

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA
İŞÇİ HAREKETLERİ (1919-1922)

Samet YAŞAR

2501121152

DANIŞMAN

Doç. Dr. Halil İbrahim SARIOĞLU

İstanbul, 2014



Y Ü K S E K L İ S A N S T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **SAMET YAŞAR** Numarası : **2501121152**
Anabilim/Bilim Dalı : **ÇALIŞMA EKONOMİSİ** Tez Savunma Tarihi : **17.07.2014**
Danışman : **DOÇ. DR. HALİL İBRAHİM SARIOĞLU** Tez Savunma Saati : **14.00**
Tez Başlığı : **MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA İŞÇİ HAREKETLERİ (1919-1922)**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ		Kabul
2- DOÇ. DR. HALİL İBRAHİM SARIOĞLU		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. KADİR YILDIRIM		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD. DOÇ. DR. HASAN ŞENOCAK		
2- YRD. DOÇ. DR. ŞEVKET KAMİL AKAR		

ÖZ

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA İŞÇİ HAREKETLERİ (1919-1922) SAMET YAŞAR

Mütareke Dönemi (1919-1922) boyunca, işgal altında olan başkent İstanbul'daki işçi örgütlenmeleri ve grevler bu çalışmanın başlıca konusunu oluşturmaktadır. İstanbul'un bu dönemdeki özgül siyasal ve ekonomik yönleri ele alınmış, işgücü yapısı ve çalışma yaşamı ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu koşullar altında ortaya çıkan işçi örgütlenmeleri ve grevler derinlemesine analiz edilmiştir.

1908'de hız kazanan işçi hareketleri, I. Dünya Savaşı yıllarında gerilemiş ve Mütareke Dönemi'nde tekrar canlanmaya başlamıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin son eşiği olan bu dönemde, İstanbul'daki işçilerin örgütlenme ve grev deneyimleri birincil kaynaklardan yararlanılarak ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Siyasal ve ekonomik alanda kaosun hâkim olduğu bu dönemde, işçilerin mücadele deneyimlerinin, bütün olumsuzluklara rağmen dikkate değer olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mütareke Dönemi, İşgücü Yapısı, İşçi Örgütlenmesi, Grev.

ABSTRACT

**LABOUR MOVEMENTS IN ARMISTICE PERIOD IN
ISTANBUL (1919-1922)**

SAMET YAŞAR

Labour organizations and strikes during the Armistice Period in the Ottoman capital Istanbul are the main subjects of this study. The study firstly tackles with the unique political and economical aspects of Istanbul during that period and then examines the labour structure of the city. Newly emerging labour organizations and strikes under those circumstances have been deeply analyzed.

Labour movements which gained a momentum in 1908 started to decline during the First World War and revived after the Armistice Period. The study elaborates organizational and strike experiences of labour occurred in period which was the last threshold from the Ottoman to the Republic by using primary sources in a detailed way. It seems that despite many unfavorable conditions in a politically and economically chaotic environment there is a considerable experience of labour movements which deserves further research.

Key Words: Armistice Period, Labour Force Structure, Labour Organization, Strike.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans derslerimi aldığım sırada, Aziz Çelik'in "Vesayet Mektupları" adlı makalesini ve daha sonra doktora tezini okumuştum. Emek tarihine ilgimi tetikleyen bu iki eserden sonra Ahmet Makal'ın, Oya Sencer'in ve Şehmus Güzel'in Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi emek tarihine ilişkin eserlerini ve Kadir Yıldırım'ın Osmanlı dönemini kapsamlı biçimde ele alan doktora tezini okumuştum. Bu okuma serüveni devam ederken, tez konusu belirleme vakti gelmişti. Tabii olarak, merakımı celp eden bu alanda bir tez konusu belirlemeye karar vermiştim. Fakat tez konusunun sınırlarını çizmekte zorlanmaktaydım. Kadir Yıldırım'ın görüş ve önerileri doğrultusunda, hem siyasî tarih hem de emek tarihi açısından önemli olan "Mütareke Dönemi İstanbul" undaki işçi hareketlerini dönemin koşullarıyla birlikte ele almaya karar verdim. Tezin sınırlarını çizip, araştırmalara başladığımda karşıma çıkan ilk zorluk, konuyu nasıl ele alacağımdı. Bu aşamada Halil İbrahim Sarıoğlu'nun yol göstermesiyle, konuyu yetkinliğim ölçüsünde ele almaya çalıştım.

Araştırma sürecinde ikincil kaynaklardan edinilen bilgilere ilaveten dönemin gazetelerinin bir kısmını taradım ve bazı yeni bilgilere ulaştım. Ulaştığım bu bilgileri tezimde yetkin bir biçimde kullanmaya çalıştım. Emek tarihi literatürüne mütevazı bir katkının ötesinde iddiası olmayan bu tezin elbette eksiklikleri olacaktır.

Tez yazma sürecinde, kendi yoğunluğuna rağmen her zaman yardımcı olan Kadir Yıldırım'a, yol göstermedeki ciddiyet ve titizliğinden dolayı Halil İbrahim Sarıoğlu'na ve teşviklerinden ötürü Şevket Kamil Akar'a teşekkürü bir borç bilirim. Tezin tashih ve inceleme sürecinde elinden geleni yapan M. Seyyid Yelek ve Şenol Kurt'a ve isimlerini burada saymadığım diğer arkadaşların hepsine şükranlarımı arz ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
TABLolar ve FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İSTANBULDA EKONOMİK VE SİYASÎ YAPI VE ÇALIŞMA YAŞAMI

1.1. İstanbul'un Demografik Yapısı	5
1.2. İstanbul'un Ekonomik Yapısı	9
1.2.1. Genel Durum	9
1.2.1.1 Fiyatlar Genel Seviyesi	10
1.2.1.2. Ücretler Genel Seviyesi.....	11
1.2.1.3. Fiyat Artışlarına Karşı Alınan Tedbirler	14
1.2.2. İşgücü Yapısı.....	15
1.2.2.1 İstanbul'da Kadın Emeği.....	16
1.2.2.2. İstanbul'da Çocuk Emeği.....	20
1.2.3. İstihdam Yapısı	22
1.2.4. İşsizlik	25
1.2.5. Çalışma Hayatı	28

1.3. Mütareke Dönemi'nde Siyasal Yapı	31
1.3.1 İstanbul'da Müttefik Yönetimi.....	35
1.3.2. İstanbul'da Şehir Yönetimi	37

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİ

2.1. Osmanlı'daki İşçi Örgütlenmelerine Genel Bakış	39
2.2. Mütareke Dönemi'nin Devraldığı Örgütlenme Mirası	40
2.2.1. 1908 Öncesi Sendikal İşçi Örgütlenmesi	41
2.2.1.1. 1845 Polis Nizamnamesi Tartışması.....	41
2.2.2.2 Amelperver Cemiyeti Tartışmaları	42
2.2.2.3. Amele-i Osmani Cemiyeti Tartışmaları.....	43
2.2.2.4 Diğer Örgütler	45
2.2.2. 1908-1918 Arası Sendikal İşçi Örgütlenmeleri.....	46
2.2.3. 1908-1918 Arası Sosyalist İşçi Örgütlenmeleri	48
2.2.4. 1908-1918 Arası Siyasal Partiler	50
2.2.4.1. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	51
2.2.4.2. Osmanlı Ahrar Fırkası.....	51
2.2.4.3. Osmanlı Demokrat Fırkası	51
2.2.4.4. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası.....	52
2.2.4.5. Ahali Fırkası.....	52
2.2.4.6. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	52
2.2.4.7. Milli Meşrutiyet Fırkası	52

2.2.4.8. Osmanlı Sosyalist Fırkası.....	53
2.3. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da İşçi Örgütlenmesi.....	54
2.3.1. Sendikal İşçi Örgütleri	55
2.3.1.1. İstanbul Tramvay İşçileri Cemiyeti.....	55
2.3.1.2. Amele Siyânet Cemiyeti	56
2.3.1.3. Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti	57
2.3.1.4. Banka Memurîn ve Müstahdemîni Kulübü.....	58
2.3.1.5. Türkiye İşçiler Derneği	59
2.3.1.6. Beynelmilel İşçiler İttihadı.....	60
2.3.1.7. Öğretmen Cemiyetleri.....	61
2.3.1.8. Kampana Dersaadet Telefon Şirketi Memurini Teavün Cemiyeti.....	62
2.3.1.9. Dersaadet Debbağhaneleri İntibah Amele Cemiyeti.....	62
2.3.1.10. Reji Amele İttihad Cemiyeti	63
2.3.1.11. Üsküdar Umum Yazmacılar Esnafı Cemiyeti.....	63
2.3.1.12. İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti	63
2.3.1.13. Umum Matbaalar İşletme Amele Cemiyeti	64
2.3.1.14. Ekmekçi Amelesi Cemiyeti.....	64
2.3.1.15. Türk Gazeteciler Cemiyeti	65
2.3.1.16. Osmanlı Müntesibin-i Bahriye İntihab ve Tavzif Cemiyeti.....	65
2.3.1.17. Dersaadet Maden Kömürçü İşçileri Cemiyeti.....	65
2.3.1.18. Garsonlar Cemiyeti	65
2.3.1.19. Diğer İşçi Örgütleri	66
2.3.2. Siyasal Partiler	67

2.3.2.1. Ahali İktisat Fırkası.....	68
2.3.2.2. Sosyal Demokrat Fırkası	69
2.3.2.3. Osmanlı Mesai Fırkası	70
2.3.2.4. Türkiye İşçi Ve Çiftçi Sosyalist Fırkası.....	71
2.3.2.5. Türkiye Sosyalist Fırkası	72
2.3.2.6. Amele Fırkası.....	77
2.3.2.7. İşçi Sosyalist Fırkası	78
2.3.2.8. Müstakil Sosyalist Fırkası	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA İŞÇİ HAREKETLERİ

3.1. Osmanlı'da Grevlere Genel Bakış (1918'e Kadar).....	79
3.1.1. 1908 Öncesi Osmanlı'da Grevler.....	79
3.1.2. 1908 - 1918 Arası Osmanlı'da Grevler.....	81
3.1.2.1. 1908 Grevleri	82
3.1.2.2. 1909-1918 Grevleri	83
3.2. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da Grevler (1919-1922).....	85
3.2.1. Mütareke Dönemi'nde Grevleri Çerçeveleyen Hukuki Ortam	86
3.2.1.1. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nun Hazırlanma Süreci.....	86
3.2.1.2. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nun Genel Hükümleri.....	87
3.2.1.3. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nun Kapsamı	88
3.2.1.4. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nda Sendika Düzenlemesi.....	89
3.2.1.4. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nda İş Uyuşmazlığı Ve Grev Düzenlemesi	90

3.2.1.5. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nun Genel Değerlendirmesi	92
3.2.2. 1919 Grevleri	93
3.2.2.1. Şirket-i Hayriye İşçileri Grevi.....	93
3.2.2.2. Dersaadet Telefon Şirketi İşçileri Grevi	94
3.2.2.3. Cibali Reji İşçileri Grevi	95
3.2.2.4. Rumca Gazetelerdeki Dizgicilerin Grevi	96
3.2.2.5. Tersane-i Amire İşçileri Grevi	96
3.2.2.6. Şirket-i Hayriye İşçileri Grevi.....	97
3.2.2.7. Bankacılar Grevi	97
3.2.2.8. Şirket-i Hayriye Vapur Ateşçileri Grevi	99
3.2.2.9. Belediye Temizlik İşçileri Grevi	99
3.2.2.10. Hisar İskelesi Hamalları Grevi.....	100
3.2.2.11. Tünel İşçileri Grevi	101
3.2.2.12. Tramvay İşçileri Grevi	101
3.2.2.13. Kasımpaşa Tersanesi İşçileri Grevi.....	101
3.2.2.14. Haliç Çardak İskelesi Hamalları Grevi	102
3.2.3. 1920 Grevleri	103
3.2.3.1. İstanbul İlkokul Öğretmenleri Grevi.....	103
3.2.3.2. İstanbul Belediyesi Temizlik İşçileri Grevi	104
3.2.3.3. Fransızca ve Rumca Gazete Dizgicileri Grevi	104
3.2.3.4. Tramvay Şirketi İşçileri Grevi	105
3.2.3.5. Tünel İşçileri ve Tramvay Depo İşçileri Grevi	107
3.2.3.6. Kazlıçeşme Deri İşçileri Grevi.....	107
3.2.3.7. Kazlıçeşme Deri İşçileri Grevi.....	108

3.2.3.8. Cibali Reji İşçileri Grevi	108
3.2.3.9. Cibali Reji İşçileri Grevi	108
3.2.3.10. İstanbul İlkokul Öğretmen ve Müstahdemleri Grevi	109
3.2.3.11. Diğer Grevler	109
3.2.4. 1921 Grevleri	110
3.2.4.1. Mekteb-i Sultani Öğretmenleri Grevi	110
3.2.4.2. Haliç Dersaadet Vapur Şirketi İşçileri Grevi	111
3.2.4.3. Haliç Dersaadet Vapur Şirketi İşçileri Grevi	113
3.2.4.4. Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Grevi.....	114
3.2.4.5. Şark Demiryolları İşçileri Grevi.....	115
3.2.4.6. Tramvay Şirketi İşçileri Grevi	116
3.2.4.7. Matbaa İşçileri Grevi	117
3.2.4.8. Diğer Grevler	117
3.2.5. 1922 Grevleri	118
3.2.5.1. Tramvay Şirketi İşçileri Grevi	118
3.2.5.2. Belediye Temizlik İşçileri Grevi.....	119
3.3. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'daki Grevlerin Değerlendirmesi	120
3.4 Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da 1 Mayıs Kutlamaları	123
SONUÇ	126
KAYNAKÇA.....	131
EKLER	153

TABLolar ve FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

TABLO 1: İSTANBUL'DA İSTİHDAMIN YAPISI (1919-1922).....	23
TABLO 2: MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA GREVLER (1919-1922).....	121
FOTOĞRAF 1: 1922 YILINDA İSTANBUL'DA BELEDİYE TEMİZLİK İŞÇİLERİ.....	18
FOTOĞRAF 2: İSTANBUL'DA AYAKKABI BOYACISI ÇOCUKLAR.....	20

KISALTMALAR

A.e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
A.B.D.	Ana Bilim Dalı
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
s.	Sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
TİÇSF	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TSF	Türkiye Sosyalist Fırkası
TÜSTAV	Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte kendine özgü koşullara sahip olan Mütareke Dönemi İstanbul'undaki işçilerin örgütlenme ve grev deneyimlerini yakından incelemeyi amaçlamaktadır. Mütareke Dönemi; Anadolu'da Milli Mücadele devam ederken, imparatorluğun iktisadi ve sosyal alanda en hareketli ve kaotik şehri olan İstanbul'un işgal altında olduğu dönemi ifade etmektedir. İstanbul, siyasal alandaki bu özgül karakterinin yanı sıra, işçi hareketlerinin merkezi olması itibariyle de emek tarihi açısından önemli bir merkezdir.

1908 sonrası bütün Osmanlı coğrafyasına yayılan grev dalgası ağırlıklı olarak İstanbul, Selanik ve İzmir şehirlerinde ortaya çıkmıştır. Fakat 1912 Balkan Savaşları, 1913'te ilan edilen sıkıyönetim ve 1914'te başlayan 1. Dünya Savaşı, işçi hareketlerini deyim yerindeyse ortadan kaldırmıştır. Savaş koşullarının verdiği ekonomik ve sosyal tahribatla ve idari kısıtlamalarla yok olan işçi hareketleri, savaş sonrasında nispi barış ortamının sağlanmasıyla tekrar canlanmıştır. Fakat bu canlanma, savaşın sürdüğü Anadolu'da değil, Mondros Mütarekesi'yle işgal edilen İstanbul'da gerçekleşmiştir.

İstanbul 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra de-facto işgal altındaydı. 1920 yılının başında ise Osmanlı'nın başkenti de-jure işgal altına alınmıştı. İstanbul'u işgal eden müttefik devletleri, genel iç ve dış siyasete müdahil olduğu gibi şehrin idari işlerinde de inisiyatif ele almış ve çeşitli komisyonlar aracılığıyla hâkimiyet sağlamıştır. Müttefik devletlerin hâkimiyeti sırasında, İstanbul'daki gayrimüslim vatandaşların birçoğu işgalci devletlerle yakın ilişki içinde olmuştur. Bu durum toplumsal anlamda önemli bir travma yaratmıştır.

Çalışmada yararlanılan başlıca kaynaklar dönemin gazeteleri olmuştur. Gazetelerin yanı sıra, bu dönemi inceleyen kitap, dergi gibi ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır. Daha önce Oya Sencer tarafından dönemin gazetelerinden ve Kadir

Yıldırım tarafından gazetelerle birlikte arşiv kaynaklarından yararlanılarak bu dönemdeki işçi hareketleri incelenmiştir. Bu araştırmada yeni kaynaklardan yararlanılmak suretiyle, bu dönemdeki tespit edilen grev sayısının arttığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, dönemin sol siyasal-sendikal örgütlenmelerine ilişkin yeni bilgilere de ulaşılmıştır.

Bu çalışmada “işçi” kavramı modern sanayinin ortaya çıkardığı prototip işçi tanımının ötesine geçilerek daha geniş anlamda kullanılmıştır. Nitekim, bu dönemde prototip işçi tanımı dışında kalan ve geleneksel yapıların hâkim olduğu sektörlerde çalışanlar, örgütlenmek suretiyle işçi hareketlerine etkin bir biçimde katılmışlardır. Ayrıca dönemin gazete haberlerinde geçen “memur”, “müstahdemin” ve “amele” tabirleri, “işçi” kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Müstahdem, beyaz yakalı vasıflı işçileri belirtmek üzere kullanılırken, amele mavi yakalı işçileri belirtmek üzere kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra devlet bürokrasisinde çalışan üst düzey “memurlar” dışında, devlete ait fabrikalarda çalışanlar ve küçük memurlar da “işçi” olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Mütareke İstanbul’unun demografik yapısı, iktisadi ve siyasî koşulları, genel hatlarıyla resmedilecektir. Bununla birlikte bu dönemde İstanbul’daki işgücünün ve istihdamın genel yapısı ulaşılan bilgiler etrafında değerlendirilecektir. Bu kapsamda ücretler, çalışma koşulları, kadın ve çocuk işçilerin durumu ele alınacaktır.

İşçi örgütlenmelerinin tarihsel arka planıyla ele alındığı ikinci bölümde bu konudaki literatür tartışmalarına ayrıntılı olarak değinilecektir. Emek tarihi açısından bir kırılma noktası olan 1908 tarihinden önceki örgütlenmelere kısaca değinildikten sonra, 1909’dan 1919’a kadar gelen süreçte işçi örgütlenmelerinin yapısı ve özellikleri genel hatlarıyla ele alınacaktır. Mütareke Dönemi’ndeki sendikal işçi örgütlenmeleri ayrıntılı bir şekilde incelenirken öznesi işçiler olan fakat sendikal amaçları olmayan örgütlere de temas edilecektir. Diğer incelenecek husus tüzüklerinde çalışma yaşamına ilişkin problemlere yer veren ve/veya işçi hareketlerinde aktif rol alan siyasal partilerdir.

Siyasal partileri incelerken 1909 ve 1919 yılları arasında faaliyet gösteren siyasi partilere kısaca değinildikten sonra, işçi hareketlerindeki etkinliği doğrultusunda Mütareke Dönemi'nin siyasi partileri ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde, Osmanlı'da 1908 ve 1919 yılları arasında gerçekleşen grevlerin özelliklerine kısaca değinildikten sonra; Mütareke Dönemi'ndeki grevler, başlangıcı, yürütümü ve sonucu açısından ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir. Ayrıca bu dönemdeki grevlere hukuki dayanak teşkil eden 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu, literatürdeki tartışmalar bağlamında yeniden ele alınacak ve Kanun, grevlere ve örgütlenmelere uygulanış biçimi bakımından incelenecektir.

İstanbul'daki işçilerin örgütlenme ve grev deneyimlerinin tarihsel koşullar çerçevesinde araştırıldığı bu çalışmada, işçilerin bu deneyimleri inşa ederken etnik ve dinsel ayrıma dayalı reflekslerinin izi sürülecektir. Böylece emek tarihi literatüründe Osmanlı'dan Cumhuriyete kalan işçi sınıfı mirasının eksikliklerine ilişkin olarak belirtilen etnik ve dinsel farklılıklar tartışmasına mütevazî bir katkı sunulması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan olağanüstü bir dönem olan Mütareke Dönemi'nin, söz konusu tartışmayı belirleyici bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Olağanüstü koşullardan dolayı farklı özellikleri olsa dahi; işçilerin belirli bir aralıkta inşa ettikleri örgütlenme ve grev deneyimleri, onların özne olabilme yetisini ve geleceğe bıraktıkları mirası anlamak açısından önemlidir. Nitekim tarihsel olarak işçileri özne kılan en önemli iki unsur sendikal örgütlenme ve grevdir. Dolayısıyla; dönemin koşullarıyla olan ilişkisinin yanı sıra, bu deneyimlerin bizzat kendisi, emeğin tarihsel konumunu belirlemek açısından ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Tarihi boyuta sahip birçok çalışmada karşılaşıldığı gibi bu çalışmada da birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Zorlukların başında, bu dönemde ortaya çıkan işçi örgütlenmelerinin kuruluş ve faaliyetleri hakkında sınırlı kaynaklara sahip olunması gelmektedir. Bir diğer zorluğa ise grevlerin tespiti sırasında rastlanmıştır. Grevlerin tespiti amacıyla yapılan gazete taramalarında, konuyla ilgili bazı haber başlıklarının altında grev haberlerine rastlanmıştır. Bu durum, bilgisine ulaşılamayan başka grevlerin

de olabileceğini göstermektedir. Bir başka zorluk ise ikincil kaynaklarla, gazete haberlerinin senkronizasyonudur. Hatıra ve anılara veya başka bir kaynağa dayanarak grevlerden bahseden ikincil kaynakların verdiği bazı bilgilere gazete haberlerinde rastlanamamıştır. Aynı şekilde bir gazetede haber olan bir grevin başka bir gazetede haber olmadığı görülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İSTANBULDA EKONOMİK VE SİYASİ YAPI VE ÇALIŞMA YAŞAMI

1.1. İstanbul'un Demografik Yapısı

Mütareke Dönemi'nde İstanbul'un gündemini meşgul eden önemli meselelerden biri nüfus hareketliliği idi. Balkanlardan İstanbul'a göçenler, 1917 Bolşevik devriminden sonra ülkelerinden kaçan Beyaz Rus mülteciler, müttefiklerin işgal ettikleri bölgelerden kaçarak İstanbul'a gelen Müslüman mülteciler, Türk birliklerinden kaçarak İstanbul'a gelen Rum ve Ermeni mülteciler ve terhis edilen askerler İstanbul'un nüfusunda önemli hareketliliklere yol açmışlardı. İstanbul'un içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların üzerine, göçmenlerle gelen nüfus hareketliliği şehirdeki darboğazı daha da derinleştirmişti.

1921'de yayınlanan Şehremanetinin İhsaiyat mecmuasında, Nüfus Müdüriyeti kaynak gösterilerek yayınlanan verilere göre İstanbul'un 1919 yılındaki nüfusu 1.129.655'di. Bu sayıma göre İstanbul'un nüfusunun 661.649'u erkek, 468.006'sı da kadındı. Böylece İstanbul'un nüfusu resmi rakamlarda ilk kez bir milyonun üzerine çıkmıştı. Fakat bu sayımlar bazı yönleriyle problemliydi. Mesela 1914'te çocuk sayısı 79 bin civarında gösterilirken, 1921'de 104 bin civarında gösterilmişti. Oysa savaş sırasında erkekler cepheye gitmiş, yetersiz beslenme ve salgın hastalıklar artmış ve dolayısıyla çocuk sayısı düşmüştü. Fakat verilen rakamlara mültecilerin dahil edilip edilmediği belirtilmemişti. Nüfus müdüriyetinin sayımından başka İstanbul'daki 32 polis merkezinin yürüttüğü bir nüfus sayımı daha yapılmıştı. Bu sayıma göre; 373.124'ü Müslüman, 158.219'u Rum, 87.919'u Ermeni, 40.018'i Musevi ve 51.006'sı da diğer dinlere mensup kişilerden oluşan toplam nüfus 710.826'ydı.¹

¹ Zafer Toprak, "Nüfus", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, C.6, 1994, s. 110.

“Asiatic Review” dergisinde yayınlanan bir araştırmaya göre İstanbul’un 1919 yılındaki nüfusu 1.104.984’dü. Bu rakama, 1910’daki İstanbul’a ait nüfus verilerinden hareketle projeksiyon çalışması yapılarak ulaşılmıştı. Diğer bazı yabancı kaynaklarda ise İstanbul’un 1920-1921 nüfusu 1.000.000 ile 1.200.000 arasında tahmin edilmişti. Yine bu dönemde Kaptan Mehmet Bey tarafından hazırlanan bir haritada İstanbul’un 1920 nüfusu 909.978 olarak belirtilmişti. Bu tahminler dışında başka kuruluşlar da farklı tahminlerde bulunmuştu. Farklılıklarla birlikte, verilen rakamlar 900.000 ile 1.200.000 arasında değişmekteydi.²

Metodolojik olarak güvenilir, bilimsel verilere dayalı, kesin istatistiklere dayanan nüfus sayımı yapılmadığı için verilen rakamlar yaklaşık tahminden öteye gidememişti. Dolayısıyla bir kısmı resmi bir kısmı resmi olmayan verilerden yola çıkarak, Mütareke Dönemi’nde İstanbul’un nüfusunun bir milyon civarında seyrettiği söylenebilir.

Bu dönemde İstanbul’un nüfusunun en önemli unsurlarından biri İstanbul’a sığınan Beyaz Ruslardı.³ Fransız Yüksek Komiserliği birimleri 1920’nin sonuna doğru kentten transit geçen beyaz Rusların sayısını 150.000 olarak tahmin etmekteydi. İstanbul’a giriş yapan Rus mülteciler çoğunlukla şehrin uzak yerlerinde veya şehrin dışında kendileri için ayrılmış olan kamplara yönlendiriliyordu. Bu sebeple kentte sabit kalan Rus mültecilerin sayısı sürekli değişmekteydi. Buradan hareketle, 1922’nin sonuna kadar İstanbul’un sürekli olarak 30-40 bin civarında Rus mülteciye ev sahipliği yaptığı tahmin edilmekteydi.⁴

Fakat mültecilerin kayıt altına alınmasında ortaya çıkacak eksiklikler göz önüne alındığında, İstanbul’un dönem boyunca sürekli olarak daha fazla Rus mülteciyi barındırması muhtemeldi. Nitekim Amerikalı bilim adamlarının İstanbul’da alan

² Fred Field Goodsell, “Tarihsel Görünüm”, **İstanbul 1920**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, s. 24-26.

³ Bu dönemde İstanbul’a sığınanların çoğu Beyaz Ordu’ya mensup subaylardır. Çar’ın ordusuna “Beyaz Ordu” denilirken, 1917 Devriminden sonra Sovyet ordusu “Kızıl Ordu” adını almıştı. Dolayısıyla Devrimden kaçan Çar’ın askerleri ve sivilleri için İstanbullular topyekun “Beyaz Rus” ifadesini kullanmışlardır. Bu ifadenin, Rusya’nın 16 Cumhuriyetinden biri olan “Beyaz Rusya” bölgesi ile bir ilgisi yoktur. Bkz. Jak Deleon, **Beyoğlu’nda Beyaz Ruslar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 3. bs., 2008, s. 11-12.

⁴Paul Dumont, “Beyaz Yıllar”, **İstanbul 1914-1923**, Haz. Stefanos Yerasimos, (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 179.

araştırmasına dayanarak yaptıkları araştırmada, İstanbul'daki Rus mülteci sayısı yaklaşık 65.000 olarak belirtilmekteydi.⁵ İstanbul'a sığınan Rus mültecilerin bir kısmı zamanla farklı ülkelere gitmiş ve bir kısmı ise kendi ülkelerine geri dönmüşlerdi. Rus yetkililerin tahminlerine göre 1921'in sonunda İstanbul'da kalan Rus mülteci sayısı 34.000'di.⁶ Yine Rus yetkililerin yaptığı başka bir araştırmaya göre ise 1922 Kasımında İstanbul'da bulunan Rus mülteci sayısı 28.000'di.⁷

Mütareke Dönemi'nde İstanbul'a sığınan bir diğer grup ise Müslüman mültecilerdi. Müslüman mültecilerin bir kısmı daha önceleri Balkanlardan Edirne, Bursa, Balıkesir gibi yerlere göç etmiş fakat Mütareke'den sonra bu bölgelere Rum'ların yerleştirilmeleriyle oluşan baskıdan dolayı İstanbul'a sığınanlar, bir kısmı doğu illerindeki Ermeni milliyetçisi çetelerin baskılarından kaçarak İstanbul'a sığınanlar, bir kısmı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle beraber İstanbul'a sığınan mülteciler, bir kısmı işgale uğrayan bölgelerden kaçarak İstanbul'a gelen kamu görevlileri ve bunların aileleri⁸, bir kısmı ise Kuva-yı Milliye'nin hâkim olduğu bölgelerdeki otoriter uygulamalardan kaçanlardı.⁹ Muhacirin Müdüriyeti'nin açıklamalarına göre İstanbul'a sığınan Müslüman mültecilerin sayısı 1920'nin sonunda 40.000, 1921'in sonunda 65.000 ve 1922 Temmuz'unda ise 70.000'di.¹⁰

Bir diğer mülteci grubu ise Rum ve Ermeni mültecilerdi. İstanbul'a sığınan Rum ve Ermeni mültecilerin bir kısmı İzmit ve Marmara kıyıları boyunca ilerleyen Türk birliklerinden kaçanlar ve bir kısmı ise Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden güvenlik veya siyasî kaygılarla göç edenlerdi. Rumların önemli bir bölümü bu dönemde Anadolu'dan veya başka ülkelere İstanbul'a siyasal amaçlarla göç etmişlerdi. Yunan

⁵C. Claflin Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu", **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A., (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, s. 180.

⁶ **A.e.**, s. 194. Rus yetkililer ayrıca İstanbul'da bulunan Rus'ları sosyo-ekonomik durumuna göre tasnif etmişlerdi. Buna göre, bu 34.000 kişiden 9.000'i işsiz, 6.000'i hasta veya sakat, 400'ü ise çocuktü. Diğerleri ise kendi geçimlerini sağlayacak gelire sahipti.

⁷ Dumont, **a.g.e.**, s. 179.

⁸Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1998, s. 79-80.

⁹ Mürin Yıldıztaş, **Yaralı Payitaht İstanbul'un İşgali**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010, s. 19.

¹⁰ Temel, **a.g.e.**, s. 78.

Başbakanı Venizelos İstanbul'un demografik yapısını değiştirerek Paris'te devam eden görüşmeleri etkilemek için İstanbul'a Rum göçlerini teşvik etmekteydi. Hatta Atina Bankası aracılığıyla Rumların İstanbul'da mülk edinmesi de yine bu dönemde teşvik edilmekteydi. Bunun farkına varan Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) vilayetlere telgraf çekerek bu göçlerin önüne geçilmesini istemişti. Bunun yanında Türklerin Rumlara mülk satışının önüne geçmek için, gazeteler aracılığıyla Türk mülk sahiplerine yönelik "mülkünü satmama" kampanyaları düzenlenmişti.¹¹

Mütareke Dönemi'nde İstanbul'a şartların baskısıyla sığınan veya siyasi amaçlarla göç eden Rum ve Ermenilerin sayısı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne göre 4000'di. Fakat Amerikalı bilim adamlarının alan araştırmasına dayanarak ulaştığı tahmini rakamlar ise İstanbul'da 5.000 Rum ve 3.200 Ermeni bulunduğu yönündeydi.¹² Fakat Dahiliye Nezareti'nin özellikle İstanbul'a olan Rum göçlerinin önlenmesine yönelik vilayetlere telgraf çekmesi, gerçek rakamların Amerikalı bilim adamlarının ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin verdiği rakamlardan daha yüksek olduğunu göstermekteydi.

Mültecilerin büyük bir kısmı yardıma muhtaç, işsiz, ve barınma problemleriyle boğuşan kimselerdi.¹³ Dolayısıyla zaten ekonomik ve siyasi bunalımın ağır boyutlara ulaştığı, devlet maliyesinin zor durumda olduğu, iktisadi yatırımların önemli ölçüde azaldığı, işsizliğin giderek arttığı İstanbul'da toplumsal bunalım daha da derinleşmişti. Bu bunalımı gidermek üzere İstanbul'da bu dönemde Amerikan, Ermeni, Rum, Türk, Fransız, İngiliz, İtalyan, Yahudi yardım kuruluşları faaliyet göstermekteydi. Bu yardım kuruluşları mültecilere beslenme, barınma, eğitim, sağlık hatta istihdam konusunda bile yardımlarda bulunmaktaydı.¹⁴ Yardım kuruluşlarının yaptıkları yardımlar İstanbul'da yaşanan sefaletin vahim boyutlara ulaşmasını nispeten de olsa önleyebilmişti.

¹¹ A.e., s. 149-151; Yıldıztaş, a.g.e., s. 15-17.

¹² Nur Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İstanbul, İletişim Yayınları, 7. bs., 2008, s. 51; Davis, a.g.e., s. 180.

¹³ İstanbul'daki bu barınma probleminin iktisadi sebeplerinin yanında bazı siyasî sebepleri de vardı. Müttefiklerarası El koyma Bürosu marifetiyle el koyulan binalar genellikle mültecilerin barınma ihtiyacına cevap verecek yapılardı. Dolayısıyla müttefiklerin askeri ve psikolojik amaçlarla el koydukları binalar barınma problemini artırmıştı. Bkz. Criss, a.g.e., 117-118; Temel, a.g.e., s. 15.

¹⁴ Temel, a.g.e., s. 94-97; Davis, a.g.e., s. 181-192.

Yardıml kuruluşları her ne kadar insani amaçlarla yardıml getiriyor olsalar bile faaliyetlerindeki siyasal propaganda amacı ve dinsel ayırımı göze çarpmaktaydı. Müslüman mültecilere daha çok Türk yardıml kuruluşları ve devlet kurumları yardımlda bulunurken, diğery gayrimüslim mültecilere ise müttefik ülkelerin kuruluşları yardımlda bulunmaktaydı.

1.2. İstanbul'un Ekonomik Yapısı

1.2.1. Genel Durum

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte; uzun yıllar süren savaştan dolayı ülkede gıda stokları tükenmiş, ithalat yolları kapanmış, üretim büyük ölçüde azalmıştı. Savaşın olumsuzlukları daha giderilememişken bu dönemde iaşe dağıtımındaki organizasyon eksikliği ve ihmaller, gayr-ı meşru kazanç elde eden karaborsacılar Osmanlı ekonomisini daha da kötü bir duruma getirmişti. Tüketici bir şehir olan ve mültecilerin akınına uğrayan İstanbul'da ise ekonomik sıkıntılar son derece çetrefilli bir hal almıştı. Ülke kısa zamanda üç ayrı gümrük sahasına ayrılmış ve bir bölgeden diğeryine geçiş vergiye tabi tutulmuştu. Bu üç bölgenin biri işgal kuvvetlerinin ve Osmanlı sultanının kontrolünde olan İstanbul, biri Yunanlıların işgal ettikleri İzmir ve çevresi, diğeryi ise Kuva-yı Milliye hareketinin (Milli Hükümet) kontrolünde ve işgallere karşı direnişin merkezi olan Anadolu idi.¹⁵

Mütareke'nin imzalanmasından sonra denizlerin ticarete açılmasıyla beraber ithalat büyük bir artış göstermişti. Buna karşın savaşın etkisinden dolayı Anadolu'da üretim ve buna bağlı olarak ihracat büyük ölçüde azalmıştı. İstanbul Hükümetleri'nin temel iktisadi politikası ihracatı kısıtlama ve ithalatı teşvik olurken, Ankara Hükümeti'nin temel politikası ise ihracatı teşvik ve ithalatı kısıtlama olmuştu. Fakat İstanbul dış ticaret açısından önemli bir geçiş noktası olduğu için Ankara Hükümeti'nin

¹⁵ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1994, s. 130-138.

aldığı kararın etkisi sınırlı kalmış, ithalat ve dış ticaret açığı artmaya devam etmişti.¹⁶ Dış ticaret açığının artmasına sebep olan İstanbul Hükümetleri'nin ekonomik politikalarının esas amacı, savaştan dolayı tükenen stokları yeniden tesis etmek, İstanbulluların ve mültecilerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak ve en önemlisi fiyat artışlarıyla ve ihtikarla (karaborsacılık) mücadele etmektir. Fakat genel siyasî, sosyal ve iktisadi şartların da baskısıyla ortaya çıkan ekonomik durum İstanbul Hükümetleri'nin amaçlarıyla mütenasip olmamıştı. Artan nüfusla beraber kıtlık baş göstermiş, fiyatlar hızlı bir şekilde yükselmiş ve ihtikar (karaborsacılık) yaygınlaşmıştı.¹⁷

1.2.1.1 Fiyatlar Genel Seviyesi

Genel ekonomik bunalımın İstanbulluların gündelik yaşamındaki en önemli tezahürü yükselen fiyatlardır. Savaş sonrasında fiyatlar genel seviyesindeki artış dünyanın önemli başkentlerinin de gündemini meşgul eden konulardan biriydi. İkdâm Gazetesi'nin bildirdiğine göre, Rusya'daki büyük şehirler ve Viyana'dan sonra İstanbul bu dönemde dünyanın en pahalı şehirleri arasında yer almaktaydı.¹⁸ İstanbul diğer Avrupa başkentlerine göre fiyat artışlarından daha fazla etkilenmişti. İstanbul'da temel ihtiyaç maddelerinin fiyatı %1350 artış gösterirken, Londra ve Paris'te %200-300 civarında artış göstermişti.¹⁹

Fiyat artışlarının en önemli sebeplerinden birisi Osmanlı parasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmesiydi. Çünkü Mütareke'den sonra ithalatın artması ve piyasaların nispeten bollaşmasına rağmen, Osmanlı parası sürekli değer kaybettiği için halkın elindeki paranın alım gücü sürekli düşüyordu. Nitekim bu dönemde en temel ihtiyaç maddeleri dahi, Anadolu'daki siyasî durumdan dolayı yurtdışından ithal edildiği

¹⁶ A.e., s. 139.

¹⁷ A.e., s. 139-143.

¹⁸ "İstanbul Piyasası ve Pahalılık Ne Halde?", **İkdâm Gazetesi**, 19 Ekim 1919, s. 1; "Şehrimizde Hayat Pahalılığı", **Vahdet Gazetesi**, 1 Mart 1921, s. 2.

¹⁹ François Geogon, "Gülüşün ve Gözyaşlarının Kıyısında", **İstanbul 1914-1923**, Haz. Stefanos Yerasimos, (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 85.

için, artan fiyatlar İstanbulluların yoksulluğunu daha da derinleştirmekteydi. Bunun yanında çok sayıda mültecinin İstanbul'a sığınmasıyla beraber artan kiralalar, karaborsacılık ve fırsatçılık fiyatları artıran diğer etkenlerdendi.²⁰

Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin 1920 yılında gıda maddeleri için hazırladığı fiyat indeksinde 1914 yılına göre yumurtanın fiyatı 11 misli, kömürün fiyatı 20 misli, şekerin fiyatı 21 misli, soğanın fiyatı 25 misli, patatesin fiyatı 15 misli, ayakkabının fiyatı 10 misli artış göstermişti. Ayrıca bu indekste hesaplanmayan ev ve işyeri kiralaları 20 misli artmıştı. Fiyatlardaki bu artışlar Mütareke Dönemi boyunca devam etmekle beraber az da olsa düşüş göstermişti. Yine Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin hazırladığı indekse göre 1914'te 100 birim olan fiyatlar genel seviyesi 1919'da 1.402, 1920'de 1.406, 1921'de 1.130, 1922'de 999 birim olarak hesaplanmıştı.²¹

1.2.1.2. Ücretler Genel Seviyesi

Amerikalı bilim adamlarının alan araştırması çerçevesinde fabrikalarda çalışan işçilerle görüşerek elde ettikleri verilere göre; vasıf gerektirmeyen işlerde yeni işe girmiş bir erkek işçinin aylık ortalama ücreti 25 lira civarındaydı. Az da olsa vasıf gerektiren en büyük işçi grubunun dahil olduğu işçilerin ortalama aylık ücretleri ise 30 ile 50 lira arasında değişmekteydi. Bazı işlerde çalışan az sayıda işçinin ortalama ücreti ise 60 lira civarındaydı. Nitelikli ve şef görevi yapan işçilerin ücretleri ise 100 ile 150 lira arasında değişmekteydi. Bu ücretlerin daha üstünde alan çok az sayıda işçiler de mevcuttu. Kadın ve çocuklara verilen ücret ise erkeklere verilen ücrete nazaran daha düşüktü. Erkeklerin vasıfsız bir işe giriş ücreti 20 lira civarında olurken, kadın ve çocuklarda bu rakam 10 lira ve daha altına düşmekteydi.²²

²⁰ Mehmet Aydın, "Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922)", **History Studies**, C.2, S. 2, 2010, s. 444-445.

²¹ Eldem, **a.g.e.**, s.146; Filiz Koçak, "Mondros'tan Mudanya'ya İşgal Altında Bir Başkentte İktisadi Hayat", **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, Konya, Ocak 2012, s. 352-354.

²² Laurence S. Moore, "Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri", **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A., (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, s. 153-154.

Dönemin sosyalist partilerinden birinin bir üyesi, bu dönemdeki asgari ücretin günlük 20 – 30 kuruş arasında olduğunu ve vasıflı işçilerinse günlük 2 lira ücret alabildiklerini ifade etmekteydi. Buna göre asgari ücret aylık 6-9 lira arasında değişirken, vasıflı işçiler aylık 60 lira civarında ücret alabilmekteydi.²³

Fabrikalarda çalışan işçilerin ortalama ücretleri böyleyken, küçük işletme ve atölyelerde çalışan işçilerin ücretleri ise fabrikada çalışan işçilerin ücretlerinden daha düşüktü. Fakat küçük işletme ve atölyelerde de nitelik gerektiren işleri yapan işçiler yüksek ücretler alabilmekteydi.²⁴

Memur ücretleri de fiyat artışlarından önemli derecede etkilenmiş ve memurlara sürekli zam yapılmasına rağmen, alım güçlerinin savaş öncesine göre %60- %75 oranında düşmesi engellenememişti. Bununla birlikte devlet maliyesinin içinde bulunduğu zor durumdan dolayı memurların maaşları bazı zamanlar uzun süre ödenememişti.²⁵ Osmanlı maliyesinin zor durumda olmasının en önemli sebeplerinden birisi İstanbul ve çevresi dışından vergi alınamamasıydı.²⁶

1919 yılında meclisin yıllık yayınladığı resmi istatistiklere göre İstanbul'daki pahalılık oranı savaş öncesine göre %1225'di. Buna göre savaştan önce 15 liraya geçimini sağlayan bir aile, aynı geçim şartlarını elde etmek için 1919 yılında ayda 182 liraya ihtiyaç duymaktaydı.²⁷

²³ “Türk Amelesinde Mücadele Hazırlığı”, **İkdam Gazetesi**, 29 Aralık 1919, s. 1.

Amerikalı bilim adamlarının vasıfsız işçilerin ortalama aylık ücretlerine ilişkin verdiği rakamlarla, söz konusu haberde verilen bu rakam arasında büyük fark vardır. Bu farkın muhtemel bir sebebi; Amerikalı bilim adamları büyük fabrikalardaki işçileri göz önüne alırken, söz konusu haberde mülakat veren sosyalist parti üyesinin büyük işletmeler dışında çalışanları da göz önüne alarak yorum yapmış olmasıdır.

²⁴ Bir fırında baş usta ayda 120 lira alırken, bir hamurkâr (hamur yoğurucu) ayda 30 lira kazanmaktaydı. Bkz. Moore, **a.g.e.**, s. 156.

²⁵ “... Küçük memurlar tam beş aydır maaşlarını alamamakta, yardımlarla ya da borçlarla yaşamakta, ya da ölmektedirler! Konstantinopl'de ziyaret ettiğim bir cezaevinde, açlıktan ölmek için aldığı 40 lirayı ödeyemediği için 4 ay önce hapse atılmış olan 23 yıllık bir devlet memuru gördüm, tanıdım...”Bkz. Magdeleine Marx, **1921-1922 Makaleler-Anılar**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2007, s. 44, Bu dönemde memurların içerisine düştükleri sefalet ve eskiye göre kaybettikleri itibarları dönemin gazetelerinde karikatür malzemesi olmuştur. Bkz. Georgeon, **a.g.e.**, İstanbul 1914-1923.

²⁶ Abdurrahman Bozkurt, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi S.B.E.) 2009, s. 791.

²⁷ “Hayat Ne Kadar Pahalılaştı”, **İdrak Gazetesi**, 14 Temmuz 1919, s. 2

Duyun-ı Umumiye'nin pahalılık istatistikleri çerçevesinde 1920 yılında; İleri Gazetesinde yapılan bir haber ücretlerin fiyatlar karşısındaki durumunu gözler önüne sermekteydi;

“...Bu istatistiklere nazaran İstanbul'da orta halli bir adama yalnız yemek ve elbise için ayda laakal 3591 kuruş (yaklaşık 36 lira) kuruş lazımdır. Bu miktar içinde mesken kirası, vesait-i nakliye ücreti ve doktor, ilaç parası dahil değildir. Bu 36 lira masrafa her ay için en az 15 lira mesken kirası, 10 lira tramvay, vapur veya tren ücreti ve 5 lirada doktor veya ilaç parası ilave edersek bütün masraf yekûnu 65 lirayı geçer...”²⁸

Bu hesaplama bekar bir kişinin ihtiyaçları doğrultusunda yapılmıştı. Evli ve çocuklu aileler için bu rakam daha da çıkmaktaydı. Fiyatlardaki artış, ortalama ücret oranları ve ücret artışlarıyla beraber düşünüldüğünde, bu dönemde ücretlerin son derece düşük olduğu görülmekteydi. Dolayısıyla nitelikli ve üst düzey işçiler haricinde kalan büyük çoğunluk, çalışmasına rağmen zor koşullar altında ve temel ihtiyaçlardan yoksun bir şekilde yaşamlarını devam ettirmekteydi.²⁹

1922 yılında işsizlik ve ücretler üzerine yayımlanan bir risalede ise; ortalama ücretlerin ayda 18 lira olduğu ve 4 kişilik bir ailenin zorunlu ihtiyaçları için gereken miktarın 60 lira civarında olduğu belirtilmekteydi.³⁰ Yukarıda bekar bir bireyin aylık ihtiyacı 65 lira olarak belirtilirken, bu risalede dört çocuklu bir ailenin ihtiyacı 60 lira civarında belirtilmişti. Rakamlar arasındaki bu farklılık büyük ölçüde ihtiyaç sepetine konulan maddelerden kaynaklanmaktaydı. Fakat her iki rakam da ücretlerin fiyatlar karşısındaki durumunu göstermekteydi.

²⁸ “İstanbul'da Bir Kişinin Aylık Sarfiyatı”, **İleri Gazetesi**, 27 Kasım 1920 s. 3.

²⁹ İşçi ücretlerinin bu dönemde yükseldiği ve fiyat artışlarını yakından takip ettiği belirtilmiş ve buna dayanak olarak da Zonguldak Kömür Havza'sında, tütün ve tekstil sektöründe çalışan işçiler emsal gösterilmiştir. Fakat burada kastedilen işçi grubunun muhtemelen vasıflı işçiler olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bu dönemde vasıflı ve uzmanlaşmış işgücü kıtlığı olduğu bilinmektedir. Bkz. Eldem, **a.g.e**, s. 148, 169.

³⁰ Şükrü Hanioğlu, “Ali Cevdet'in Bir Risalesi: İş Ücreti ve İşsizlik Buhranı”, **Toplum ve Bilim**, S.4, Kış 1977, s. 120.

1.2.1.3. Fiyat Artışlarına Karşı Alınan Tedbirler

Devlet, fiyatlar karşısında ücretlerin düşük kalmasıyla beraber ortaya çıkan hayat pahalılığını engellemeye yönelik bazı tedbirler almaktaydı. Tüketim maddelerindeki aşırı fiyat artışlarını engellemek üzere İstanbul piyasası üzerinde kurulan kontrol mekanizmaları alınan en önemli tedbirlerden birisiydi.

Bu kontrolü sağlamak ve İstanbul'da derinleşen iâşe, ihtikar gibi meseleleri çözmek üzere 1918'de kurulan İâşe Nezareti 1919'da lağvedilmiş ve etkin çalışması amacıyla bu nezaretin görevleri farklı kurumlar tarafından yerine getirilmişti. Bu kurumlardan en önemlisi yapısal olarak neredeyse nezaret büyüklüğünde olan ve altında 9 müdürlük bulunan İâşe Encümeni'di.³¹ 19 Haziran 1919'da Dahiliye Nezareti bünyesindeki İâşe Encümeni'ne bağlı olarak Mücadele-i İktisadiye Komisyonu kurulmuştu. Bu komisyonun görevi fiyat artışlarıyla ve karaborsacılarla mücadele etmektir. İâşe Encümeni ayrıca malların son tüketiciye ulaşmasında aracılıları ortadan kaldıracak ve halkın malları daha ucuz fiyatlardan almasını sağlayacak bir uygulama başlatmıştı. Buna göre İstanbul'da barakalar inşa edilip, malları az karla satmayı taahhüt eden tüccarlara bu barakalar bir süreliğine ücretsiz olarak tahsis edilecekti.³²

Yine fiyat artışlarını önlemeye yönelik, 1920 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla diğer bazı bakanlıklardan temsilciler ve Şehremanetinden bir temsilciden oluşan bir İktisat Heyeti kuruldu. Bu heyetin görevi ticari ve iktisadi dengeleri sağlamak, aşırı fiyat artışlarını önlemek üzere gerekli tedbirleri almaktır. Bunun yanında İstanbul'da zorunlu gıda maddelerinin fiyatlarını denetleme ve bunlara narh koyma yetkisi de yine bu Bakanlar Kurulu kararıyla Şehremanetine verilmişti.³³

Bu önlemlerin yanında ithalatı artırarak piyasalarda bolluk oluşturmak suretiyle fiyat artışlarıyla mücadele etmek İstanbul'daki hükümetlerin temel iktisadi

³¹ Bilgen Yetkin, "Milli Türk Fırkasının Sesi İfham Gazetesi'nin Mütareke Dönemine Bakışı (1919-1920)", **Uluslararası Sosyal Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2012, S. 7, s. 16-17.

³² Arzu Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 6, s. 89-90.

³³ Koçak, a.g.e., s. 349.

politikalarından birisi olduğu belirtilmişti. Yine ihtikarla ilgili olarak ağır cezai müeyyideler de fiyat artışlarıyla mücadele kapsamında uygulanmaktaydı. Bu tedbirler nispeten başarılı olmuş ve fiyatlar az da olsa aşağıya çekilebilmişti. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi, Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin hazırladığı indekse göre; 1914'te 100 birim olan fiyatlar 1919'da 1.402, 1920'de 1.406, 1921'de 1.130, 1922'de 999 birim olmuştu. Yani Mütareke Dönemi'nin son iki yılında fiyat artışlarında düşüş yaşanmıştı fakat bu düşüş, fiyat artışları karşısında çok geri kalan ücret artışları ile beraber ortaya çıkan çalışan yoksulluğunu azaltacak bir düzeye ulaşamamıştı.³⁴

1.2.2. İşgücü Yapısı

Mütareke Dönemi'nin ekonomik yapısını incelerken de belirtildiği üzere, sanayileşme adımları devam etmekle beraber, ekonomik yapı büyük ölçüde küçük atölye tarzında işletmelere dayanmaktaydı. Sanayileşme adımlarının şartların etkisiyle geri planda kalması, teknik ve mesleki eğitimlerin yetersiz olması mevcut olan sanayi yatırımlarının ihtiyaç duyduğu vasıflı işgücünün oluşmasını olumsuz etkilemişti. Bu dönemde işgücünün vasıflı unsurları genel itibariyle gayrimüslim vatandaşlar ve yabancı uyruklulardan oluşmaktaydı.

Bu dönemde işgücünün önemli bir unsuru olarak kadın ve çocuk emeği karşımıza çıkmaktaydı. 1. Dünya Savaşı'nın koşullarında erkeklerden boşalan işleri kadınlar üstlenmiş ve bu durum devam etmişti. Kadınlar bu dönemde daha çok hizmet sektöründeki işlerde çalışmaktaydı. Savaşların kaçınılmaz sonucu olan yetim çocuklar ve yoksul çocuklar, bu dönemde işgücüne katılmış veya sokak satıcılığı yapmaya başlamıştı.

³⁴ Eldem, a.g.e, s. 146.

1.2.2.1 İstanbul'da Kadın Emeği

Osmanlı'da kadınlar tarımsal üretimde yüzyıllar boyunca emeğini ücretsiz bir biçimde sunmaya devam etmişti. 19.yy'a geldiğinde kadınlar evlerde hem piyasa hem de hane halkı ihtiyaçları için üretim yapmaktaydı. Bu kadınların ne kadarının piyasa için ne kadarının hane halkı ihtiyaçları için çalıştığı tam olarak bilinmemektedir. Evlerde devam eden bu üretim süreci zamanla ev dışındaki küçük atölyelere intikal etmişti. 19.yy'ın ikinci yarısından sonra çoğunluğu gayrimüslim olan kadınlar, fabrika üretiminde ücretli işçi olarak çalışmaya başlamışlardı. Müslüman kadınların bu dönemde sanayi üretimine ücretli işçi olarak katılmaları çok yavaş olmuş, fakat 1. Dünya Savaşı'yla beraber bu durum değişmiş ve kadınların ücretli işçi olarak işgücüne katılmaları hız kazanmıştı.³⁵ Fakat burada belirtmek gerekir ki; Batı'da sanayi devrimi sonucunda yaşanan sefaletle beraber kadınların ve çocukların çalışmak zorunda kaldıkları ortam Osmanlı'da oluşmamıştı. Osmanlı'da kadınları yaygın biçimde çalışma yaşamına iten sebepler üretim biçiminden ziyade, savaş gibi konjonktürel gelişmelerdi.³⁶

Kadınların çalışma hayatına katılmaları ekonomik ve toplumsal şartlardan dolayı tedricen olmakla beraber, 1. Dünya Savaşı yıllarında bu durum değişmiş ve azalan erkek nüfusun yerini doldurmak üzere kadınların çalışma hayatına katılmaları hız kazanmıştı. Savaş boyunca erkek işgücündeki azalma dolayısıyla önce gayrimüslim kadınlar ve daha sonra Müslüman kadınlar ekonomik zorunluluklardan dolayı çalışma yaşamına katılmıştı. Hatta bu dönemde savaş zamanı düşen üretimi artırmak ve eşleri askerde olan kadınların geçimlerini sağlamak üzere 1916 yılında merkezi İstanbul'da olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurulmuştu. Cemiyet'in yöneticilerinden olan avukat Mehmed Arif Bey'in verdiği bilgiye göre cemiyete ilk 4 ay içinde 14.000 işsiz kadın başvuru yapmıştı.³⁷ Başvuru yapan kadınların bir kısmı devlet kurumlarına, bir kısmı özel fabrikalara yerleştirilmiş, bir kısmı ise Cemiyet'in kendi açtığı imalathanelerde

³⁵ Ahmet Makal, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği", **Çalışma ve Toplum**, S.25, 2010, s. 17-18

³⁶Kadir Yıldırım, Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, S.B.E), İstanbul, 2011. s. 126-138.

³⁷ Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", **Vakit Gazetesi**, 9 Şubat 1918, s. 1.

istihdam edilmişti.³⁸ Çünkü cemiyetin kendi oluşturduğu üretim faaliyetleri büyük ölçüde askeri ihtiyaçlar doğrultusunda idi. Hem kadınlara daha uygun olacağı hem de askeri kıyafet ihtiyaçlarının temini düşüncesiyle tekstil imalathaneleri açılmıştı. Mütareke'nin imzalanmasından sonra Cemiyet, azalan askeri siparişler, döneme hâkim olan ekonomik kriz ve idari problemler dolayısıyla 1920'de kapanmanın eşiğine gelmiş ve faaliyetleri büyük ölçüde gerilemeye başlamıştı.³⁹

Mütareke Dönemi'nde daha önce belirtildiği üzere Osmanlı ordusu silahsızlandırılmaya ve terhis edilmeye başladığından erkek işgücünü ikame etmek ve eşi askerde olan kadınların yaşamlarını devam ettirmek amacıyla İstanbul'da hızlanan kadın istihdamı kısmen de olsa gerilemeye başlamıştı. Hatta bazı kadınların işten çıkarıldığı görülmekteydi.⁴⁰ Dönemin basınının bir kısmı terhislerden dolayı kadın işçilerin çıkartılıp yerlerine erkek işçilerin alınmasını eleştirmekte ve kadınların işlerinin ellerinden alınmasının bir hak gaspı olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca işten çıkarmalara karşı kadınların kazandıkları konumlarının korunmasının herkesin desteklemesi gereken toplumsal bir ödev olduğu belirtilmekteydi.⁴¹

Her ne kadar savaş şartları dolayısıyla istihdam edilmiş kadınların işten çıkarılmaya başlandığı görülse de bu çıkarmalar büyük çaplı ve sistematik olmamıştı. Çünkü savaş döneminde istihdam edilen kadınların bir kısmı da eşi savaşta vefat etmiş kadınlardı. Bu kadınlar hayatlarını devam ettirebilmek için çalışmak zorunda kaldıkları için işten çıkarılmış olsalar dahi ucuz da olsa emeklerini sunmaktan kaçınmamışlardı. Nitekim bu dönemde yapılan bir alan araştırmasında, eşi savaşta veya başka şekilde vefat etmiş 100 tane dul kadınla yapılan görüşmede bunların 23'ünün işsiz olduğu ve diğerlerinin de çok düşük ücretlerle çalıştığı görülmekteydi.⁴² Bu dönemde mağazalar üzerine yapılan alan araştırmasında Pera ve Galata çevresindeki 13 mağazada 427

³⁸ Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", **Belgelerle Türk Tarihi**, S. 10, Temmuz 1968, s. 61.

³⁹ Tiğınçe Oktar, **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı – Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**, İstanbul, Bilim Teknik Yay., 1998, s. 120-128.

⁴⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s.140-141; "Telefondaki Memurlarımız", **Alemdar Gazetesi**, 6 Haziran 1919, s. 2.

⁴¹ Oktar, **a.g.e.**, s. 66-68.

⁴² Phillips, "Dul Kadınlar", **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A, (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, s. 256.

erkeğe karşın 270 kadın çalışırken, Suriçi İstanbul bölgesindeki 6 mağazada 358 erkeğe karşın 60 kadın çalışmaktaydı.⁴³

⁴³ Moore, **a.g.e.**, s.161

Fotoğraf 1: 1922 yılında İstanbul'da Belediye Temizlik İşçisi Bir Kadın.



Kaynak: Solita Solano, "Constantinople", **National Geographic**, C. 41, No: 6, Haziran 1922, s. 673.

Bu dönemde kadınların işgücüne katılma oranı erkeklere göre elbette çok düşüktü. Fakat tarihsel süreç içerisinde gelinen nokta önemliydi. Öyle ki; bir taraftan gazetelerde kadın işçi ilanlarına rastlanırken⁴⁴, diğer taraftan İstanbul’da yapılan bankalar grevini gazeteler şu şekilde duyurmaktaydı; “ ...Yalnız bu grevde şayan-ı dikkat ve Osmanlı tarihinde ilk defa tesadüf edilen bir hadise vardır. O da Türk ve İslam memurelerinin ilk defa greve iştirakleridir... ”⁴⁵. Gazete haberinin “tarihi” niteliğine karşın bu haberden daha önce kadın işçilerin aktif rol aldığı bir grev, Telefon Şirketi’nde gerçekleşmişti.⁴⁶

“Kadınlar yüzlerini örtmeyip pantolon giydiklerinde, Osmanlı çökuşe geçmiştir” biçiminde atasözü olan bir coğrafyada,⁴⁷ kadınlar işyerinde çalışmaya, işçi örgütlenmelerinde yer almaya, hatta grevlere katılmaya başlamışlardı.

1.2.2.2. İstanbul’da Çocuk Emeği

Babasını savaş veya başka sebeplerle kaybetmiş, annesinin aldığı ücret ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamadığı için okula gidemeyip çalışmak zorunda kalan ve yaşları 7 ile 16 arasında değişen çocuk işçiler, Mütareke İstanbul’unda işgücü yapısının bir parçasını oluşturmaktaydı. Bu dönemde İstanbul’daki çocuk işçi sayısına ilişkin net bir veri bulunmamaktadır. Fakat Amerikalı araştırmacıların sınırlı sayıda işkolunu kapsayan

⁴⁴ “Kasadar Hanım Aranıyor”, **Alemdar Gazetesi**, 5 Ekim 1919, s. 2.

⁴⁵ “Bankalar Yola Geliyor mu?”, **İdrak Gazetesi**, 17 Temmuz 1919, s. 2.

⁴⁶ Telefon Grevi Bitti”, **Alemdar Gazetesi**, 30 Ocak 1919, s. 2.

30 Ocak 1919 tarihli Alemdar gazetesinde, telefon şirketindeki grevin son bulduğuna dair bir haber yapılmıştı. Bu haberi yapan muhabir grevin bittiğini kesinleştirmek üzere telefonla telefon şirketini arıyor ve telefonun diğer ucundaki kadın çalışanla şu konuşmayı yapıyor. Bkz. Alemdar Gazetesi, “**Telefon Grevi Bitti**”, 30 Ocak 1919, s. 2.

- Grev bitti mi Madmazel?
- Evet bitti efendim.. (memnun bir sesle)
- Nasıl oldu?
- İstediklerimizi kabul ettiler efendim.

⁴⁷ Demetra Vaka (Mrs. Kenneth Brown), **The Unveiled Ladies of Stamboul**, New Jersey, Gorgias Press, 2001, s. 10.

araştırmasına göre 5.000 civarında çocuk işçi vardı.⁴⁸ Bu araştırma sınırlı sayıda işkolunu kapsadığı için, bu rakamın daha yüksek olması muhtemeldir.

Bu araştırmadaki verilerden hareketle çocuk işçilerin ortalama olarak haftada 1.6 lira ile 5.8 lira arasında ücret aldıkları görülmektedir. Düzenli ve bir işverene bağlı olarak çalışan çocuk işçilerin haftalık ücretleri 2 lira civarında iken, sokakta satıcılık yapan,⁴⁹ kazancı düzenli ve belirli olmayan çocukların haftalık geliri 1 ile 20 lira arasında değişmekteydi. Çocuk işçilerin çok azının çalışma şartları iyi olmakla birlikte birçoğu sağlıksız koşullarda, yaşlarıyla uygun olmayan işlerde çalıştırılmaktaydı. Günlük çalışma süreleri 8 ile 12 saat arasında değişmekteydi.⁵⁰

Fotoğraf 2: İstanbul'da Ayakkabı Boyacısı çocuklar (1923)



Kaynak: Library of Congress, Carpenter Collection,

<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3g14862/?co=ffcarp> , (Çevrimiçi), 10.05.2014

Çocuk işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi ve belli yaşın altındaki çocukların çalışmasının yasaklanması bu dönemdeki sosyalist partilerin programlarına

⁴⁸ Moore, a.g.e., s. 166-172

⁴⁹ Sokakta satış yapan çocukların bir kısmı bir işveren adına satış yapmaktaydı. Bkz. Moore, a.e., s. 174

⁵⁰ Moore, a.g.e., s. 166-174.

girmişti.⁵¹ Fakat ekonomik ve toplumsal şartlar ve devletin bu alanı düzenlemekten kaçınması bu taleplerin gerçekleşmesini engellemişti

1.2.3. İstihdam Yapısı

İstanbul'daki nüfus artışından ve ekonomik darboğazdan dolayı işsizlik ve sefalet yaşanırken, diğer taraftan yeterli düzeyde vasıflı işçi bulunmadığı için yurtdışından uzman ya da ara elemanlar getirilmekteydi. İstanbul'daki sanayi yatırımlarının önemli bir bölümünün yabancı sermayeye ait olması da bu durumu kolaylaştıran bir etkendi.

Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da süren ekonomik buhranın en önemli sonuçlarından biri mültecilerin İstanbul'a akınıyla daha da derinleşen işsizlik olgusu olmuştu. Bununla beraber teknik bilgi veya vasıf gerektiren işlere uygun işgücü eksikliği bulunmaktaydı. Şirketler bu problemi genellikle yurtdışından yabancı işçi getirerek çözmekteydi.⁵² Bu dönem için işsizlik veya istihdam istatistikleri tutulmadığı için işsizliğin ve istihdamın boyutunu kesin rakamlarla ifade etmek güçtür. Fakat alan araştırmasına dayanan bazı gözlem ve araştırmalardan genel bir resim çizmek mümkündür.

1920 Yılında Amerikalı bilim adamlarının alan araştırmasına dayanarak hazırladıkları rapora göre; İstanbul'da bu dönemde 100'den fazla sürekli işçi çalıştıran sadece 3 fabrika vardı.⁵³ Yani büyük sanayi yatırımları ekonomik yapının hâkim unsuru haline gelememişti. İstanbul'daki ekonomik yapı ve çalışma koşulları küçük ölçekli işletmeler etrafında şekillenmekteydi. Dolayısıyla büyük işçi kitlelerini bünyesinde barındıran kapitalist mekânsal örgütlenme İstanbul'da henüz çalışma yaşamını

⁵¹ Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2 Mütareke Dönemi**, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 410, 498.

⁵² Bu dönemde İtilaf Devletleri İstanbul'da yaşanan kömür stoku sıkıntısını gidermek üzere bir "Kömür Komisyonu" ihdas etmişti. Bu komisyon İstanbul'daki Ağaçalı linyit ocaklarını işletmeye açmış ve burada Batum'dan getirilen yaklaşık 200 tane Çinli işçi istihdam etmişti. Daha sonra getirilen bu işçilerin 57'si işlerini bırakıp kaçmışlardı. Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 207; Eldem, **a.g.e.**, s. 169; M. Şehmus Güzel, **İşçi Tarihine Bakmak**, İstanbul, TÜSTAV Yayınları., 2007, s. 94-96.

⁵³ Moore, **a.g.e.**, s. 153

dönüştürecek bir düzeye ulaşmamıştı. Belirtmek gerekir ki, Osmanlı ordusunun askeri ihtiyaçlarını karşılamak üzere 19. yy'dan itibaren Osmanlı coğrafyasında, bilhassa İstanbul'da endüstrileşme hamleleri gerçekleşmiş ve bazı fabrikalar devlet tarafından inşa edilmişti.⁵⁴ Özel sektördeki fabrika yatırımları ise büyük ölçüde yabancı sermayedarlar tarafından gerçekleştirilmekteydi.⁵⁵ Fakat bu fabrikalar savaş ve olağanüstü şartlar dolayısıyla yaygınlaşamamıştı.

İstanbul'daki işçiler büyük ölçüde küçük memurlar, küçük ölçekli işletmeler ve atölyelerde çalışan işçilerden oluşmaktaydı.⁵⁶ Tahminlere göre İstanbul'da bu dönemde, büyük fabrikalarda çalışan sayısı 100.000 civarında iken, büyük sanayi dışında küçük işletme ve atölyelerde çalışanların sayısı ise 300.000 civarındaydı.⁵⁷

Almanya'daki sol basından Rote Fahne (Kızıl Bayrak) Gazetesi'nin 13 Ocak 1921 tarihli nüshasında ise İstanbul'da bu dönemde 100.000 işçi olduğu ve bu işçilerin 12.000 tanesinin sendikalı olduğu belirtilmekteydi.⁵⁸

Yine bu dönemde L'Humanite dergisinin muhabiri olarak 1921 yılında İstanbul'a gelen ve gözlemlerde bulunan Magdeleine Marx "çok değişik ve güvenilir kaynaklardan" derlediği bilgiler çerçevesinde İstanbul'da bulunan işçi ve memurların sayısına dair yaklaşık rakamlar ortaya koymuştu. Fakat kendisinin de ifade ettiği gibi bu bilgiler istatistiki verilere dayanmamakla beraber yaklaşık rakamlardı. Dolayısıyla temkinli olmakla beraber, istatistiki verilerin olmadığı bir dönemde gözlem ve araştırmaya dayanarak derlenen bu rakamlar dönemin istihdam yapısını anlamak için önemlidir. Marx'ın gözlem ve araştırmasına göre İstanbul'un istihdam yapısı aşağıdaki tablodadır;

⁵⁴ Edward C. Clark , "The Ottoman Industrial Revolution" , **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, No. 1, Ocak 1974, s. 65-76.

⁵⁵ Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, Cumhuriyet Tarih-Kültür Dizisi, 2001, s. 83.

⁵⁶ Moore, **a.g.e.**, s. 153.

⁵⁷ Eldem, **a.g.e.**, s. 170.

⁵⁸ Mete Tunçay, "Alman Sol Basımında Türkiye 1920-1921", **Tarih ve Toplum**, S. 57, 1988, s. 52.

TABLO 1: İstanbul'da İstihdamın Yapısı (1919-1922)

İŞLETME, SEKTÖR VEYA MESLEK ADI	İŞÇİ SAYISI
Anadolu Demiryolları Şirketi	2.500
Tahmil ve Tahliye (Yükleme Boşaltma)	5.000
Devlet Fabrikaları	2.000
Tramvay ve Tünel İşletmeleri	2.500
Denizcilik Şirketleri	1.500
Tütün Reji İdaresi	1.000
Fırıncılar	4.000
Gemi ve Motor Onarımı	1.500
Mürettip ve Matbaa	1.500
İnşaat	5.000
Otomotiv	2.500
Şöför	1.000
Belediye	1.000
Hamallar	5.000
Cephanelikler	500
Rumeli Demiryolları	500
Elektrik İşletmesi	400
Haliç Vapurları	200
Şirket-i Hayriye	500
Değirmencilik Şirketi	500
Çeşitli Özel Sektör Fabrikaları	2.000
Çeşitli Küçük Atölyeler	15.000
TOPLAM	55.700

Kaynak: Magdeleine Marx, **Makeleler – Anılar**, (Çev. Ahmet Şensilay), İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları,, 2007, s .42-43.

Tablodaki verilere göre İstanbul'daki işçi sayısı 55-60 bin civarındadır. Bu rakamlar, Mütareke Dönemi'nin sosyalist partilerinden olan Türkiye İşçi ve Çiftçi

Sosyalist Fırkasının (TİÇSF) kurucularından Ali Cevdet'in "İş Ücreti ve İşsizlik Buhranı" adlı risalesindeki tahminlerle paralellik arz etmektedir. Ali Cevdet'e göre; İstanbul'da kol gücüyle çalışan ve emeğini satmak suretiyle geçimini temin eden işçi sayısı en az 60-70 bin civarındaydı. Bu rakama memurlar dahil edilmemişti.⁵⁹

Marx bu bilgilere ilaveten, kamu kesiminde çalışan memurların sayısını da 150.000 olarak belirtmiştir.⁶⁰ Tablodan da anlaşıldığı üzere işçilerin çoğu küçük ölçekli işletmelerde ve atölyelerde istihdam edilmekteydi. Bunun yanında İstanbul halen başkent olma hüviyetini devam ettirdiği, bürokratik örgütlenmenin merkezi olduğu ve işgal edilen şehirlerdeki memurların büyük çoğunluğu İstanbul'a döndüğü için memurlar neredeyse işçilerin üç katıydı. Fakat bunların önemli kısmı alt düzey memurlardı. İstanbul'daki işçi ve memurların sayısına ilişkin verilen diğer rakamlara bakıldığında, Marx'ın verdiği rakamların gerçeğe daha yakın olduğu görülmektedir. Zira Eldem'in tahminlerine göre İstanbul'daki toplam çalışan sayısı 400.000'di. Bu çalışanların ortalama olarak 4 kişilik ailelerden oluştuğu varsayıldığında toplam nüfus 1.600.000 çıkacaktır. Fakat daha öncede belirtildiği gibi İstanbul'un nüfusu 1.000.000 – 1.200.000 arasındaydı.

Dolayısıyla yaklaşık nüfus verileriyle ilişkilendirildiğinde Marx'ın derlediği verilerin gerçeğe daha yakın olduğu görülmektedir.

1.2.4. İşsizlik

Bu dönemdeki işsizlik olgusuna bakıldığında, işsizliğin hangi boyutlarda olduğuna dair istatistiki veriler bulunmamaktadır. İşsizliği belirleyen kriterler olan; işgücünün, çalışma güç ve arzusunda olanların, iş arayıp bulamayanların miktarı bilinemediği için işsizliğin oranını belirlemek mümkün değildir.⁶¹

⁵⁹ Hanioğlu, a.g.e., s. 119.

⁶⁰ Marx, a.g.e., s. 43. Burada Marx'ın memurlardan bahsederken devlet fabrikalarında çalışanları memur saymamış olması muhtemeldir. Zira istihdam rakamına ilişkin verdiği bilgilerden bu anlaşılmaktadır.

⁶¹ Sebahaddin Zaim, **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul, Elektronik Ofset, 1975, s. 134

Marx'ın derlediği bilgilere göre, İstanbul'da bu dönemde toplam çalışan sayısı 200.000 civarındadır. Bu çalışan kişilerin ailesinin ortalama olarak 4 kişiden oluştuğu varsayıldığında yaklaşık 800.000 civarında kişinin hane halkı geliri olduğu tahmin edilmektedir. İstanbul'un nüfusunun da bu dönemde mültecilerle beraber 1.000.000-1.200.000 civarında olduğu göz önüne alındığında, yaklaşık 200.000-400.000 arasında insanın hane halkı gelirinden yoksun olarak hayatını devam ettirdiği görülmektedir. Hane halkı gelirinden yoksun fakat servet sahibi kişilerin ve hane halkına mensup fakat çalışma çağında ve iş arayan kişilerin sayısı bilinmediğinden işsizliğin boyutuna dair net bir veriye ulaşmak mümkün değildir.

İşsiz tanımını yaparken hangi kriterleri esas aldığı bilinmeyen bazı kaynaklarda farklı rakamlar zikredilmektedir. 1921 tarihli bir gazete haberine göre İstanbul'daki işsiz sayısı 100.000 iken,⁶² 1922 tarihli bir gazete haberinde ise 20.000'di.⁶³ Fransız müttefik güçlerinin tuttuğu istatistiklere göre ise İstanbul'da sadece 41.000 Rus, Ermeni ve Rum mülteci işsizdi.⁶⁴ Rakamlar arasındaki farklılıklardan görüldüğü üzere net bir sayıya ulaşmak mümkün değildir. Fakat işsiz sayısının 100.000'e yakın olduğu tahmin edilmektedir.

İşsizliğin en önemli sebeplerinden birisi, istihdam alanı oluşturacak yatırımların durma noktasına gelmiş olmasıydı. Bunun yanında mevcut sanayi yatırımlarında ihtiyaç duyulan vasıflı işgücünün eksikliği ve bu durumu koordine etmek suretiyle çözmesi gereken devletin içinde bulunduğu kaotik durum işsizliğin boyutunu artırmaktaydı. İstanbul'daki işsizliğin artışından ve buna yönelik alınması gereken önlemlerden bahseden İdrak Gazetesi'ndeki bir makalede geçen; "İşçi çok, işsiz çok, iş çok" ifadesi bu kaotik durumu özetler niteliktedir.⁶⁵

Anadolu ve Kafkasya gibi iki ticari hinterlandını kaybetmiş İstanbul'da çalışma istek ve arzusunda hatta zorunda olmasına rağmen herhangi bir iş bulamayan

⁶² "Constantinople", **The Orient**, C. 8, No: 34, 24 Ağustos 1921, s. 338.

⁶³ "Şehrimizde Birçok İşsiz Var", **Bugün Gazetesi**, 6 Eylül 1922, s. 4.

⁶⁴ "İstanbul'da İşsizlik", **Vahdet Gazetesi**, 31 Mart 1921, s.3

⁶⁵ "Şehriminimiz ve Şehremaneti- İşsizlere İş Bulmak Lazım", **İdrak Gazetesi**, 6 Mayıs 1919, s. 1.

İstanbululara⁶⁶ ilaveten şehre akın eden mültecilerle beraber işsizlik büyük boyutlara ulaşmıştı. Bu büyüklüğü tam anlamıyla ölçmek mümkün olmasa da özellikle savaş yetimi ve dullarının⁶⁷ ve mültecilerin⁶⁸ işsizlikle beraber içinde buldukları yoksulluk, bu kişilerin istihdamını yardım kuruluşlarının ve devlet görevlilerinin gündemine sokmuştu.

Mültecilere yönelik olarak yardım kuruluşları temel gıda ve giyecek yardımları dışında işe yerleştirme faaliyetleri yürütmekteydi. Müslüman mülteciler bazı devlet fabrikalarında işe yerleştirilmiş, küçük dikiş atölyeleri kurularak özellikle kadınlar üretici konuma getirilmiş ve en önemlisi Anadolu'dan gelen bu mültecilere tarım arazileri tahsis edilmiş, araç gereç temin edilmiş ve kendi kendilerine yeter duruma gelmeleri sağlanmıştı. Hatta bazı mültecilere Teşvik-i Sanayi Komisyonu marifetiyle mikro krediler verilerek, iş kurmak isteyenlere sermaye sağlanmıştı. Müslüman mültecilere yönelik bu faaliyetler Muhacirîn Müdüriyeti ve Hilal-i Ahmer aracılığıyla yürütülmüştü.⁶⁹

Başta Rus mülteciler olmak üzere diğer gayrimüslim mültecilere ise Tüm Rusya Zemtsvo'lar Birliği, Yakınoğu Yardım Örgütü, Amerikan Kızıllaç, Amerikan Yakınoğu Yardım Cemiyeti gibi yardım kuruluşlarının mali desteğiyle eğitim verilmiş, atölyeler açılmış ve yardım kuruluşlarının işlettikleri atölyelerde istihdam sağlanmıştı. Bununla beraber Rus Ticaret Odası kendi bünyesinde bir iş idaresi tesis ederek ve

⁶⁶ Mufty-zade K. Zia Bey, **Türkler Hakkında-Osmanlı Aristokratının Mütareke Dönemi İstanbul'u ve Türkiye'sine Dair İzlenimleri**, (Çev. Kezban Acar), Anlara, Nobel Kitabevi, 2004, s.64

⁶⁷ Eşi savaşta şehit olmuş veya başka sebeplerle vefat etmiş 100 tane dul kadınla yapılan görüşmeler sonucunda, bu kadınların 23'ünün işsiz oldukları, aylık ortalama kazançlarının 2.58 lira olduğu, bir çoğunun çamaşırcılık ve gündelikçilik gibi sürekli olmayan işlerde çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Bkz. Phillips, **a.g.e.**, s. 256.

⁶⁸ Marx İstanbul'da bulunduğu dönemde mültecilerin barındırıldığı kışlalar, kamplar ve camileri ziyaret ederek izlenimlerini yazdığı bir yazıda; "... çıplak taşların üzerinde ve üstlerine örtebilecekleri hiçbir şeyleri yok! Günlerini bu izbede geçiriyorlar ve ne üstlerinde, ne başlarında giyecek adına hiçbir şeyleri var; mutfak araç ve gereçleri yok, aileye ait hiçbir eşyaları yok; kısacası hiç, ama hiçbir şeyleri yok ve günlerini burada bir lokma ekme bekleyerek geçiriyorlar; genellikle o bir lokma ekme de bir türlü gelmiyor..."; Marx, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁹ Temel, **a.g.e.**, s.94-97; "Muhacirleri Çalışmaya Teşvik", **Alemdar Gazetesi**, 22 Aralık 1920, s. 3.

buraya kayıt olan meslek sahibi Rus mülteciler adına gazetelere ilan vererek Rus mültecilerin işe girmesine yardımcı olmuştu.⁷⁰

1921 yılının başlarında İstanbul'da Rus işsiz sayısı 30.000'di.⁷¹ Öyle ki, Ruslar arasında yaygın olan işsizlik, 1921 sonbaharında yapılan tramvay grevi sırasında, tramvay şirketinin Rus mültecileri istihdam etmek suretiyle grevi etkisiz hale getireceği söylentilerinin çıkmasına sebep olmuştu. Bunun üzerine İstanbul'daki Rusların bir nevi sözcülüğünü yapan ve Rusça yayınlanan gazetede, Rusların greve zarar vermeyi düşünmedikleri bilakis işçilerin ekonomik gerekçelerle yaptıkları bu grevi destekledikleri açıklaması yapılmıştı.⁷² 1922 Kasım ayına ayına geldiğinde ise sayıları 28.000'e düşen Rus mültecilerin işsiz sayısı 5.000'e düşmüştü.⁷³

1.2.5. Çalışma Hayatı

Bu dönemde toplu iş ilişkilerini düzenleyen 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu ve Zonguldak'taki maden işçilerini kapsamak üzere 1921 yılında çıkarılan Kanun'un dışında, genel hatlarıyla çalışma yaşamını düzenleyen kanun Mecelle'ydi.⁷⁴ Mecelle'nin hükümleri 1926'ya kadar Osmanlı'daki bireysel iş ilişkilerinin yasal çerçevesini oluşturmuştu.⁷⁵

Mecelle'deki çalışma yaşamını düzenleyen hükümler farklı maddelerde ve dağınık bir şekilde düzenlenmişti. Bu maddelere bakıldığında; işçi işveren ilişkilerinin her türlü müdahaleden uzak, bireysel sözleşme hürriyeti⁷⁶ ve sözleşmede şekil serbestisi

⁷⁰ Davis, **a.g.e.**, s. 188; Bülent Bakar, **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012, s. 159.

⁷¹ “İstanbul'da İşsizlik”, **Vahdet Gazetesi**, 31 Mart 1921, s.3.

⁷² **İkdam Gazetesi**, “Ruslar ve Tramvay Grevi”, 2 Teşrin-i Evvel 1921, s. 3.

⁷³ Ali Satan, **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922**, (Çev. Ayşegül Angı), İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 131

⁷⁴ Mecelle: İslam Hukuku temel alınarak 1870-1877 yılları arasında hazırlanmış ve 1926 yılına kadar Borçlar Kanunu ve Medeni Kanun olarak uygulanmıştır. Bkz. Mesut Gülmez, “1936 Öncesinde İşçi Hakları”, **Türkiye'de İşçi Hakları**, Ankara, Türkiye Yol İş Sendikası Yayınları, 1986 s. 21-23

⁷⁵ Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri 1850-1920**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 234.

⁷⁶ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, İstanbul, Beta Yayım, 6. bs., 1994, s. 212.

çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir.⁷⁷ Bireyin çalışması Roma Hukuku'nda olduğu gibi, kira sözleşmesi başlığı altında düzenlendiği için⁷⁸ bu yönüyle Mecelle liberal bir kanun olarak tavsif edilmiştir.⁷⁹

Kanun'da ücret işçinin emeği karşısında verilen bedel olarak tarif edilmiş ve ücretin sözleşmede belirtilmesi ve nakdi olarak ödenmesi zorunlu tutulmuştu. Aynı olarak ödenmesi ise yasaklanmıştı. Fakat Mütareke Dönemi'nde devlete ait fabrikalarda dahi bu hükmün uygulanmayıp, ücret yerine aynı ödeme yapıldığı görülmüştü.⁸⁰ Ücretin ödeme yeri ise işin ifa edildiği yer olarak belirlenmişti.⁸¹

Çalışma süreleri ise şu şekilde düzenlenmişti; “ Bir kimse, bir gün çalışmak üzere işçi tutarsa, gün doğumundan ikindiye veya gün batışına kadar çalışmak hususunda, o yerdeki gelenek nasılsa, ona göre hareket edilecektir.”⁸² Bu düzenlemeden anlaşılacağı üzere çalışma süresi farklı coğrafi koşullarda ve farklı geleneğe sahip yörelerde farklı olacaktır. Bu durumun işveren lehine ve işçi aleyhine keyfi bir durum ortaya çıkarması kaçınılmazdır.

Mütareke Dönemi'nde çalışma sürelerinin sınırlandırılması, düzenlenmesi ve hafta tatili hakkının sağlanmasına yönelik farklı kanun tasarıları hazırlanmıştı. Bunlardan ilki 1919 yılında günlük çalışma süresini belirlemek ve haftada bir gün tatil hakkı sağlamak üzere Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce hazırlanmıştı. Fakat bu tasarı; yerel örfelere göre inşa edilmiş uygulamaları tekleştireceği, ülke ekonomisini geri götüreceği ve boş kalan işçileri suç işlemeye yönelteceği gerekçesiyle Şura-yı Devlet tarafından reddedilmişti. Buna rağmen çalışmalar devam etmiş fakat tasarı kanunlaşmamıştı.⁸³ 1920 yılında bir milletvekili; günde 8 saat ve haftada 6 gün çalışmayı, “Çalışma ve İş Müdürlüğü” nün kurulmasını, sendika yasağının kaldırılmasını öngören ve Türkiye

⁷⁷ Banu Uçkan, “Mecelle'de İş Hukuku Düzeni”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 54, S. 1, Ankara, 1999, s. 166.

⁷⁸ Nuri Çelik, **İş Hukuku Dersleri**, İstanbul, Beta Yayın, 24. bs., 2011, s. 17.

⁷⁹ Kenan Tunçomağ, **İş Hukukunun Esasları**, İstanbul, Beta Yayın, 1988, s. 17.

⁸⁰ “Feshane Amelesine Verilen Eşya”, **Alemdar Gazetesi**, 29 Nisan 1921, s. 2

⁸¹ Uçkan, **a.g.e.**, s. 167-170.

⁸² Makal, **Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri 1850-1920, a.g.e.**, s. 201.

⁸³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 563-564.

Sosyalist Fırkası (TSF) tarafından memnuniyetle karşılanan kanun teklifini meclise sunmuş fakat bu teklifte kanunlaşmamıştı.⁸⁴ 1921 yılında ise; 1919 yılındaki tasarımı hazırlayan bakanlık, hükümet tarafından hazırlanan “hafta tatili” kanun tasarısı için, dönemin şartlarında uygulanamayacağı görüşünü bildirmiş ve bu tasarının yasalaşmasını engellemişti.⁸⁵

Hukuki düzenlemelerin yanında İstanbul’da bu dönemdeki fiili duruma bakıldığında, Amerikalı bilim adamlarının gözlemlerine göre; fabrikalarda günlük çalışma süreleri ortalama 9-10 saat, haftalık çalışma süresi ise 6 veya 6.5 gündü. Küçük işletme olarak sayılabilecek fırınlarda ise günlük çalışma süresi 6-7 saat arasında değişmekteydi ve haftalık çalışma süresi 6.5 gündü.⁸⁶ Sınırlı gözlemlere dayanan bu araştırmada belirtilen süreler genele yayılamamış ve bu sürelerden daha fazla çalışma süresi birçok işletmede uygulanmıştı. Öyle ki; hemen her grevde işçiler ücret artışından sonra ilk olarak günlük 8 saat çalışma süresini talep etmişlerdi.⁸⁷

Fakat çalışma sürelerinde yekpare bir uygulama yoktu. Bazı işletmelerde günlük çalışma süresi 8 saatken, bazı işletmelerde bu süre 10-12 saati bulabilmekteydi. Öyle ki; devlete ait iki farklı fabrikada bile çalışma süreleri değişebilmekteydi. Tramvay işçileri günde 12-16 saat arasında çalışırken, Zeytinburnu ve Tophane’deki devlete ait fabrikalardaki işçiler 8 saat, Feshane Fabrikası’ndaki işçiler ise 10 saat çalışıyordu. Buna karşın yine devlete ait Kasımpaşa Tersanesi işçileri çalışma saatlerini 8 saate indirmek için grev yapıyordu.⁸⁸

İşçi sağlığı ve iş güvenliği açısından iş işletmelerde birçok eksikliğin olduğu görülmekteydi. Amerikalı bilim adamlarının gözlemlerine göre hiçbir fabrikanın yangın çıkışı yoktu ve ısınma yetersizdi. Bununla beraber bazı fabrikalarda işçilerin sağlığına

⁸⁴ “Türkiye Sosyalist Fırkasından Bir Teşekkür”, **Alemdar Gazetesi**, 16 Mart 1920, s. 2.

⁸⁵ “Hafta Tatili Kanunu”, **Alemdar Gazetesi**, 10 Nisan 1921, s. 2.

⁸⁶ Moore, **a.g.e.**, s. 153-156.

⁸⁷ İlerleyen bölümlerde grevlerde ortaya çıkan taleplere ayrıntılı olarak değinilecektir.

⁸⁸ “Constantinople”, **The Orient**, C.8, No: 25, 19 Mayıs 1920, s. 248; “Feshane Amelesi”, **Alemdar Gazetesi**, 13 Mayıs 1921, s. 3; “Amele Hayatı”, **İkdam Gazetesi**, 25 Ağustos 1919, s. 2

doğrudan zarar verecek unsurlara karşı herhangi bir önlem alınmamaktaydı.⁸⁹ Küçük işletme düzeyinde ise dikkati çeken ilk unsur hijyen ve sağlık⁹⁰ konusuydu. Bu işyerlerinin ve kullandıkları malzemelerin temizlik açısından sağlık koşullarına uymadığı görülmektedir. Bu olumsuzluklarla beraber dönemin koşullarına göre olumlu sayılabilecek durumlar da mevcuttu. Mesela bazı fabrikalarda; işçilerin haftalık sağlık muayeneleri yapılmakta, hastalık durumunda tedavi masrafları işverenleri tarafından karşılanmakta ve üç güne kadar ücret kesintisi yapılmamakta, işçi iş kazasına maruz kaldığı zaman tedavi masrafları işveren tarafından karşılanıp ücreti yarım gün esasına göre ödenmekteydi.⁹¹ Dönemin şartları çerçevesinde bakıldığında çalışma koşullarında; işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından bazı problemler olsa da, bu problemler çok ileri düzeye ulaşmamış ve hayat pahalılığı problemine göre ikinci planda kalmıştı. Nitekim bu dönemde yapılan grevlerdeki taleplere bakıldığında, işçilerin birincil refleksleri hayat pahalılığına karşı mücadele edebilmektir. Çalışma koşullarının iyileştirilmesi ise talepler arasına girmiş fakat birincil konuma ulaşamamıştı.

1.3. Mütareke Dönemi'nde Siyasal Yapı

Mütareke Dönemi ekonomik ve toplumsal olarak olduğu gibi siyasal açıdan da hareketli ve kaotik bir dönemdir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerinin Osmanlı Devleti açısından kritik şartları vardı. Bu şartlar; Osmanlı ordusunun silahsızlandırılması, Boğazların itilaf devletlerinin kontrolüne verilmesi ve en önemlisi Mütareke'nin 7. maddesi olan ve müttefik devletlere güvenlik açısından

⁸⁹ Silahtarağa Elektrik Fabrikasındaki işçilerin sürekli hayati tehlike altında çalışmalarına rağmen, bu tehlikenin ortadan kaldırılmasını değil, ücretlerinin artırılmasını talep etmekteydi. Dolayısıyla devrin teknik imkanları çerçevesinde işçi sağlığı ve iş güvenliği işçilerin talepleri arasına girememiştir. Bkz. "Bizde Sosyalistlik", **Alemdar Gazetesi**, 9 Mayıs 1921, s. 1; "Grev Kokuları Başladı", **Alemdar Gazetesi**, 11 Mayıs 1921, s. 3.

⁹⁰ Bir fırın sahibinin fırındaki hamurkarlar için kurduğu şu cümle dikkate değerdir: " *Bu ağır çalışma koşulları ve sürekli un tozu yutulması sağlığa zarar vermekte, insan bu koşullara en fazla on beş yıl katlanabilmektedir.*" Bkz. Moore, **a.g.e.**, s. 158.

⁹¹ Moore, **a.g.e.**, s. 153-158.

tehlikeli olarak gördükleri yerleri işgal etme yetkisi veren hükümdü.⁹² Bu hükümlerin uygulanması için müttefik devletlerin askeri donanmaları, Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra 13 Kasım 1918'de İstanbul'da Dolmabahçe sarayı önüne demir atmıştı.⁹³ Bu beklenen bir durum değildi. Çünkü Mütareke'yi Osmanlı Devleti adına imzalayan Rauf Bey müttefiklerin İstanbul'a asker çıkarmayacağına dair şifahi bir taahhüt almıştı.⁹⁴ Mütareke hükümlerine göre İstanbul'daki müttefik devletlerin temsilcilerinin görevi, ateşkes anlaşması hükümlerinin uygulanmasını denetlemektir. Fakat müttefiklerin yüksek komiserleri⁹⁵ Osmanlı siyasetini de etkilemeye çalışıp padişah ve hükümetler nezdinde baskı ortamı oluşturmuştu.⁹⁶

Bu baskılar neticesinde sürekli kabineler değiştirilmekte, istikrarsız ve kaotik bir siyasal ortam İstanbul'da hüküm sürmekteydi. Mütareke imzalanmadan önce Sadrazam Talat Paşa kabinesi istifa etmiş, onun yerine 14 Ekim 1918'de⁹⁷ Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurulmuş ve Mondros Mütarekesi bu kabine tarafından imzalanmıştı.⁹⁸ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından saltanatın kaldırılmasına kadar süren dönem olarak adlandırılan Mütareke Dönemi boyunca 12 kabine kurulmuş ve bu 12 kabinelerin en uzun dönemlisi 2 yıl sürmüştü.⁹⁹

Mondros Mütarekesi uygulanırken müttefik devletler, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının dolaylı olarak gasp etmişti.¹⁰⁰ Çünkü müttefiklerin yüksek komiserleri Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'u siyasal olarak, beraberlerinde

⁹² İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 12-14; Mondros Mütarekesinin imzalanmasının ardından İtilaf devletleri 7. ve 24. Maddelere dayanarak işgallere başlamıştı. Bkz. Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", İslam Ansiklopedisi, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 273.

⁹³ Celal Bayar, **Ben de Yazdım – Millî Mücadele'ye Giriş**, C. 5, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s. 1.

⁹⁴ Criss, **a.g.e.**, s. 13.

⁹⁵ Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf devletleri arasındaki savaş hali resmi olarak devam ettiği için müttefik ülkelerin diplomatik temsilcileri yüksek komiser olarak niteleniyordu. Bkz. Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 27. bs., 2012, s. 211.

⁹⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s. 203.

⁹⁷ Tunaya ise bu tarihi 11 Ekim 1918 olarak vermiştir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 61.

⁹⁸ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt: 1**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2.bs., 2004, s. 18.

⁹⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 29, 35, 61.

¹⁰⁰ İhsan Şerif Kaymaz, "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili", **21. Yüzyıl Dergisi**, S.7, Ankara, 2008, s. 263.

getirdikleri askeri güç eşliğinde baskı altına almaktaydı. İstanbul'daki hükümetler üzerindeki iç baskı unsuru ise işgallere direnen Milli Mücadele hareketiydi.

Mondros Mütarekesi imzalandıktan yaklaşık 2 ay sonra 21 Aralık 1918'de Padişah Vahdettin Mebusan Meclisini (Parlamento) feshetmişti. Bu kararı almasının en önemli sebebi müttefiklerin temsilcilerinin baskısıyla beraber bu dönemde sayıları artan parti ve cemiyetlerdi.¹⁰¹ Mebusan Meclisi feshedildikten sonra 4 tane kabine kurulmuş ve ardından 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa kabinesi kurulmuştu. Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde Milli Mücadele kadrolarıyla, müttefiklerin dayattığı ve Osmanlı Devletine Anadolu'nun kuzeyinde başkenti İstanbul olan küçük bir toprak parçası veren Sevr Antlaşması'nın hükümlerinin hafifletilmesi üzerine görüşmeler yapıldı.¹⁰² Böylece Milli Mücadele hareketinin ihdas ettiği Heyet-i Temsiliye resmen tanınmış oldu.¹⁰³ Daha sonra 18 Aralık'ta genel seçimler yapılarak 12 Ocak 1920'de Osmanlı Parlamentosu İstanbul'da tekrar çalışmalarına başladı.¹⁰⁴

Yapılan bu genel seçimde İstanbul'daki sosyalist partiler de işçi taleplerini parlamentoya taşımak için kendi adaylarını göstermişti. Fakat dönem boyunca işçi hareketlerinin organizasyonunda önemli görevler üstlenmiş olan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın gösterdiği iki aday ve yine bu dönemde bir grup aydın tarafından kurulmuş ve işçilerle teması ve onları örgütleme kabiliyeti zayıf kalmış olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın gösterdiği üç aday başarısız olmuş ve parlamentoya girememişti. Parlamenta işçi taleplerini dillendirmek üzere giren tek isim ise İttihatçılara yakınlığıyla bilinen Osmanlı Mesai Fırkası'nın aday gösterdiği Numan Usta idi.¹⁰⁵

Bu meclisin büyük çoğunluğu Milli Mücadele'yi destekleyen mebuslardan oluşmaktaydı. Çünkü Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Anadolu'da başlayan müttefik devletlerin işgalleri ve 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal

¹⁰¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 37.

¹⁰² Zürcher, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁰³ Criss, **a.g.e.**, s. 28-29.

¹⁰⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 40.

¹⁰⁵ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Cilt: 1, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 74; Ayşe Hür, "Osmanlı-Türk İşçi Tarihine Bir Bakış", **Anlayış**, S. 82, 2010, s. 44.

edilmesi halkta ve siyasîlerin bir kısmında Milli Mücadele'ye olan inancı artırmıştı. Dolayısıyla seçimler sonucunda müttefik donanmalarının ve askerlerinin “de facto” (fiili) işgali altında bulunan başkent İstanbul'da, üyelerinin büyük çoğunluğu Anadolu'daki Milli Mücadele'yi destekleyenlerden oluşan parlamento toplanmıştı.¹⁰⁶

12 Ocak 1920'de İstanbul'da çalışmalarına başlayan Osmanlı Parlamentosu 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi onaylamıştı. Misak-ı Milli'ye göre Arapların çoğunlukta olduğu yerlerin dışında kalan, Müslüman ve Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeler Osmanlı Devleti'nin sınırlarında kalacaktı.¹⁰⁷ Bu karar müttefik devletlerin dayattığı Sevr Antlaşması'na zıt bir karardı. Müttefik devletlerin alınan bu karar karşısında bir yaptırım uygulaması beklenmekteydi. Nitekim Misak-ı Milli kararı alan parlamentodaki vekillerden Rauf Orbay'ın hatıratında da belirttiği üzere; bu karar alınırken müttefik güçlerinin belki de parlamentoyu dağıtacağı ve bu durumun Ankara'da tam anlamıyla meşru ve haklı bir hükümet kurulmasına vesile olacağı düşünülmüştü.¹⁰⁸

Rauf Orbay'ın düşündüğü gibi 16 Mart 1920'de müttefik güçleri Şehzadebaşı'ndaki askerlere ateş açmış, Osmanlı Parlamentosu'nu basarak bazı mebusları ve Harbiye eski nazırı Cemal Paşayı tutuklamıştı.¹⁰⁹ Bununla beraber Harbiye ve Bahriye Nezaretleri müttefikler tarafından abluka altına alınmış ve bir bildiri yayınlanarak İstanbul halkının gündelik yaşamına devam etmesi gerektiği, aksi takdirde cezalandırılacakları bildirilmişti. İstanbul resmen işgal edilmişti.¹¹⁰ Bunun üzerine Osmanlı Parlamentosu'nun Misak-ı Milli kararını alan mebusları, toplantıların askıya alınması kararını almış ve böylece son Osmanlı Parlamentosu feshedilmiş ve Ankara'da yeni bir hükümetin kurulmasının önü açılmıştı.

Beklenen şartların olgunlaşmasıyla birlikte Milli Mücadele hareketi Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip kurucu Türkiye Büyük Millet Meclisini toplamak üzere bir

¹⁰⁶ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt: 1, a.g.e.**, s. 280.

¹⁰⁷ Criss, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁰⁸ Osman Selim Kocahanoğlu, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, İstanbul, Temel Yayınları, 2005, s. 266.

¹⁰⁹ Nil Birol, “İstanbul'un İşgali”, **Atlas Dergisi**, S. 156, Mart 2006, s. 114.

¹¹⁰ Mithat Sertoğlu, “İstanbul'un İşgali”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 9, 1968, s. 4-5.

seçim yapmış ve 23 Nisan 1920’de bu meclis toplanmıştı. Son feshedilen Osmanlı Parlamento’sundaki mebusların bir kısmı da bu meclise katılmışlardı. Bu tarihten sonra İstanbul’daki siyasal ortam tamamıyla müttefiklerin kontrolündeydi. İstanbul’un resmen işgal altında kaldığı dönemde 3 ayrı kabine kurulmuştu.¹¹¹ Bu kabineler her ne kadar iş başında olsalar dahi İstanbul’da siyasal anlamda ipler müttefiklerin elindeydi.

1920’den sonra müttefiklerin arasındaki çekişmelerin artması ve Anadolu’daki Milli Mücadele hareketinin başarılar kazanmasıyla İstanbul Hükümetleri’nin siyasal nüfuz alanı gerilerken, Ankara’daki TBMM güç kazanmaktaydı. Nitekim 20 Kasım 1921’de Fransızlar Ankara’daki TBMM’yi tanımış,¹¹² 1 Kasım 1922’de saltanat kaldırılmış, son Osmanlı kabinesi olan Tevfik Paşa kabinesi 4 Kasım 1922’de istifa etmiş ve Osmanlı Devleti fiilen sona ermişti.¹¹³

1.3.1 İstanbul’da Müttefik Yönetimi

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından İstanbul’un resmen işgal edildiği tarih olan 16 Mart 1920’ye kadar müttefik devletlerin üzerinde baskı ve kontrol kurdukları alanlar polis teşkilatı, basın ve pasaport işleriydi.¹¹⁴

Müttefikler İstanbul’un resmen işgali ve parlamentonun dağıtılmasından sonra şehirde bürokratik anlamda çok karmaşık bir idari düzen kurmuşlardı. Bu çerçevede 7 Kasım 1920’de Müttefik Doğu Orduları Komutanlığı kaldırılmış ve bunun yerine birçok komisyonu bünyesinde barındıran İstanbul İşgal Komutanlığı kurulmuştu.¹¹⁵ Komutanlığın bünyesindeki komisyonlar farklı alanlarda işlev görmekteydi. Mali komisyondan, hapishane komisyonuna, pasaport komisyonundan besin komisyonuna, el koyma komisyonundan sansür komisyonuna, selamlama komisyonundan sağlık

¹¹¹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 41, ve s. 61.

¹¹² Criss, **a.g.e.**, s. 38.

¹¹³ Melek Öksüz, “Amerikan Belgelerine Göre 1. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri”, **Turkish Studies**, C. 5, S. 1, 2010, s. 1268-1269

¹¹⁴ Criss, **a.g.e.**, s.105

¹¹⁵ Rıdvan Akın, “Mütareke İstanbul’unda Bir Semt: Üsküdar”, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V Bildiriler**, Ed. Dr. Coşkun Yılmaz, C.2, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2008, s. 609.

komisyonuna kadar farklı alanlarda komisyonlar kurulmuştu. Resmi olarak icra makamı İstanbul Hükümetleri olmasına rağmen bu dönemde idari işlerin önemli bir bölümü müttefik komisyonlarınca yürütülmekteydi.¹¹⁶

İşgalden sonra kurdukları bürokratik yapının en tepesinde İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinden oluşan Müttefik Yüksek Komiserliği yer almaktaydı. Bu komiserliğin altında da hiyerarşik bir örgütlenme kurulmuş ve komisyonların başkanlığı ve sorumluluğu görev paylaşımı çerçevesinde belirlenmişti. Komisyonlara başkanlık eden ülke temsilcileri kendi siyasal çıkarları çerçevesinde üçlü ittifakın dışında hareket edebiliyordu.¹¹⁷

Fransız ve İtalyan müttefik güçleri işgalin ilerleyen dönemlerinde İngilizlerin birçok politikasından rahatsızlık duymaya başlamıştı. Bu rahatsızlık ilerleyen safhalarda Fransız ve İtalyan güçlerinin Milli Mücadele'ye destek vermesine veya verilen desteğe göz yummasına kadar varacaktı.¹¹⁸ Öyle ki, 1922 Ocağı'nda Haliç'te İngilizler tarafından durdurulan bir Fransız gemisinde, İstanbul'dan Anadolu'ya giden savaş malzemeleri vardı.¹¹⁹

Müttefikler Bolşevizm endişesiyle bu dönemde İstanbul'daki sol partileri, sol örgütlenmeleri ve işçi hareketlerini takip altına almıştı. Bu endişeleri haklı çıkaracak düzeyde İstanbul'daki işçi örgütlerinde Bolşevizm sempatisi yoktu. Fakat İstanbul'a sığınan Rus mülteciler arasında Bolşeviklerin de olduğu dedikoduları ve Çarlık Rusya'da yapılan devrimin etkilerinin Türk işçilerine yayılacağı endişesi müttefikleri bu şekilde davranmaya itmmişti. Sol hareketleri ve işçi hareketlerini kontrol altında tutma çabaları ve takip altına almaları nihai anlamda İstanbul'dan Anadolu'daki Milli Mücadele'ye yardım götüren yer altı direniş örgütlerinin işini kolaylaştırmıştı.¹²⁰

¹¹⁶ Criss, **a.g.e.**, s. 112-115; Bozkurt, **a.g.e.**, s. 7.

¹¹⁷ Hülya Toker, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları., 2006, s. 39.

¹¹⁸ Criss, **a.g.e.**, s. 32-37; Zurcher, **a.g.e.**, s. 212.

¹¹⁹ Harold Armstrong, **Turkey in Travail: The Birth of a New Nation**, London, John Lane Press, 1925, s. 244.

¹²⁰ Criss, **a.g.e.**, s. 133-141.

1.3.2. İstanbul'da Şehir Yönetimi

1826 yılında, daha önce Kadılar tarafından ifa edilen beledi görev ve hizmetler İhtisap Nezareti'ne verilmiş ve Tanzimat Fermanı'nın etkisiyle kadıların görevleri azaltılmış ve sembolik düzeye indirilmişti. Daha sonra devam eden modernleşme çabaları çerçevesinde, idari reformlar yapılmış ve 1855 yılında Avrupa'daki belediyeler tarzında Şehremaneti teşkilatı kurulmuştu.¹²¹

İstanbul'da bu dönemde biri vilayet biri emanet olmak üzere iki teşkilat vardı. Vilayet Osmanlı'daki idari yapının en temel birimlerindendi. Vilayetin en büyük amiri valiydi ve idari olarak Dahiliye Nezaretine bağlıydı. Şehremaneti ise belediye hizmetlerini görmek üzere teşkilatlanmıştı. Bu iki kurum arasındaki görev paylaşımı ayrıntılı ve açık bir biçimde yapılamamış ve uygulamaya geçirilememişti. Öyle ki İstanbul valilerinin Şehremanetine vekalet ettiği bile olmuştu.¹²²

Şehremaneti'nin yerel şubelerden ve kendi bünyesindeki müdüriyetlerden oluşan örgütlenme yapısı vilayet idaresine göre daha küçüktü. Şehremanetin yerel şubeleri Beyazıt, Fatih, Pera, Yeniköy, Anadolu Hisarı, Üsküdar, Kadıköy, Adalar ve Makriköy (Bakırköy) deydi. Bu yerel şubelerin görevi Şehremanetine bağlı olarak kendi buldukları mahallerdeki belediye hizmetlerini yürütmektir. Bunun yanında genel belediye hizmetleri ise Şehremaneti'nin altında teşkilatlanmış 7 müdüriyet tarafından yerine getirilmekteydi. Bunlar; Teknik İşler Müdüriyeti, Sağlık İşleri Müdüriyeti, İktisadi İşler Müdüriyeti, Genel Teftiş Kurulu, Yazışmalar ve Kayıtlar Müdüriyeti, Muhasebe Müdüriyeti ve Hukuk İşleri Müdüriyeti'ydi.¹²³

Bu müdüriyetler arasında İktisadi İşler Müdüriyeti (Umur-ı İktisadiye Müdüriyeti) nin görevleri İstanbul'daki hayat pahalılığı problemi açısından önem teşkil

¹²¹ Osman Nuri Ergin, **İstanbul Şehreminleri**, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, s. 27-29.

¹²² Yıldıztaş, **a.g.e.**, s. 33.

¹²³ William Wheelock Peet, "Kent Yönetimi", **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A, (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, s. 96-99.

etmekteydi. Çünkü bu müdüriyetin görevleri arasında İstanbul'daki fiyat artışlarını engellemek amacıyla zaruri ihtiyaç maddelerin temini ve karaborsacılığı önlemek de vardı. İktisadi işler Müdüriyetinin diğer görevleri arasında zaruri gıda maddelerinin fiyat kontrolünü sağlamak ve bunların tedarik edilmesini sağlamak ve yoksullar için ucuz kiralık konutlar yapmak vardı.¹²⁴

Şehremaneti bu dönemde aynı zamanda istihdam sağlayan bir kuruluştur. Şehremini'nin iki kez greve giden temizlik işçileri hakkındaki aşağıdaki sözleri, Şehremanetin içinde bulunduğu zor durumla beraber işçilerin çalışma ve yaşam koşullarına ışık tutmaktaydı.

“...Çünkü varidatımızın adem-i kifayetinden dolayı lüzumu kadar amele bulunamıyor. Şehrî 16 lira ücret, senede 2 kat elbise ve çizme ve çorap ve başlık ve Hilal-i Ahmer tarafından çorap verildiği halde kadın, çocuk ve malul ve miskin kimselerden maada sağlam ve işe güce muktedir amele tedariki mümkün olamıyor. ... lüzumu kadar güçlü ve kuvvetli amele istihdam edebilmek için her birine 40-45 lira ücret itası icap ediyor ki, varidat-ı emaneti kemalen buna hasretsek yine kifayet etmiyor”¹²⁵

Şehremaneti, görev ve yetkileri gereğince bazı durumlarda iş uyuşmazlığının tarafı olurken bazı durumlarda arabulucu konumunda olmuştur. Mesela ekmekle ilgili işler Şehremaneti uhdesinde olduğu için fırıncılar ile çalışanlar arasında arabuluculuk rolü üstlenirken, sokak temizlik işçileri greve gittiğinde veya diğer memurları imza toplayarak talepte bulduklarında iş uyuşmazlığının tarafı olabilmişti.¹²⁶

¹²⁴ A.e., s. 100.

¹²⁵“Cemiyet-i Umumiyye-i Belediye'nin Küşadında Şehremaneti Cemil Paşa Tarafından Kıraat Olunmuştur”, **Takvim-i Vekayi Gazetesi**, 19 Ocak 1920, s. 2.

¹²⁶“Amele Yevmiyelerinin Tezyidi Meselesi”, **Alemdar Gazetesi**, 16 Eylül 1920, s. 2; “Constantinople”, **The Orient**, C.8, No: 15, 10 Mart 1920, s. 149; “Çöpçülerin Grevi ve Maaşları”, **İkdam Gazetesi**, 12 Şubat 1922, s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİ

2.1. Osmanlı'daki İşçi Örgütlenmelerine Genel Bakış

Osmanlı ekonomisinde 19.yy'a kadar büyük ölçüde tarımsal üretim hâkimdi. Aynı zamanda İstanbul gibi büyük şehirlerdeki loncalar da ekonomik yapının önemli bir parçasıydı.¹²⁷ Tanzimat sonrası çözülmeye başlayan fakat Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdüren lonca geleneğinde görülen usta-kalfa-çırak ilişkisindeki geleneksel kodların sanayileşmeye geçiş sürecinde işçi örgütlenmelerinin yapısına sirayet ettiği görülmekteydi. Bu geleneksel ilişki biçimlerinin etkisi ve geç sanayileşme modern anlamda işçi-işveren karşıtlığının ortaya çıkmasını geciktirmişti.¹²⁸ Fakat Şam'daki tekstil sektöründeki ücretli çalışan zanaatkarların mücadeleleri, bu görüşün tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.¹²⁹

Osmanlı'da 19.yy'dan itibaren, sermaye birikiminden yoksun ve devletin teşvikiyle başlayan kısmi sanayileşme çabaları çerçevesinde modern sanayi işçisi yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı. Sanayi kuruluşlarındaki bu işçilerin örgütlenmesi 19.yy'ın sonlarına doğru gerçekleşecekti. Fakat sendikal nitelikleri haiz; yani işçiler arasında dayanışmayı, işçilerin hak ve hukukunu korumayı, sosyal ve ekonomik alanda şartlarını iyileştirmeyi hedefleyen ve işçilerin önderliğinde oluşan işçi örgütlenmeleri, ulaşılan kaynaklara göre ancak 20.yy'ın başlarından itibaren ortaya çıkmıştı.¹³⁰

¹²⁷ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)**, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul, İletişim Yay., 8. bs., 2011, s. 171, 205.

¹²⁸ Zafer Toprak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti", **Toplum ve Bilim**, S.4, Kış 1988, s. 141-144

¹²⁹ Sherry Vater, "Şam'ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketi, 1850-1914", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (Çev. Cahide Ekiz), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, ss. 55-95.

¹³⁰ Yıldırım, **a.g.e.** s. 153-154.

20.yy'ın başlarında ve Mütareke Dönemi'nde, hukuken sendika kurmak mümkün olmadığı için işçiler cemiyetlerin çatısı altında bir araya gelmekteydi. Fakat isminde “amele” veya “işçi” kelimesi geçen dernekleri sendikal anlamda işçi örgütlenmesi olarak kabul etmek doğru değildir. Nitekim adında “amele” veya “işçi” kelimesi geçmesine rağmen bazı derneklerin sendikal anlamda bir işçi örgütlenmesi değil, varlıklı kesimlerin işçilere yardım etmek amacıyla kurdukları dernekler olduğu bilinmektedir.¹³¹

2.2. Mütareke Dönemi'nin Devraldığı Örgütlenme Mirası

İşçi odaklı sendikal ve siyasî örgütlerin kamuoyunda görünür hale gelmesi ve eylemleriyle kamuoyunun gündemine girmesi İkinci Meşrutiyet (1908) sonrasında gerçekleşmişti. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ortaya çıkan siyasal ve toplumsal ortam, bu tip örgütlenmelerin önünü açmıştı. Fakat 1912-1913 arası gerçekleşen Balkan Savaşları ve 1913 sonrası ilan edilen sıkıyönetimle beraber bu örgütlenmeler ekonomik, demografik ve siyasî sebeplerle güç kaybetmeye ve baskı altına alınmaya başlamıştı.¹³²

Nihayet 1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle beraber bu örgütlerin bir kısmı kapanırken bir kısmı ise askıda kalmış ve 1. Dünya Savaşı sonrası oluşan nispi barış ortamıyla beraber tekrar faaliyetlerine özellikle İstanbul'da devam etmişti.¹³³ Mütareke Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde faal olan örgütlenmelerin bir kısmı cemiyet adı altında örgütlenirken, bazı sol siyasal hareketler de işçilerin örgütlenmesinde ve eylemlerinde aktif rol almıştı.

¹³¹ Oya Sencer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı – Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul, Habora Kitabevi, 1969, s. 103-105.

¹³² Şehmus Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, C.3, s. 822.

¹³³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 204.

2.2.1. 1908 Öncesi Sendikal İşçi Örgütlenmesi

1908 öncesinde kurulan işçi örgütlenmelerine ilişkin, özellikle ilk örgüt konusunda bazı tartışmalar vardır. Bu tartışmalar ana hatlarıyla 1845 Polis Nizamnamesi, Amelperver Cemiyeti ve Amele-i Osmani Cemiyeti etrafında toplanmıştır. İlk işçi örgütlenmesini belirlemeye yönelik bu tartışmanın dışında diğer örgütlenmelerde bulunmaktadır.

2.2.1.1. 1845 Polis Nizamnamesi Tartışması

Osmanlı'daki ilk işçi örgütlenmesine yönelik bazı görüşler 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nden yola çıkılarak ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar nizamnamenin 12. maddesindeki;

“İşini ve gücünü terk ile mücerret tatil-i mesalih-i ibad garazında olan işçi makulelerinin cemiyet ve zihamlarının ve gerek bu misullu asayiş-i ammeyi ihlal edecek her gûne fitne ve fesad cemiyetlerinin def ve izalesiyle ihtilal vukuunun önü kestirilmesi esbabına teşebbüs ve müsaberet...”

ifadesinden yola çıkarak Osmanlı'da işçi örgütlenmesinin ve işçi hareketlerinin 1845'ten önce var olduğunu ve Avrupa'da başlayan işçi hareketlerinin Osmanlı'ya da ulaşacağından endişe edildiği için böyle bir nizamnamenin çıkarılmış olabileceğini öne sürmüşlerdir.¹³⁴

Fakat 1845 Polis Nizamnamesi, Fransa'da 1800 yılında çıkan kararname ile ayrıntılı bir şekilde karşılaştırılmış ve Nizamname'nin neredeyse Fransız kararnamesinden birebir çevrildiği ortaya koyulmuştur ve Nizamname'nin ortaya

¹³⁴ Lütfi Erişçi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)**, İstanbul, Kutulmuş Basımevi, 1951, s. 3; M. Şehmus Güzel, “1845 Tarihli ‘Polis Nizamı’ Sansür, ‘Tatil-i Mesalih’ (İşlerin Bırakımı), Toplantı, ‘Ziham’ (Kalabalık) ve Cemiyetler”, **Süreç**, C.2, S.8, 1981, s. 28-30; Dimitr Şişmanov, **Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi - Kısa Tarih (1908-1965)**, Haz. A. R. Zarakolu, İstanbul, Belge Yayınları, 1978, s. 31; Kemal Sülker ve Georges Lefranc, **Dünyada ve Bizde Sendikacılık**, Ankara, Varlık Yayınları, 1966, s. 137; Kurthan Fişek, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Ankara, Doğan Yayınevi, 1969, s. 43; Sencer, **a.g.e.**, s. 97-9; Turan Yazgan, Türkiye'de Sendikal Hareketler (Kısa Tarihçe), **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 20, 1982, s. 33.

çıkmasına sebep olabilecek maddi koşulların gerçekleşmediği belirtilmiştir. Söz konusu hüküm polis örgütü kurulurken çeviri yoluyla mevzuata dahil edilmişti. Bu tarihten sonra ceza hukukuna yönelik düzenlemelerde işçi ve örgütlenme meselesine değinilmemiş olmamasının da Nizamname'nin maddi gerekçeler sonucunda ortaya çıkmadığını gösterdiği belirtilmiş ve böyle bir iddianın ancak birincil kaynakların incelenmesi sonucunda net bir şekilde ortaya çıkabileceği ifade edilmiştir.¹³⁵

Somut bilgilerden hareket etmeden ve birincil kaynaklara başvurmaksızın Nizamname'nin lafzından hareketle, 1845 öncesinde işçi hareketlerinin devletin tedbir almasını gerektirecek düzeyde olduğunu söylemek doğru değildir. Nitekim 1840-1845 yılları arasındaki gazeteleri inceleyen bir araştırmada bu yıllar arasında varsayılan işçi örgütlenmelerini kanıtlayacak verilere ulaşılamamıştır.¹³⁶

2.2.2.2 Amelperver Cemiyeti Tartışmaları

Osmanlı emek tarihi literatüründe uzun bir süre ilk işçi örgütü, 1871 tarihli "Amelperver Cemiyeti" olarak bilinmekteydi. Fakat daha sonra söz konusu cemiyetin nizamnamesine ulaşılarak kaleme alınan makalede; cemiyetin 1866'da kurulduğu, isminin de Amelperver olduğu, esas olarak bir hayırsever cemiyeti olduğu ve amacının fakirlere yardım ve işsizlere iş bulmak olduğu ortaya çıkmıştır.¹³⁷

Cemiyete dair ilk bilgi, 1951 yılında yapılan araştırmada, sadece cemiyetin İstanbul'da 1871 yılında kurulduğu belirtilerek verilmişti.¹³⁸ Araştırmacının verdiği bu

¹³⁵ Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 792-793; Mesut Gülmez, "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı", **Amme İdaresi Dergisi**, C.16, S.4, Aralık 1983, s. 3-15; Mesut Gülmez, "İşçi Sorunu ve Polis Mevzuatı: Fransa Örneği ve Polis Nizamının 12. Maddesi", **Amme İdaresi Dergisi**, C.17, S.1, s. 115-132

¹³⁶ Sencer, **a.g.e.**, s. 98

¹³⁷ Erkan Serçe, "Mitostan Gerçeği: Amelperver Cemiyeti", **Toplumsal Tarih**, S.14, 1995, s. 6. Bu konudaki en kapsamlı doğru bilgiyi Erkan Serçe 1995 yılındaki makalesinde sunarken, Oya Sencer ise 1969 yılında basılan Türkiye İşçi Sınıfı adlı eserinde bu cemiyetin bir işçi örgütü olmaktan ziyade bir hayır kurumu olduğuna işaret etmişti. Fakat kendisi cemiyetin isim ve kuruluş tarihindeki yanlış devam ettirmişti. Bkz. Sencer, **a.g.e.**, s. 155-156

¹³⁸ Erişçi, **a.g.e.**, s. 4

temkinli bilgiden yola çıkmaları muhtemel olan diğer araştırmacılar Cemiyet hakkında doğru olmayan yorumlar yapmışlardır. Kimi cemiyetin kuruluşunu Avrupa'daki fikir hareketlerinden etkilenmek suretiyle işçi hakları konusunda bilincin oluşmasına bağlarken,¹³⁹ kimi Avrupa'daki işçi hareketlerinin ve Komünist Manifesto'nun etkisine bağlamıştır.¹⁴⁰ Bir başka araştırmacı yorumları genişleterek cemiyetin kurulmasını Fransa'daki 1848 olaylarıyla ve Osmanlı'nın Fransa ile olan siyasî ilişkileriyle temellendirmiştir.¹⁴¹ Bir kısım araştırmacı ise cemiyetin işçi örgütü olmadığını ve bir hayır cemiyeti olduğunu, elde edilen bilgiler çerçevesinde belirtmişlerdir.¹⁴²

Sonuç olarak Amelperver Cemiyeti'nin 1866 yılında kurulduğu ve işçi örgütlenmesi değil; yoksullara yardım eden, işe ihtiyacı olanlara iş sağlayan, zanaat eğitimi veren okullar açan, küçük esnafa kredi sağlayan çoğunluğunu varlıklı Rumların oluşturduğu bir hayırseverlik cemiyeti olduğu kesinleşmiştir.¹⁴³

2.2.2.3. Amele-i Osmani Cemiyeti Tartışmaları

Osmanlı'daki ilk işçi örgütlenmesinin Amelperver Cemiyeti olduğu bilgisinden hareket eden veya bu bilgiyi yanlışlayan bazı araştırmacılar Osmanlı'da sendikal anlamda ilk işçi örgütü olarak 1895 yılında kurulan ve 1896 yılında dağılan Amele-i Osmani Cemiyeti'ni kabul etmişlerdir.¹⁴⁴

¹³⁹ Sülker ve Lefranc, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁴⁰ Şişmanov, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁴¹ Aclan Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, İstanbul, Otağ Yay., 1976, s. 28.

¹⁴² Sencer, **a.g.e.**, s. 155-156; Yıldırım Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri**, Ankara, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1976, s.44; Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları", **a.g.e.**, s.794; Serçe, "Mitostan Gerçeği: Amelperver Cemiyeti", **a.g.e.**, s. 6-7; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 156; Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald Quataert ve Eric Jam Zürcher, (Çev. Cahide Ekiz), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 38-39.

¹⁴³ Erkan Serçe, "Amelperver Cemiyeti", **Türkiye'de Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, s. 41.

¹⁴⁴ Makal, **Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri 1850-1920**, **a.g.e.**, s. 244; Fişek, **a.g.e.**, s.44; Şişmanov, **a.g.e.**, s. 32; Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", **a.g.e.**, s. 794; Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **a.g.e.**, s. 810; Koç, **a.g.e.**, s. 44; Zafer Toprak, "Amele-i Osmani Cemiyeti" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1993, s. 242.

Sendikal anlamda kurulan ilk işçi örgütü olarak kabul edilen bu cemiyete dair tek bilgi kaynağı *Aydınlık Dergisi*'nin 3 Eylül 1921 tarihli nüshasındaki metindir. Söz konusu metne dayanarak Amele-i Osmani Cemiyeti'nin ilk sınıfsal işçi örgütü olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. *Aydınlık Dergisi*'nde verilen bilgilere göre Cemiyet; 4 bini aşkın işçinin çalıştığı Tophane Fabrikası'nda 8 işçi önderliğinde, işçilerin kötü durumlarını iyileştirmek üzere kurulmuştu. Fakat bu cemiyet Avrupa'daki İttihatçı uzantılarıyla irtibatla olduğu için devlet tarafından takip edilmiş ve 1896'da dağıtılmıştı.¹⁴⁵

Bazı araştırmacılar bu cemiyetin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisinde kalan Tophane Fabrikası işçileri tarafından, esas itibarıyla Padişahın baskıcı uygulamalarına karşı halkı aydınlatma faaliyeti yürütmek amacıyla kurulduğunu ve bu Cemiyet'in ikincil amacının işçilerin problemlerini dile getirmek olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶

Cemiyet'in ilk işçi örgütü olduğu konusunda neredeyse bütün araştırmacılar mutabıktır. Fakat tartışma konusu olan konu Cemiyet'in sendikal niteliğine yöneliktir. Yorumlardan birinde; Cemiyet sendikal anlamda ilk işçi örgütü olarak kabul edilirken aynı zamanda yarı siyasî yarı sendikal bir örgüt olarak belirtilmiştir.¹⁴⁷ Bir diğer yorumda ise, Padişaha karşı siyasî faaliyetlerde bulunmasından, Avrupa'daki İttihatçılarla olan irtibatından ve bu dönemde Amele-i Osmani Cemiyeti'yle benzer akıbete uğrayan siyasî cemiyetlerin varlığından hareketle, Cemiyet “işçiler tarafından kurulmuş siyasal amaçlı bir örgüt” olarak tanımlanmıştır. Hatta birincil kaynaklara dayanarak yapılan araştırmalarda Cemiyet'e dair *Aydınlık Gazetesi*'ndeki ilgili haber

¹⁴⁵ Sencer, **a.g.e.**, s. 187. Yavuz Selim Karakışla, Oya Sencer'den alıntı yapmak suretiyle bu cemiyetin sınıf bilinci taşıyan bir cemiyet olduğunu belirtmiştir. Bkz. Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁴⁶ Erişçi, **a.g.e.**, s. 8; Kemal Sülker, **Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler**, İstanbul, Tüstav Yayınları, 2.bs., 2004, s. 33; Gülten Kutal, **Türkiye'de İşçi Sendikacılığı 1960-1968**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 5; Metin Kutal, “Sendika Hürriyeti”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.13, 1962, s. 111.

¹⁴⁷ Toprak, “Amele-i Osmani Cemiyeti”, **a.g.e.**, s. 242.

dışında herhangi bir bilginin olmamasının, cemiyetin varlığını dahi tartışmalı hale getirdiği belirtilmiştir.¹⁴⁸

Amele-i Osmani Cemiyeti'ne dair literatürdeki bu tartışma birincil bir kaynağa ulaşılmadıkça sonlanmayacaktır. Fakat ulaşılan bilgilere göre, siyasal amaçları ağır basan bir Cemiyet tanımlamasının gerçeğe daha yakın olduğu görülmektedir.

2.2.2.4 Diğer Örgütler

Tartışmalarla beraber 1908 öncesinde sınırlı sayıda da olsa sendikal işçi örgütlenmelerinin varlığı belirlenebilmiştir. Buna göre 1879'da İstanbul Mahmutpaşa'daki ayakkabı kalfalarının sendikal bir cemiyet kurduğu ve hatta eylem yaptığı bilgisine arşiv kayıtlarında yapılan araştırmada rastlanmıştır. Fakat cemiyete dair başka bir bilginin bulunmaması, bu cemiyetin varlığına ve mahiyetine dair temkinli yaklaşmayı zorunlu kılmaktadır.¹⁴⁹

Yine 1908'den önce 1901 yılında sanayi ve ticaret açısından Osmanlı'nın en gelişmiş bölgelerinden olan Selanik'teki tütün işçileri tarafından kurulduğu ve 1905 yılında 10.000 tütün işçisinin katıldığı grevi örgütlediği tespit edilen bir diğer sendikal örgüt Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti'dir. 1901 yılında kurulan Cemiyet 1916 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁵⁰

1903 yılında Cebel-i Lübnan'da kurulan, işçileri ayaklandırmayı amaçlayan, polis tarafından sendikal amaçlar dışında çalıştığı gerekçesiyle faaliyetlerine son verilen bir cemiyetin varlığı arşiv kayıtlarında tespit edilmiştir. Yine 1907 yılında Şark Demiryolları Şirketi'nin Filibe istasyonundaki işçiler tarafından kurulan bir işçi örgütlenmesinin varlığı tespit edilmiştir. Bilgisine ulaşılan bir diğer işçi örgütlenmesi ise

¹⁴⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 164-165.

¹⁴⁹ **A.e.**, s. 166-167.

¹⁵⁰ Tutku Vardağlı, "1908'e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilayeti Tütün İşçileri", **Dünya Bakarak Bugünü Anlamak: 2008'den 1908'e Bakmak**, Yayıncı Hazırlayan: Tutku Vardağlı ve Mutlu Dursun, İstanbul, Tarem Yayınları, 2009, s. 39.

1908 Ocak ayında fırın işçileri tarafından kurulan ve fırınları gezerek oradaki işçileri düşük ücretlerinden dolayı grev yapmaya teşvik eden Hamurkar Cemiyeti'dir.¹⁵¹

Bu bilgiler etrafında Osmanlı'da sendikal anlamdaki ilk işçi örgütünün 1901 yılında Selanik'te kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti olduğu söylenebilir.

2.2.2. 1908-1918 Arası Sendikal İşçi Örgütlenmeleri

“Hürriyet, müsavat ve uhuvvet” sloganlarıyla yola çıkan Jön Türk Hareketi 1908 Temmuz'unda İkinci Meşrutiyet'i ilan etmişti. İkinci Meşrutiyet'i ilan eden kadroların söylemleri baskıcı rejime son verip toplumun bütün kesimlerine özgürlük alanı açmaktı. Bu söylemlerin etkisi ve aşağıdan gelen taleplerle beraber, siyasal ve sosyal anlamda Osmanlı coğrafyasında hareketlilikler başlamıştı.¹⁵²

Ortaya çıkan toplumsal ve siyasal hareketlilik işçi hareketlerine de yansımıştı. Öyle ki; 1908'e kadar olan 38 senede 91 grev yapılmışken, 1908 Temmuzundan Aralık'a kadar 143 grev yapılmıştı.¹⁵³

1908'den sonra oluşan özgürlük havasıyla Osmanlı'nın geneline yayılan işçi hareketleri beraberinde işçileri örgütlenmeye teşvik etmişti.¹⁵⁴ Artan grev hareketleri büyük ölçüde örgütsüz işçiler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Fakat grevlerle beraber bir araya gelen işçilerin örgütlenme faaliyetlerindeki kıpırdanmalarının hukuki altyapısı yoktu. İşçi örgütlenmelerine ve grevlere ilişkin doğrudan yasal düzenlemeler ancak 1909 yılında Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasıyla gerçekleşmiş ve bu tarihten sonra işçi örgütlenmesinde artış görülmüştü.¹⁵⁵

¹⁵¹ Yıldırım, **a.g.e.**, 168-171.

¹⁵² Mete Tunçay, “1908 ve Özgürlükler Mücadelesi”, **Düne Bakarak Bugünü Anlamak: 2008'den 1908'e Bakmak**, Yayına Haz: Tutku Vardağlı ve Mutlu Dursun, İstanbul, Tarem Yayınları, 2009, s. 15.

¹⁵³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 603-817 (EK: A-B).

¹⁵⁴ Yüksel Akkaya, “Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)”, **Praksis**, S.5, 2002, s. 139.

¹⁵⁵ Mesut Gülmez, “1908 Grevleri (İlan-ı Hürriyet Grevleri)”, **Türkiye'de Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, s. 175.

1908 sonrasında oluşan ortamın şartlarıyla kendiliğinden kurulan işçi örgütlenmeleri 1909 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile hukuki bir zemine oturtulmuştu. Bu kanunla cemiyetlerin nasıl kurulacağına dair prosedürler belirlenmişti.¹⁵⁶ 1908’de geçici ve 1909 yılında nihai olarak çıkartılan Tatil-i Eşgal Kanunu’nda ise işçi örgütlenmeleriyle doğrudan ilişkili olan hüküm, kamuya yönelik hizmet sunan işletmelerdeki işçilere getirilen sendika yasağıydı.¹⁵⁷

Tatil-i Eşgal’de bulunan kamuya yönelik işletmelerde sendika yasağı, söz konusu işletmelerdeki işçiler tarafından sendikal nitelikte cemiyetler kurularak bertaraf edilmekteydi. Fakat Kanun’da kamuya yönelik olarak hizmet vermeyen işletmelerde kurulacak sendikalara dair yasaklayıcı bir hüküm bulunmamasına rağmen, devlet bu tip işletmelerde sendika kurulmasına izin vermemekteydi. Çünkü “sendika” kavramı, Osmanlı hukuk sisteminde tanınmamıştı. Bu durumda kamuya yönelik olmayan işletmelerde çalışan işçiler de, Cemiyetler Kanunu çerçevesinde cemiyet adı altında örgütlenerek ve sendikal faaliyet yürüterek “sendika” yasağını boşa çıkarabilmekteydi.¹⁵⁸ Dolayısıyla İkinci Meşrutiyet sonrası görülen sendikal nitelikli örgütlenmelerin hemen hepsi cemiyet adı altında örgütlenmişti.

Yasaların sağladığı zeminle beraber 1909 sonrası artmaya başlayan sendikal örgütlerin birçoğu deneyim eksikliğinden ve mali yetersizliklerden dolayı kısa süreli olmaktaydı. Kısa süreli de olsa örgütlenen işçilerin, talep etmek üzere bir araya geldikleri konular ise genellikle ücret artışı, çalışma koşulları, örgütlerinin tanınması ve alınamayan ücretlerdi. Bu dönemde kurulan sendikal örgütler büyük ölçüde işyeri veya meslek ölçeğinde örgütlenmişti. Fakat az sayıda da olsa küçük ölçeğin dışına çıkan ve birçok cemiyeti bünyesinde barındıran federatif örgütlenmelere de gidilebilmekteydi.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Zafer Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 205-207.

¹⁵⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 489..

¹⁵⁸ **A.e.**, s. 504-505. Fakat istisna sayılabilecek bir durum şemsiye işçilerinin kurduğu “Şemsiye İşçileri Sendikası” nda yaşanmıştı. Bu isimle kurulan sendika devlet kurumlarının izniyle resmi hale gelmişti.

¹⁵⁹ **A.e.**, s. 200-201.

Büyük kısmı vasıflı işçiler tarafından kurulmuş ve üyeleri de vasıflı işçilerden oluşan bu dönemdeki örgütlerin bir kısmı dini ve etnik ayrımlara dayanırken bir kısmı ise farklı dine ve etnisiteye mensup kişilerden oluşmaktaydı.¹⁶⁰ Sendikal örgütlenmelerdeki bu dini ve etnik ayrımlar ilerleyen yıllarda konjonktüre göre artan milliyetçiliklerle beraber daha görünür hale gelecekti. Siyasal sebeplerle, hükümet tarafından teşvik edilen yabancı sermayeye karşı boykot hareketlerinde çeşitli işçi gruplarının rol almasının, işçiler arasındaki bu ayrışmayı tetiklediği söylenebilir.¹⁶¹

İşçi örgütlenmelerindeki etnik ve dini ayrımlara karşı olan sosyalist örgütler olduğu gibi, sosyalizmi araçsallaştırarak milliyetçi hedeflere yönelen sosyalist örgütlerde bu dönemde görülmekteydi. Sosyalist örgütler işçi örgütlerinin ve taleplerinin olgunlaşmasında önemli işlevler görmüştü. Fakat daha sonra ortaya çıkan siyasal konjonktür bu örgütlerin bir çoğunu milliyetçilik kısılcına almış ve sendikal etkilerini zayıflatmıştı.¹⁶²

2.2.3. 1908-1918 Arası Sosyalist İşçi Örgütlenmeleri

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber sosyalist örgütlenmelerde sınırlı ölçüde canlanma ve hareketlilik başlamıştı. Sosyalist örgütler ağırlıklı olarak Selanik ve İstanbul'da örgütlenmişlerdi.¹⁶³ Bu iki şehrin en önemli özellikleri, ticaret ve sanayide

¹⁶⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 201-202.

Farklı etnik ve dini gruba mensup işçilerin oluşturduğu yarı sendikal örgütlerden olan "Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti" tüzüğünün amaç kısmında vurgulanan "selamet-i vatan" olgusu, cemiyetteki gayrimüslim unsurlara siyasal saiklerle yer verildiğini göstermekteydi. Bu siyasal saik Osmanlı unsurlarını bir arada tutmayı hedefleyen "ittihad-ı anasır" fikriydi. Bkz. Hakan Aydın, "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.27, Bahar 2010, s. 559-560.

¹⁶¹ 1909-1911 yılları arasında Bosna-Hersek'i işgal eden Avusturya'ya, Ege'deki adaları işgal eden Rumlara, Trablusgarb'i işgal eden İtalya'ya ve bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'a karşı düzenlenen boykot hareketlerinde özellikle liman işçileri, bu ülkelerin ticari faaliyetlerine sekte vurmak amacıyla yapılan boykotlarda etkin rol almışlardı. Devlet tarafından da teşvik ve organize edilen boykot hareketlerinde işçilerin milliyetçi reflekslerle hareket edebildiği görülmektedir. Bkz. Yıldırım, **a.g.e.**, s. 278-287.

¹⁶² Mete Tunçay, "Sonuç Yerine", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, Der. Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 256.

¹⁶³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 224.

Osmanlı'nın en gelişmiş bölgelerinden olması ve vasıflı işçi kitlelerini¹⁶⁴ bünyesinde barındırmasıydı. Fakat sosyalist örgütlenmenin taban bulmasında Selanik İstanbul'dan daha ileri konumdaydı. Selanik'in coğrafi olarak Batı Avrupa'ya komşu olması, nüfusunun önemli bir kısmının gayrimüslim olması ve bunların büyük bir kısmının yabancı dil bilmesi sosyalist düşüncelerin bu bölgede temel bulmasını kolaylaştıran etkenlerdendi.

1909'da kurulan ve birçok sendikayı bünyesinde barındıran Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, dönemin en etkin sosyalist örgütlerinden birisiydi.¹⁶⁵ Selanik bölgesinde birçok grev ve grev dışı eylem örgütlemiş bu Federasyon'un en önemli özelliklerinden birisi, dini ve etnik temele dayanan ayrılıkçı görüşlere karşı durmasıydı. Kitlesele tabanı ve örgütlenmesi güçlü olan bu Federasyon, işçiler arasındaki dini ve etnik ayrışmaları sınıf kimliği çerçevesinde aşmaya çalışmış fakat birçok siyasal ve toplumsal etken buna izin vermemişti.¹⁶⁶

Bir diğer sosyalist örgüt ise 1909'da İstanbul'da izin alamadığı için gizli olarak faaliyete başlayan, 1910'da kapatılan ve 1912'de tekrar faaliyete geçen Dersaadet Tetebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ydı (Toplumsal Araştırmalar Grubu).¹⁶⁷ Bu sosyalist örgüt 1909 yılında 2 sendikanın ve daha sonra da 10 sendikanın örgütlenmesine katkıda bulunmuştu.¹⁶⁸ Amacı işçilere sınıf kimliğini benimsetmek ve kapitalizme karşı mücadele etmek olan ve büyük ölçüde gayrimüslim üyelerden oluşan bu örgüt 1913 yılında kapatılmıştı.¹⁶⁹ Fakat bu sosyalist örgüt tarafından 1912'de kurulan Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdem'in Cemiyeti'nin tüzüğüne 1922'de İstanbul'da inşaat iş kolunda kurulan başka bir sendikal cemiyetin tüzüğüyle neredeyse aynı olması, bu

¹⁶⁴ Bu dönemdeki işçi örgütlenmelerinin daha çok vasıflı işçiler arasında gerçekleştiğini belirtilmişti. Dolayısıyla sendikal işçi örgütlerini bünyesinde barındıran veya onlarla organik ilişki içinde olan sosyalist örgütlerinde vasıflı işçilerden oluşması kaçınılmazdır.

¹⁶⁵ Vardağlı, **a.g.e.**, s. 34-35.

¹⁶⁶ İ. Arda Odabaşı, "Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Beynelmilel Amele Eğlencesi, Rasim Haşmet Bey ve Amele Gazetesi", **Toplumsal Tarih**, S. 201, Eylül 2010, s. 69.

¹⁶⁷ George Haupt ve Paul Dumont, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler**, (Çev. Tuğrul Altınkal), İstanbul, Gözlem Yayınları, 1977, s. 87.

¹⁶⁸ Orhan Silier, "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü", **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1990, S. 79, s. 24.

¹⁶⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 240.

örgütün kurumsal olmasa bile fikri olarak Mütareke Dönemi'nde de devam ettiğini göstermektedir.¹⁷⁰

Bulgarlar ve Ermeniler tarafından kurulan diğer sosyalist örgütlerde bu dönemde mevcuttu. Ermenilerin 1908'den önce kurduğu sosyalist örgütler olan Taşnak ve Hınçak cemiyetleri sosyalist bir örgütten çok milliyetçi saiklerle hareket etmişlerdi. Fakat bu iki örgüt sendikal talepler noktasında teorik olarak çok ileri durumdaydılar. Selanik dışında etkin faaliyetler yürüten Bulgar sosyalistleri ise, 1909'da kurdukları Amele Kulübü örgütü ile 1908 sonrası grevlerde aktif rol almışlardı.¹⁷¹

2.2.4. 1908-1918 Arası Siyasal Partiler

1908 sonrası işçi odaklı meselelerin ve örgütlerin artışıyla beraber siyasal partilerin sadece bir tanesi işçi problemlerini birincil mesele haline getirirken bir kısmı ise sembolik olarak tüzüklerinde bu meseleye değinmekle yetinmişlerdi. Bu dönemdeki siyasal akımlar büyük ölçüde “*imparatorluk nasıl kurtulur*” fikri etrafında şekillenmiş ve bu akımlar arasında doğası gereği emeği temel mesele edinen “sosyalizm” diğer siyasal akımlar kadar tartışma konusu olamamıştı.¹⁷² Bu tartışmaya zemin hazırlayacak ekonomik, toplumsal ve düşünsel altyapının olmaması da bu tartışmaları sınırlı tutmuş ve ertelemişti.

Siyasal partilerden sosyalizme eğilimi olan tek parti Osmanlı Sosyalist Fırkası olmuştu. Diğer siyasal partiler ise sembolik olarak, programlarında işçi meselesine yüzeysel olarak değinmiş veya hiç değinmemişlerdi.

¹⁷⁰ Silier, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁷¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 224-229, 236-239.

¹⁷² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 2.bs., İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1968, s. 9-12

2.2.4.1. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

Cemiyet mi parti mi olduğu tartışma konusu olan fakat 1913'te siyasal parti olduğunu açıkça deklare eden¹⁷³ İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), İkinci Meşrutiyet dönemi siyasî hayatının en önemli aktörlerindendi. İTC'nin 1908 programında ve gözden geçirilmiş 1909 programında; işçi ve işverenlerin hakkını koruyacak kanunlar çıkarma vaadi dışında kayda değer bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁷⁴

2.2.4.2. Osmanlı Ahrar Fırkası

Partinin programında; işçi ve işverenlerin karşılıklı haklarının koruyacak bir kanun çıkarmak, Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağlı olarak bir Çalışma Bürosu (Eşgal-i Umumiye) kurmak ve memurların grev yapmak üzere sendika kurmasını yasaklamak hükümleri bulunmaktaydı.¹⁷⁵ Böylece “sendika” ibaresi ilk kez bir siyasî partinin programına girmişti.¹⁷⁶

2.2.4.3. Osmanlı Demokrat Fırkası

Çalışanlara yapılan zulümlerin olduğundan hareketle; bu problemleri çözmek üzere girişimlerde bulunulması ve işçilerden alınan vergilerin düşürülerek zenginlerden alınan vergilerin artırılması partinin programında öngörülmüştü.¹⁷⁷

¹⁷³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 1, a.g.e.**, s. 32.

¹⁷⁴ **A.e.**, s. 66, 82.

¹⁷⁵ **A.e.**, s. 158.

¹⁷⁶ Sülker, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁷⁷ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 1, a.g.e.**, s. 180.

2.2.4.4. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

Programında işçiyi işverenlere karşı korumayı, karşılıklı yardımlaşma sandıkları oluşturulmasını ve iş kazalarına karşı sigorta sisteminin oluşturulmasını vaat eden bu parti de işçi meselesine yüzeysel olarak değinmişti.¹⁷⁸

2.2.4.5. Ahali Fırkası

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun işçilerin haklarını daha iyi koruyacak şekilde değiştirilmesini programında öngören Ahali Fırkası bu yönüyle önceki partilerden ayrılmaktaydı. Fakat bu hükmün yüzeysel ve sembolik olarak parti programına alınmış olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁹

2.2.4.6. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İTC'ye karşı en önemli muhalefet odağı haline gelen, 2 seneye yakın bir süre faaliyet gösteren ve 1913'te kapatılan¹⁸⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın¹⁸¹ parti programında işçi meselesine dair bir hükme rastlanmamıştır.¹⁸²

2.2.4.7. Milli Meşrutiyet Fırkası

Kadın ve çocuk işçilerin korunması ve çalışanların sağlık koşullarının iyileştirilmesi temennisinin bulunduğu parti programının diğer maddelerinde işçi meselesine temas edilmemişti.¹⁸³

¹⁷⁸ A.e., s. 232.

¹⁷⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1, a.g.e.**, s. 243.

¹⁸⁰ Birinci, **a.g.e.**, s. 17-22

¹⁸¹ 1911'de kurulup 1913'te kapatılan "Hürriyet ve İtilaf Partisi"nin Mütareke Dönemi'nde karşımıza çıkacak olan "Hürriyet ve İtilaf Partisi" ile sadece isim benzerliği vardır. Bu aynı adlı iki parti arasında süreklilik yoktur. Bkz. Birinci, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁸² Gülmez, "1936 Öncesinde İşçi Hakları", **a.g.e.**, s. 38, 38. Dipnot.

¹⁸³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1, a.g.e.**, s. 362.

2.2.4.8. Osmanlı Sosyalist Fırkası

İsminden de anlaşılacağı üzere sosyalist görüşlere eğilimi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası(OSF), 1909 yılında yayınlanmaya başlayan haftalık “İştirak” gazetesinin sahibi Hüseyin Hilmi tarafından kurulmuştu.¹⁸⁴ İştirak dergisi etrafında toplanan OSF kurucuları, bu derginin kapatılması sebebiyle farklı isimler altında yayın faaliyetlerine devam etmişti. Bu çevre 1912 yılında “İştirak” adı altında bu sefer dergi çıkartmış ve en son sayısını 9 Ekim 1912 tarihinde çıkararak yayın hayatına veda etmişti.¹⁸⁵

İştirak dergi ve gazetelerinde yayınlanan yazılardan hareketle bu partinin doktriner olarak sosyalizmi tam olarak kavrayamadığı görülmektedir. Öyle ki; bu dergi birbiriyle uzlaşması çok zor olan fikirleri bünyesinde barındırıyordu. Liberal, Anarşist, Müslüman ve Sosyalist düşüncelerin hepsinden bir parça bu dergide temsil edilmekteydi.¹⁸⁶ Bunun sebebi Osmanlı entelijansiyasının “sosyalizm” düşüncesine yabancılığı ve bu fikri tartışmayı derinleştirecek maddi koşulların yeterli düzeye ulaşmamış olmasıydı.¹⁸⁷

Düşünsel olarak kendini sağlam bir zemine oturtamamış, etkisi küçük bir entelektüel zümreyle sınırlı kalmış olan OSF'nin¹⁸⁸ parti programında işçi meselesine ilişkin; zorunlu ihtiyaç maddelerinden alınan vergilerin kaldırılması, işçilerin grev ve sendika haklarını sekteye uğratan kanunların kaldırılması, eğitim, öğretim ve adli hizmetlerin ücretsiz olması, günlük çalışma süresinin 8 saat olması ve haftada 1 günün tatil olması, 14 yaşından küçük erkek ve 16 yaşından büyük kızların çalışmasının yasaklanması, “Amele Nezareti” (Çalışma Bakanlığı) nin kurulması ve işçi sendikalarına

¹⁸⁴ Hamit Erdem, **Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2012, s. 46.

¹⁸⁵ Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 45-56.

¹⁸⁶ Erdem, **a.g.e.**, s. 38-46.

¹⁸⁷ Feroz Ahmad, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik Üzerine Düşünceler”, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, Der. Mete Tunçay-Eric Jan Zürcher, Çev. Mete Tunçay, 4. bs., İstanbul, İletişim Yay., 2008, s. 16.

¹⁸⁸ Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 47-57.

maddi ve manevi destek verilmesi gibi hükümler bulunmaktaydı.¹⁸⁹ Bunun yanında parti programında liberal görüşlerle örtüşen siyasal özgürlük ve basın özgürlüğü talepleri de mevcuttu.¹⁹⁰

OSF, programındaki hükümler bakımından işçi meselesinde diğer partilerden ileri bir noktadaydı. Fakat küçük çevrenin dışına çıkamayan, işçileri harekete geçirip örgütleyemeyen ve 1913 sonrası lideri Hüseyin Hilmi'nin sürgüne gönderilmesi ve dönemin siyasal koşullarının elverişsizliği sebebiyle faaliyetlerine son veren OSF; Mütareke İstanbul'unda Türkiye Sosyalist Fırkası olarak yeniden kurulacak ve İstanbul'daki işçi hareketlerinin ve örgütlerinin temel aktörlerinden biri durumuna gelecekti.¹⁹¹

2.3. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da İşçi Örgütlenmesi

Mütareke Dönemi'ndeki işçi örgütlenmelerinin birçoğu 1908 sonrası gerçekleşen grevler etrafında bir araya gelmiş fakat 1913-1918 arasında yaşanan olağanüstü hal ve savaşlar sebebiyle faaliyetleri sekteye uğramış örgütlerin devamı ya da yeniden yapılanması biçimindeydi. Fakat 1919 yılına gelene kadar Osmanlı birçok toprak parçasını kaybetmişti. Bu kaybedilenlerden en önemlisi, sanayinin gelişmişliği dolayısıyla işçi kitlelerini bünyesinde barındıran Rumeli (Balkan) bölgesiydi. Bu bölgede işçilerin ve grev hareketlerinin yoğun olduğu ve ayrıca sosyalist örgütlenmelerinde aktif olduğu belirtilmişti.

Mütareke Dönemi'ne gelindiğinde, Anadolu savaş ve tehcirlerle beraber homojen bir yapıya kavuşmuş, Müslüman ve Türk unsur hâkim hale gelmişti. Fakat İstanbul;

¹⁸⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1, a.g.e.**, s. 258.

¹⁹⁰ Yusuf Tekin, "Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket "İştirak Çevresi"nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 57, S. 4, s. 174.

OSF'nin ve daha sonra da Mütareke Dönemi'nde Türkiye Sosyalist Fırkası'nın lideri olan ve bu dönemde örgütlediği grevlerle İstanbul'daki işçi hareketlerinin popüler bir unsuru haline gelen Hüseyin Hilmi Bey'in liberal eğilimleri için Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi", **Tarih ve Toplum**, C.14, S.81, Eylül 1990, ss. 175-179.

¹⁹¹ Tekin, **a.g.e.**, s. 175-176.

bünyesinde barındırdığı gayrimüslim nüfus, mülteciler, müttefik ülkelerin askeri ve sivil unsurlarıyla beraber etnik olarak halen kozmopolit ve çok kültürlü bir yapıdaydı. Anadolu'da süre gelen müttefik işgalleri ve İstanbul'daki Rum vatandaşların büyük kısmının desteklediği İzmir'in işgali, İstanbul'daki toplumsal yarılmayı derinleştiriyordu.¹⁹² Bu yarıma işçilerin arasına da sirayet etmiş ve böylece işçi örgütlenmelerinin vurgularına din ve milliyet unsurunu da eklenmişti.

Din ve milliyet unsurunun siyasal ortamla beraber daha çok öne çıktığı İstanbul'da, işçiler bazen birlikte hareket edebilmiş fakat çoğu durumda birbirlerinden ayrı örgütlenmeler altında faaliyetlerini yürütmüşler ve birleşmekten kaçınmışlardı. Gerçekleştiği takdirde Osmanlı - Türkiye emek tarihinde önemli bir sayfa açacak olan birleşme girişimine ileride değinilecektir.¹⁹³

Bu dönemdeki işçi hareketleri çoğu zaman sendikal cemiyetler veya sosyalist partiler tarafından organize edilmekteydi.¹⁹⁴ Sosyalist ilkeleri benimsememiş olan bazı siyasal partilerse çalışma yaşamına ilişkin yüzeysel ilkeleri programlarına sokmakla yetinmişti.

2.3.1. Sendikal İşçi Örgütleri

2.3.1.1. İstanbul Tramvay İşçileri Cemiyeti

1. Dünya Savaşı'ndan önce kurulduğu belirtilen Tramvay İşçileri Cemiyeti¹⁹⁵ bu dönemde düzenledikleri grevlerle İstanbul'da dikkatleri üzerine çekmişti. Tramvay

¹⁹² Müttefiklerin İstanbul'u işgalini gayrimüslimlerin sevinç gösterileriyle karşıladığı ve müttefik devletler adına polis ve muhbir olarak çalıştıkları bilinmekteydi. Bkz. Criss, **a.g.e.**, s. 97, 104.

İstanbul Rumlarının hemen hepsinin İzmir'i işgal eden Yunan Başbakanı Venizelos'u destekledikleri de bilinmekteydi. Bkz. Haris Sparatis, **Biz İstanbullular Böyleyiz**, 2.bs. (Çev. İro Kaplangı), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 142.

¹⁹³ Bkz. 213-216 arası dipnotlar.

¹⁹⁴ Mütareke Dönemi'nde İstanbul'daki sendikal örgütlenmeler, bir şekilde sosyalist partiler ve örgütlerle ilişkide olduğu için bu bölümde sosyalist örgütlenmelerde, sendikal işçi örgütlenmeler başlığı altında incelenecektir.

¹⁹⁵ Mete Tunçay, "İstanbul'da İşçi Harekatı", **Tarih ve Toplum**, S.64, 1989, s. 39.

işçilerinin oluşturduğu bu cemiyetin Türkiye Sosyalist Fırkası ile yakın ilişkileri bulunmaktaydı. Bu ilişki tramvay işçilerinin düzenlediği grevlerdeki talep listesinin hazırlanmasından,¹⁹⁶ şirket tarafından işten çıkarılan işçilerin geri alınması için Ticaret Nezareti nezdinde protesto edilmesine,¹⁹⁷ hatta grevin bizzat TSF tarafından yürütülmesine kadar varmaktaydı.¹⁹⁸

Fransız ve Belçikalı ortakların sermayesiyle işletilen “Dersaadet Tramvay Şirketi”nde çalışan işçiler 2. Meşrutiyetten itibaren birkaç kez grev yapmışlardı. Mütareke Dönemi’nde de grev hareketlerine devam eden İstanbul Tramvay Şirketi İşçileri TSF’den yardım istemişler ve daha sonra TSF’nin güdümüne girerek bu partinin önderliğinde grev süreçlerini yürütmüşlerdi.¹⁹⁹

2. Meşrutiyet’ten sonra kendiliğinden örgütlenerek harekete geçen İstanbul Tramvay Şirketi işçileri Mütareke Dönemi boyunca da kendi örgütlenmelerini devam ettirmekle beraber kamuoyunda ses getiren eylem ve grevlerini büyük ölçüde TSF çatısı altında gerçekleştirmişti.²⁰⁰

2.3.1.2. Amele Siyânet Cemiyeti

1921 yılında kurucuları arasında Müslüman ve gayrimüslim bulunan Cemiyet ismi itibariyle daha çok üst bir kuruluş izlenimi uyandırmaktaydı. Fakat Cemiyet’in hedef kitlesi ağırlıklı olarak Tramvay Şirketi işçileriydi ve muhtemelen başka bir işletmede de örgütlenememişti.²⁰¹ 2500 tramvay işçisinden 800’ünü örgütlediği ve

¹⁹⁶ “Tramvay ve Tünel Amelesinin Metalibati”, **Alemdar Gazetesi**, 24 Nisan 1921 s. 2.

¹⁹⁷ “Protesto”, **Alemdar Gazetesi**, 27 Nisan 1921, s. 2.

¹⁹⁸ İ. Hakkı Yükselen, “İstanbul Tramvay İşçileri Grevleri”, **Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, s. 67.

¹⁹⁹ Mete Tunçay, “İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti”, **Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, s. 66.

²⁰⁰ Bkz. 458-462 ve 468-473 arası dipnotlar.

²⁰¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 212.

üyelerinin çoğu Türk olmakla beraber bünyesinde Ermeni ve Rumları da barındırdığı bilinmekteydi.²⁰²

Sendikal nitelikten uzak, işverenlerin güdümünde kurulan cemiyet esas itibarıyla grevleri kırmak ve TSF'yi zayıflatmak amacıyla ortaya çıkmıştı. TSF üyesi tramvay işçileri greve giderken Cemiyet'in üyesi işçilerin çalışmaya devam etmesi, işveren temsilcilerinin üye olunması için işçiler üzerinde sürekli baskı kurması ve hatta işten çıkarmakla tehdit etmesi Cemiyet'in mahiyetini göstermekteydi.²⁰³

İşveren tarafından desteklendiği açık olmasına rağmen; cemiyetin ilerleyen dönemlerde işverenden bağımsız hareket edip edemediği, bir kısım işçilerin kendi iradeleriyle cemiyete üye olup olmadıkları ve bu cemiyet çatısı altında olmaktan dolayı üye işçilerin bazı kazanımlar elde edip edemediği bilgisine ulaşılamadığı için Amele Siyânet Cemiyeti, şerh düşülmek suretiyle sendikal cemiyetler başlığı altında incelenmiştir.

2.3.1.3. Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti

Türkçe yayın yapan gazetelerdeki çalışanlar tarafından kurulan Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti'ne karşılık yine aynı şekilde Fransızca ve Rumca yayın yapan gazetelerdeki çalışanlar tarafından kurulmuş ve üye sayısı 200'ü aşan ayrı bir cemiyet mevcuttu.²⁰⁴ Bu ayrılığa karşın Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti, Fransızca ve Rumca yayın yapan gazetelerdeki işçiler tarafından yapılan grevi desteklediklerini ve her türlü yardımı yapmaya hazır olduklarını beyan etmişti.²⁰⁵

²⁰² Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 85.

²⁰³ "Tramvay Kumpanyası Neler Yapıyor", **Alemdar Gazetesi**, 5 Mayıs 1921, s. 3; "Yine Tramvay Şirketi ve Amelesine Dair", **Alemdar Gazetesi**, 9 Mayıs 1921, s. 3; "Buda Kumpanya Haksızlıklarından", **Alemdar Gazetesi**, 11 Mayıs 1921, s. 3; "Tramvay Şirketi Aldı Yürüyor", **Alemdar Gazetesi**, 10 Mayıs 1921, s. 3; "Tramvay Şirketlerinin Marifetlerine Bir Numune Daha", **Alemdar Gazetesi**, 12 Mayıs 1921, s. 3.

²⁰⁴ Tunçay, "İstanbul'da İşçi Harekatı", **a.g.e.**, s. 39.

²⁰⁵ "Türk Mürettepleri Grevciler Nezdinde", **Alemdar Gazetesi**, 19 Nisan 1920, s. 3

Haberde Fransızca ve Rumca yayın yapan gazete çalışanları tarafından kurulan cemiyetin adı "Fransızca ve Rumca Mürettepleri Cemiyeti" olarak zikredilmektedir. Yıldırım'ın belirttiği "Rum Mürettibin

Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti yayın organı olarak Bugün Gazetesi'ni çıkarmaktaydı. Ayda bir çıkan bu gazete daha çok Anadolu'daki çalışma hayatına ve işçilerin problemlerine ışık tutmaktaydı.²⁰⁶ Ayrıca 1922 yılında sol ve sendikal işçi örgütlenmelerini birleştirmek için yapılan toplantılara temsilci gönderen Cemiyet'in sosyalist düşünceyle irtibatlı olması muhtemeldi.²⁰⁷

Gazete çalışanlarının etnik ve dinsel temele dayanarak farklı örgütler altında toplanmaları, daha sonraki dayanışma hamlesiyle çelişkili gibi görünmekteydi. Fakat işçiler arasındaki etnik ve dinsel ayrılıkların belirleyici olması ayrı örgütler altında toplanmak şeklinde tezahür ederken, destekleyici beyanat sembolik olmaktan öteye gidememiş ve fiiliyata dökülmemiştir.

Daha önce üç defa kurulup dağılmış olan ve dördüncü defa kurulacak olan Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti yöneticilerinin çoğunun başyazarlardan oluşması, işçilerle yazarlar arasındaki farklılıklar bakımından sosyalist basında eleştiri konusu olmuştu. Bu yazıda; Cemiyet'in idaresinin; rahat koşullarda çalışan, yüksek ücretler alan ve işverenle girift ilişkileri olan başyazarlardan oluşmasının, kötü koşullarda çalışan - nispeten - vasıfsız işçilerin çıkarlarının güçlü bir biçimde korunamamasına sebep olacağı belirtilmişti.²⁰⁸

2.3.1.4. Banka Memurîn ve Müstahdemîni Kulübü

Kurucularının tamamı gayrimüslimlerden oluşan Cemiyet, 1919'da İstanbul'daki bankalarda çalışanları örgütlemek üzere kurulmuştu.²⁰⁹ Aynı yıl İstanbul'da 7 bankayı kapsayan genel bir grev²¹⁰ de düzenleyen Cemiyet, kapalı işyeri şartı (işe giriş için

Cemiyeti" ile haberde adı geçen cemiyetin aynı cemiyetler olması muhtemeldir. Bkz. Yıldırım, **a.g.e.**, s. 211-212

²⁰⁶ Kerim Sadi, **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 601

²⁰⁷ Sencer, **a.g.e.**, s. 286.

²⁰⁸ "Mürettepler Cemiyeti", **İdrak Gazetesi**, 9 Mayıs 1919, s. 2.

²⁰⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 210.

²¹⁰ "Banka Müstahdeminin Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 4 Temmuz 1919, s. 2.

sendikaya üyeliğin şart koşulması) talebiyle dikkatleri üzerine çekmişti.²¹¹ Esas itibariyle grevi düzenlemek üzere örgütlenip kurulmuş olan Cemiyet'in ilk toplantısına 800 kişi katılmıştı. Katılanların bir kısmı; başka işletmelerde çalışmalarına rağmen banka çalışanlarının taleplerini desteklemek üzere gelen işçilerdi.²¹²

2.3.1.5. Türkiye İşçiler Derneği

1919 yılında kurulan TİÇSF'nin çabalarıyla kurulan Derneğin amacı İstanbul'daki bütün sendikal örgütleri ve sol örgütleri birleştirerek bir çatı oluşturmaktı.²¹³ Fakat TİÇSF'yi oluşturan Aydınlık Dergisi etrafında toplanmış aydın çevresi tarafından kurulması planlanan solda ve işçi örgütlenmelerinde birlik sağlama düşüncesi başarısız olmuştu.²¹⁴

Bu girişimin başarısız olmasının en temel sebeplerinden birisi, 1922 yılında Derneğin birleşme amacıyla ilan ettiği toplantıya, TSF ve Amele Siyânet Cemiyeti üyesi işçilerin katılmaması ve bu girişimi desteklememesiydi. Bu dönemde 500 üyesi bulunan Türkiye İşçiler Derneği'nin çağrısına uyan kuruluşlar; çoğunluğu Rumlardan oluşan Beynelmillel İşçiler İttihadı, Mürettepler Cemiyeti ve Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası delegeleriydi.²¹⁵

Beynelmillel İşçiler İttihadı bu toplantıya katılmasına rağmen Müslüman solcuların kurmaya çabaladığı bu birliğe katılmamıştı.²¹⁶ Bu birlik çabasının

²¹¹ “Bankalar Müstahdemininin İçtimalı”, **Alemdar Gazetesi**, 28 Haziran 1919, s. 2.

²¹² “Banka Memurları İttihadı”, **İdrak Gazetesi**, 5 Temmuz 1919, s. 2.

²¹³ Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler”, **a.g.e.**, s. 825.

²¹⁴ Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, **a.g.e.**, s. 726; “İstanbul'da Amele ve İşçinin Hakkını Müdafaa Yolunda İlk İçtima”, **İkdam Gazetesi**, 25 Ekim 1919, s. 3

²¹⁵ Sencer, **a.g.e.**, s. 286.

²¹⁶ Mete Tunçay, **İstanbul Komünist Grubundan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926 1. Cilt**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 144.

Bu dönemde Rum nüfus İstanbul'un önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Dolayısıyla çoğunluğu Rumlardan oluşan Beynelmillel İşçiler İttihadı, İstanbul'daki işçilerin bir çatı altında toplanması bakımından önemli bir kuruluştur. Fakat bu iki sol örgüt beraber hareket etmekten kaçınmış hatta birbirlerine hasım olmuşlardı. Bunun nedeni etnik ve dinsel ayrılıklardı. Çünkü Türkiye İşçiler Derneği etrafında oluşan çevre Müslüman ve Türk unsurdan oluşmaktaydı ve bu çevre Milli Mücadeleyi kesin bir

başarısızlığının sebepleri iki şekilde tezahür etmiştir. Birincisi; aynı etnik ve dinsel kökene sahip olan işçiler ve sol gruplar arasındaki görüş farklılığı ve örgütsel rekabet, ikincisi ise; farklı etnik ve dinsel kökenden gelen işçilerin ve sol grupların beraber hareket etmekten geri durması.

Mütareke Dönemi'nin siyasî ve toplumsal koşullarında sol örgütlerin de milliyetçi reflexler verebildiği görülmektedir. Bu milliyetçi reflexler; tarihsel gerekçeleri olmakla beraber, Türkiye'deki sendikal örgütlenme deneyimi açısından önemli bir girişimi sonuçsuz bırakmıştı.

2.3.1.6. Beynelmîlel İşçiler İttihadı

Çoğunluğunu Rum işçilerin oluşturduğu birlik, sosyalist ilkeleri benimsemiş ve iş kolu esasına göre örgütlenmiş üst bir sendikal kuruluştur. 3. Enternasyonale bağlı olan bu üst örgütün altında “Beynelmîlel Bina İşçileri İttihadı”, “Beynelmîlel Deniz İşçileri İttihadı” ve “Beynelmîlel Marangozlar İttihadı” adlı sendikal örgütler bulunmaktaydı.²¹⁷

İşkolu esasına göre örgütlenen Beynelmîlel İşçiler İttihadı birçok işkoluna yönelik örgütlenme çabasına girişmişti. Bu örgütlenmenin hangi düzeyde olduğuna dair net bilgiler olmamakla beraber, 3. Enternasyonal arşivlerinde ulaşılan belgelerden hareketle bazı bilgiler zikredilmektedir.²¹⁸ Ulaşılan bu bilgiler etrafında söz konusu örgütlenmenin işçi hareketlerinde aktif olamadığı görülmektedir.

Fransız basını adına İstanbul'da gözlemlerde bulunan bir gazetecinin beyanına göre, Beynelmîlel İşçiler İttihadı bu dönemde 3 grev örgütlemişti.²¹⁹ Bunun dışında,

dille desteklemektedir. Bkz. Sencer, **a.g.e.**, s. 287-288 (TİÇSF'nin 1 Mayıs 1922'de TBMM'ye çektiği telgraf).

²¹⁷ Mete Tunçay- Erden Akbulut, **Beynelmîlel İşçiler İttihadı – Mütareke İstanbul'unda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2009, s. 11.

Bina işçileri itttihadının 2000'den fazla, Deniz İşçileri İttihadının 1500 ve Marangozlar İttihadının 250 üyesi vardı.

²¹⁸ **A.e.**, s. 25-154.

²¹⁹ Marx, **a.g.e.**, s. 48, Marx'ın verdiği bu bilginin başka bir kaynakta geçmemiş oluşu bu bilgiye de temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir.

1922 1 Mayıs'ını örgütleyen komite içerisinde dahil olmuş²²⁰ ve 1922 yılında işçi örgütlenmelerini birleştirmek üzere yapılan toplantılardan birine ev sahipliği yapmıştı.²²¹

Çalışma yaşamına ilişkin olarak diğer sol-sendikal örgütlerle aynı ilkeleri paylaştığı 1922 1 Mayıs bildirisinden anlaşılabilir²²² Beynelmillel İşçiler İttihadı'nın yayın organı Neos Antropos (Yeni İnsan) adlı dergiydi.²²³

1923 sonlarında kapatılan, büyük ölçüde Rumların hâkim olduğu Beynelmillel İşçiler İttihadı, örgütlenme açısından nispeten başarılı olsa bile grevlerin organize edilmesinde pek bir varlık gösterememişti.

2.3.1.7. Öğretmen Cemiyetleri

Bu dönemde Türk öğretmenler ve Rum öğretmenler ayrı sendikalarda örgütlenmişti. Rum öğretmenlerin ortaokul ve ilkokul öğretmenleri olmak üzere iki ayrı örgütlenmeleri mevcuttu.²²⁴ Yine Türk öğretmenlerin örgütlenmelerinde de ikili bir ayırım vardır. Bunlardan biri 1920 yılının başlarında 2 aylık maaşlarını alamadıkları için 14 gün grev yapan İstanbul'daki ilkokul öğretmenlerinin birbirleriyle dayanışması sonucunda kuruluş hazırlıkları yapılan "Mekatih-i İptidaiye Muallimleri Cemiyeti (İlkokul Öğretmenleri Cemiyeti)" idi. Cemiyetin daha sonra resmîyet kazandığına dair bir bilgiye ulaşılamadı. Öğretmenler tarafından kurulan bir diğer örgüt ise "İstanbul Muallimler Cemiyeti"ydi. Esas itibarıyla bu Cemiyet'in ilkokul öğretmenlerinin grevine gerekli desteği vermemesi ve hatta bunu eleştirmesi öğretmenler arasında ayrılık ortaya çıkarmış ve bunun sonucunda "Mekatih-i İptidaiye Muallimleri Cemiyeti"nin kuruluş çalışmaları başlamıştı. "Mekatih-i İptidaiye Muallimleri Cemiyeti" grev esnasında

²²⁰ Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları I – Cumhuriyet Öncesi", **Tarih ve Toplum**, S.41, Mayıs 1987, s. 37

²²¹ "Dünkü İçtima", **Bugün Gazetesi**, 17 Temmuz 1922, s. 4.

²²² Mete Tunçay- Erden Akbulut, **a.g.e.**, s. 133-136.

²²³ Marx, **a.g.e.**, s. 48.

²²⁴ Floyd Henson Black, "Okullar ", **İstanbul 1920**, 2.bs., Ed. Clarence Richard Johnson, Çev. Sönmez Taner, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 338,

Rum öğretmenlerin kurduğu cemiyetlerden birisi muhtemelen "Rum Muallimler İttihadı Cemiyeti"ydi. Bkz. "Bir Rum Cemiyetinin Beyannamesi", **Alemdar Gazetesi**, 18 Eylül 1921, s. 2.

dayanışma sağlayıp kendiliğinden örgütlenen sendikal bir yapı iken, diğer Cemiyet sendikal özelliklerden uzak bir mesleki örgütlenmeydi.²²⁵

2.3.1.8. Kampana Dersaadet Telefon Şirketi Memurini Teavün Cemiyeti

1919 yılında, kadın işçilerin de aktif rol aldığı başarılı bir greve imza atıp taleplerini Telefon Şirketi'ne kabul ettiren işçiler tarafından kurulmuştu.²²⁶ Kurucuları 5 gayrimüslim ve 2 Müslüman işçiydi. Bunlardan biri kadın çalışandı.²²⁷ Cemiyet'in kuruluşunda ve grevinde kadınların rol alması dönemin koşulları çerçevesinde önemli bir gelişmedir. Nitekim bu grevden sonra bankacıların grevine kadın işçilerin de katılması, basında "Osmanlı tarihinde bir ilk" olarak nitelenmişti.²²⁸

2.3.1.9. Dersaadet Debbağhaneleri İntibah Amele Cemiyeti

1908 sonrası grevler organize eden Kazlıçeşme'deki Debbağhane'de (tabakhane) çalışan Müslüman ve gayrimüslim işçiler tarafından 1919 yılında kurulan bu Cemiyet²²⁹

²²⁵ İsmail Göldaş, **İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)**, İstanbul, Kardeşler Basımevi, 1984, s. 42-48.

Mekatip-i İptidaiye Muallimleri Cemiyeti'nin kurumsallaştığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 1920 yılındaki grev, öğretmenlerce seçilmiş bir komite tarafından organize edilmekteydi. Bu grev bittikten sonra; grevi desteklemeyen İstanbul Muallimler Cemiyeti'ni "pek lakayt" bulan bir grup öğretmen tarafından Mekatip-i İptidaiye Cemiyeti'nin kuruluş çalışmaları başlamıştı. Söz konusu cemiyeti kurma çalışmalarının grev komitesini oluşturan öğretmenlerce yürütülmesi muhtemeldi. Dolayısıyla resmi bir hale gelip gelmediği bilinmeyen bu cemiyeti, sendikal bir örgütlenme olarak adlandırmak doğru olacaktır.

²²⁶ "Telefon Grevi Bitti", **Alemdar Gazetesi**, 30 Ocak 1919, s. 2.

²²⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 211.

²²⁸ Bkz. 45. Dipnot.

²²⁹ "Debbağlar Amelesi Cemiyeti", **Alemdar Gazetesi**, 8 Temmuz 1919, s. 2; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 208.

Yıldırım'ın eserinde cemiyetin adı bu şekilde geçerken, Tunçay'ın eserinde ise "Kazlıçeşme Debbağlar Amele Cemiyeti" olarak geçmektedir. Fakat ismi geçen cemiyetler aynıdır. Yıldırım arşiv belgesine dayanarak söz konusu cemiyetin resmi adını zikrederken, Tunçay'ın iktibas ettiği gazete haberine dayanarak kamuoyunda bilinen adını zikretmiştir. Bkz. Yıldırım, **a.g.e.**, s. 208; Tunçay, "İstanbul'da İşçi Harekatı", **a.g.e.**, s. 39.

1920 yılında da grev örgütlemişti.²³⁰ Üye sayısı 500'e ulaşmış²³¹ ve daha sonra kendisini feshederek TSF'ye katılmıştı.²³² Fakat daha sonra muhtemelen TSF'nin güçten düşmesiyle beraber bu cemiyet de güçten düşmüştü.

2.3.1.10. Reji Amele İttihad Cemiyeti

Cibali Reji Fabrikası'nda çalışan gayrimüslim işçiler öncülüğünde kurulan ve 1920 yılında başarılı bir greve imza atan bu cemiyetin, aynı işletmede kurulu Tütün Reji Memurin Kulübü'nden ayrı örgütlenmesinin sebebine henüz ulaşılammıştır. İlk akla gelen etnik veya dinsel bölünmedir. Fakat söz konusu iki cemiyet de gayrimüslim işçiler öncülüğünde örgütlenmişti.²³³

2.3.1.11. Üsküdar Umum Yazmacılar Esnafı Cemiyeti

Esnaf ve işçi üyelerden oluşan Cemiyet, 1921 yılında 3.000 kişinin katıldığı bir grev düzenlemişti.²³⁴ İşçilerin esnaflarla bir araya gelip örgütlenebilmesi hatta grev yapabilmesi, işçi-esnaf ayrımının henüz tam anlamıyla belirginleşmediğini göstermekteydi.

2.3.1.12. İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti

1921 yılında İstanbul'da kurulan ve ülke çapında örgütlenmeyi hedefleyen Cemiyet'in amacı; limanlarda ve madenlerde yükleme boşaltma işlerinde çalışan işçilerin hakkını korumak, onlara konferanslar vererek bilgilenmelerini sağlamak,

²³⁰ "Debbağ Amelesinin Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 25 Haziran 1920, s. 3.

²³¹ Tunçay, "İstanbul'da İşçi Harekatı", **a.g.e.**, s. 39.

²³² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 403-404.

²³³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 206-207.

²³⁴ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 208.

ücretlerini layık oldukları seviyeye çıkarmak, işçiler için sosyal olanakların sağlandığı mekanlar inşa etmek, işverenle işçiler arasında çıkan ihtilafları çözmek ve haftada bir gün işçilere tatil hakkının tanınmasını sağlamaktı. Amaçlarından da anlaşıldığı üzere Cemiyet, sendikal bir örgüt olmasına rağmen, tüzüğünün girişindeki ifadeler, lonca ve fütüvvet geleneğinden izler taşıdığını göstermekteydi.²³⁵

2.3.1.13. Umum Matbaalar İşletme Amele Cemiyeti

İstanbul'daki matbaa işçileri tarafından kurulan Cemiyet, 1921 yılında bir grev düzenlemişti.²³⁶ Hakkında başka bilgiye ulaşılamayan Cemiyet'in Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti için yapılan - kurucularının neredeyse tamamının başyazarlardan oluşması – eleştirilere karşılık olarak, matbaa işçileri tarafından kurulmuş olduğu düşünülmektedir.

2.3.1.14. Ekmekçi Amelesi Cemiyeti

İstanbul'da 1917 yılında kurulan ve üyelerinin çoğu Rumlardan oluşan Cemiyet 8.000 üyeyi etrafında toplamış fakat idarecilerinin yetkilerini kötüye kullanmaları sonucu 1920 yılında kapanmıştı.²³⁷ 1919 yılında fırın sahiplerini grev yapmakla tehdit ederek ücret ve çalışma koşullarında iyileşme sağlayan Ekmekçi Amelesi Cemiyeti, bu dönemde fırın sahiplerinin güdümünde kurulan başka bir işçi örgütüne karşı cephe almıştı.²³⁸

²³⁵ Toprak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti", **a.g.e.**, s. 149.

²³⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 209.

²³⁷ Tunçay, "İstanbul'da İşçi Harekatı", **a.g.e.**, s. 38.

²³⁸ "Zavallı Ekmekçiler Amelesi", **İdrak Gazetesi**, 3 Mayıs 1919, s. 2.

2.3.1.15. Türk Gazeteciler Cemiyeti

Yazarlardan muhabirlere kadar bütün gazete çalışanlarını örgütlemek amacıyla kurulan Cemiyet'in kurucularının tamamı Müslüman'dı.²³⁹ Cemiyet'in amacı gazetelerde çalışanların maddi ve manevi anlamda yükselmelerini sağlamaktı.²⁴⁰ Ayrıca nizamnamesinde siyasetle ve partilerle hiçbir irtibatının olmadığı ve tek amacının gazete çalışanlarının hakkını savunmak ve onlar arasında dayanışma sağlamak olduğu belirtilmişti. Cemiyet bu amacını gerçekleştirmek üzere işçilerin ücretlerinin %1'i oranında bir aidat belirlemiş ve bir emekli sandığı oluşturmayı taahhüt etmişti.²⁴¹

2.3.1.16. Osmanlı Müntesibin-i Bahriye İntihab ve Tavzif Cemiyeti

Savaş zamanı faaliyetlerine ara veren ve Mütareke Dönemi'nde bu isimle tekrar kurulan Cemiyet, kaptan ve gemiciler tarafından 1920'de kurulmuştu. Kurucularının tamamı Müslüman'dı.²⁴²

2.3.1.17. Dersaadet Maden Kömürcü İşçileri Cemiyeti

1909'da kurulan ve daha sonra olağanüstü koşullar dolayısıyla faaliyetlerine ara veren Cemiyet, 1920'de tekrar faal hale gelmişti. Cemiyet limanlardaki kömür taşıyan işçileri örgütlemek üzere kurulmuştu.²⁴³

2.3.1.18. Garsonlar Cemiyeti

1908'de İstanbul'daki garsonlar tarafından kurulan Cemiyet, İstanbul'daki garsonların 7'de birini (1000 kişi) örgütleyebilmişti. Kurulduğu yıllarda işverenlerin

²³⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 209.

²⁴⁰ "Türk Gazeteciler Cemiyeti", **Alemdar Gazetesi**, 27 Eylül 1919, s. 2.

²⁴¹ "Türk Gazeteciler Cemiyeti Nizamnamesi", **Alemdar Gazetesi**, 12 Kasım 1919, s. 4.

²⁴² Yıldırım, **a.g.e.**, s. 209.

²⁴³ "Kömür Amelesi Cemiyeti", **Alemdar Gazetesi**, 6 Haziran 1920, s. 3, Yıldırım, **a.g.e.**, s. 210.

güdümünde hareket eden Cemiyet, 1920’de kendini revize ederek nispeten daha bağımsız bir yapıya kavuşmuş fakat etkin faaliyetler yürütememişti.²⁴⁴

2.3.1.19. Diğer İşçi Örgütleri

Yukarı da sayılan örgütlerin yanı sıra, hakkında fazla bilgiye ulaşılamayan fakat çeşitli kaynaklarda adı geçen işçi örgütlenmeleri mevcuttur. Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti, Kasımpaşa Seyri Sefain Amelesi Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti bu dönemdeki işçi örgütlenmelerindendi.²⁴⁵ Yine Terkos İşçileri Cemiyeti’ de belirtilen işçi örgütlenmelerindendi.²⁴⁶

“Yeni Dünya” gazetesinden aktarılan haberde ismi zikredilen ve hakkında kısa bilgiler verilen cemiyetler ise şunlardır;²⁴⁷ Makineciler Cemiyeti, Terzi Ameleleri Cemiyeti, Duvarcılar Amele Cemiyeti, Liman Amelesi Cemiyeti, Doğramacılar Cemiyeti. Burada verilen bilgilere göre Makineciler Cemiyeti’nin 500 üyesi vardı. Terzi Ameleleri Cemiyeti’ne ise ustalarda dahildi. Duvarcılar Amelesi Cemiyeti ise milliyetçi eğilimleri dolayısıyla işçi örgütlenmesi açısından varlık gösterememişti.²⁴⁸ Liman Amelesi Cemiyeti ise üye sayısını 2000’e kadar artırmayı başarmasına rağmen, eylemsel olarak varlık gösterememişti. Doğramacılar Cemiyeti ise 500 üyeden oluşan, düzenli olarak toplanan ve sınıf bilinci olan bir cemiyet olarak belirtilmişti.

²⁴⁴ Tunçay, “İstanbul’da İşçi Harekatı”, **a.g.e.**, s. 39.

²⁴⁵ Erişçi, **a.g.e.**, s. 15.

Kasımpaşa’daki 1300 Tersane işçisi 1919 yılında taleplerinin kabul edilmemesi üzerine greve çıkmıştı. Bu grevin yürütülmesine TSF’de yardımcı olmuş ve hatta grevin sözcülüğünü üstlenmişti. Bu kadar çok sayıda işçinin talep listesi oluşturması ve bu taleplerin kabul edilmemesi sonucunda TSF’nin desteğini alarak greve çıkması, bu işçilerin örgütlendiğini göstermekteydi. Bkz. Sencer, **a.g.e.**, s. 246; Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 74.

Haziran 1921’de greve çıkan Silahtarağa Fabrikası İşçileri, Tatil-i Eşgal Kanunu’nda belirlenen prosedüre göre hareket etmiş ve greve gitmişti. Tatil-i Eşgal’deki prosedürleri uygulayan ve TSF ile birlikte hareket eden Elektrik Fabrikası işçilerinin örgütlü olduğu görülmektedir. Bkz. “Silahtarağa Amelesinin Talepleri”, **Alemdar Gazetesi**, 21 Nisan 1921, s. 2; “Elektrik Amelesi de?”, **Alemdar Gazetesi** 26 Nisan 1921, s. 2, Yıldırım, **a.g.e.**, s. 437.

²⁴⁶ Sencer, **a.g.e.**, s. 265.

²⁴⁷ Tunçay, “İstanbul’da İşçi Harekatı”, **a.g.e.**, ss. 38-39.

²⁴⁸ Haberde verilen bilgi göre bu cemiyet Venizelos’un isim günü törenine katılmıştı. Dolayısıyla bu cemiyetin ağırlıklı olarak Rum vatandaşlardan oluştuğu söylenebilir. Bkz. Tunçay, “İstanbul’da İşçi Harekatı”, **a.g.e.**, s. 39.

Arşiv belgeleri incelenerek ulaşılan örgütlenmeler ise; Posta ve Telgraf Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Memurin ve Amele Cemiyeti, İstanbul Umum İnşaat ve Tarik Irgat ve Rençber Amelesi, Rum Mürettibin Cemiyeti, Rum Kasap Amelesi Cemiyeti, Rum Fırıncı Amelesi Cemiyeti, Dersaadet Mimar ve Murahhasları Cemiyeti, Müessesat-ı Ticariye Memurları Tesanüd Cemiyeti, Müstahdemin-i Ticaret Cemiyeti'ydi.²⁴⁹

Bu dönemde Hristiyan işçileri dini amaçlarla birleştirmek üzere kurulmuş ve her ay toplantılar yapan, daha çok misyonerlik faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmış “Hristiyan İşçileri Birliği” adlı örgüt bulunmaktaydı.²⁵⁰ Bu birlik sendikal nitelikten uzak, işçileri dini birlik etrafında toplamayı amaçlayan bir örgütlenmeydi. “Katolik İşçiler Cemiyeti” de yine bu dönemde dini amaçlarla kurulmuş, sendikal nitelikten uzak bir örgüttü.²⁵¹

Belirtmek gerekir ki; bu dönemde resmi olarak örgütlenme gerçekleşmemiş olsa dahi; işverenden herhangi bir talepte bulunan, bir araya gelerek greve giden işçiler kendiliğinden örgütlenerek harekete geçebilmişlerdi. İşverenden talepte bulunmak ve grev yapmak üzere bir araya gelen işçiler; bazı durumlarda bundan sonrasını devamlı kılacak örgütlenmeye gitmeseler de, işverenle pazarlık masasına oturabilmiş ve sonuç elde edebilmişlerdi.²⁵²

2.3.2. Siyasal Partiler

Bu dönemde işçilerin örgütlenmesinde ve grevlerde aktif rol alan bir sosyalist siyasî parti olduğu gibi, işçilerin örgütlenmesinde pek varlık gösteremeyen fakat sosyalist düşüncelere tartışma zemini hazırlayan yayınlar çıkaran bir sosyalist parti de

²⁴⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 205, 211-212.

²⁵⁰ “The October Meetings of the Christian Workers’ Union”, **The Orient**, C.8, No: 46, 13 Ekim 1920, s. 458.

²⁵¹ Mete Tunçay, “İstanbul Katolik İşçiler Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1991, S. 91, s. 35.

²⁵² “Havagazi Şirketi Amelesinin Talepleri”, **Vahdet Gazetesi**, 31 Mart 1921, s. 3; “Kadıköy Gaz Şirketi Amelesi”, **Vahdet Gazetesi**, 7 Nisan 1921, s. 3; “Zavallı Ekmekçiler Amelesi”, **İdrak Gazetesi**, 3 Mayıs 1919, s. 2 (Bu haberde fırında çalışan işçilerin bir cemiyet teşkil ettiği belirtiliyor. Fakat haberin devamından da anlaşıldığı gibi, “cemiyet” ifadesinde kastedilen, işçilerin bir araya gelmesidir).

mevcuttu. Ayrıca programına çalışma hayatına ilişkin madde koymaktan öteye gidemeyen siyasî partiler olduğu gibi, bu alandaki ilkelere programında hiç yer vermeyen siyasî partiler de vardı.²⁵³

2.3.2.1. Ahali İktisat Fırkası

1918 yılında kurulan ve Mütareke Dönemi'nin siyasal ortamına sosyo-ekonomik pencereyi ilk kez açması itibariyle önemi olan bir partiydi. Fakat yaygın bir biçimde örgütlenememişti. Milli mücadeleyi fikri olarak destekleyen Ahali İktisat Fırkası'nın programındaki sosyo-ekonomik ilkelerin emeğe ilişkin kısmı, işçi-işveren arasındaki çıkar çatışmasının ortadan kalkması suretiyle işbirliğinin geliştirilmesiydi.²⁵⁴

Partinin programına göre ticaret ve çalışma her şekilde serbest olmalıydı. İşverenlerin baskıcılığı ve işçilerin gereksiz talep ve grevleri men edilerek iki taraf arasında ortak bir paydada buluşulmalıydı. İşçilerin yaşam kalitelerini yükseltmek için tedbirler alınmalı, yabancı uyruklu işçilere karşı her zaman yerli işçiler korunmalı fakat, gerektiğinde yabancı işçi çalıştırmaktan da kaçınılmamalıydı. İşçi- işveren arasındaki uyuşmazlıklar neticesinde ortaya çıkan grevleri engellemek için hakem heyetleri oluşturulmalıydı. Bununla beraber parti programında, işçilerin ve ailelerinin sosyal ve ekonomik haklarını koruyan bir kanun teklifi yapılması ve bu kanunun da İktisat Nezareti tarafından uygulanmaya konulması öngörülmekteydi.²⁵⁵

Görüldüğü üzere, işçilerin talepleri ve eylemleri parti tarafından ekonomik ilerlemeye engel olarak görülmüş ve bu engelin ortadan kalkması için işçilere bir takım haklar verilmesi vaat edilmişti. Programın geneline bakıldığında esas olanın ülke ekonomisinin gelişmesi olarak görüldüğü ve bu bağlamda işçi taleplerinin tali bir mesele olarak değerlendirildiği açıktır. Dolayısıyla işgal altındaki bir başkent'in siyasal hayatına

²⁵³ Konumuz dışında kaldıkları için, çalışma hayatına hiçbir şekilde değinmeyen siyasî partilere değinilmeyecektir.

²⁵⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 175-176.

²⁵⁵ **A.e.**, s. 176-192.

sosyo-ekonomik bir bakış getirmesi açısından önemli olan bu partinin, işçi hareketlerine ilişkin tavrı, dönemin şartlarının da etkisiyle ileri bir seviyede olamamıştı.

2.3.2.2. Sosyal Demokrat Fırkası

1918'in sonlarında kurulan Sosyal Demokrat Fırkası'nın etkisi son derece sınırlı olmuş ve küçük bir parti olarak Mütareke Dönemi İstanbul'undaki yerini almıştı. 1919 yılında Alemdar Gazetesi'nde yayınladığı bir tekzip metninde; Sosyal Demokrat Fırkası'nın sosyalizm ve demokrasi ilkelerine bağlı olduğu için milliyetçilerle bir araya gelemeyeceği ifade edilmişti. Dolayısıyla bu partinin fikren Milli Mücadeleyi desteklemediği söylenebilir.²⁵⁶

Partinin kurucusu Hasan Rıza, 1920'de yazdığı risalede; işçiler, sendikalar, grevler ve sosyalizm üzerine önemli düşünceler beyan etmişti.²⁵⁷ Fakat Hasan Rıza'nın düşünceleri işçilerle buluşamamış, onları örgütleyememiş ve harekete geçirememişti.

Parti programında partinin amaçları; çalışma hayatının sosyal demokrat ilkelere göre düzenlenmesi, sendikaların örgütlenmesinin teşvik edilmesi ve uluslararası sendikal örgütlerle birlikte çalışılması, işçilerin ve ailelerinin hukukunun korunması ve onlara maddi ve manevi yardımlar yapmak üzere yardımlaşma cemiyetlerinin kurulması, genel ve belediye meclislerine seçilecek parti mensupları aracılığıyla sosyal demokrat ilkelerin bütün ülkede hâkim kılınması şeklinde beyan edilmiştir.²⁵⁸

²⁵⁶ A.e., s. 237-238.

1918'in sonlarında kurulan Sosyal Demokrat Fırkasının, 1908'den sonra kurulan aynı adla kurulan bir partinin devamı olması muhtemeldir. Fakat buna dair henüz birincil ve kesin bir veriye ulaşılamamıştır. Bkz. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 79.

²⁵⁷ Zafer Toprak, "Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Hasan Rıza'nın Bir Risalesi", **Toplum ve Bilim**, S.5, 1978, ss. 88-111.

²⁵⁸ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 239-241.

2.3.2.3. Osmanlı Mesai Fırkası

1919'da kurulmuş ve programındaki ilkeler genel hatlarıyla savaş zenginlerine ait mülklerin müsadere ve işçi haklarıyla çerçevelenmişti. Bu dönemde kitleleri etkisi altına almaya başlayan sosyalist partilere karşı denge unsuru olarak kurulan Mesai Fırkası 1919 seçimlerinde Numan Usta'yı²⁵⁹ meclise milletvekili olarak sokmuş fakat bu başarıyı sağlamış olmasına rağmen etkili bir harekete dönüşmemiştir.²⁶⁰

Mesai Fırkasının parti programında işçi meselesine dair göze çarpan maddeler şunlardır,²⁶¹

- Mesai Nezaretinin (Çalışma Bakanlığı) kurulması
- Günlük çalışma süresinin en fazla 8 saat olması
- Çalışma yaşamına ilişkin kanunların bizzat işçiler tarafından düzenlenmesi
- Asgari ücretin yıllık 120 lira olarak belirlenmesi
- 16 yaşından küçüklere çalışma yasağı getirilmesi
- Haftada 1 gün ücretli tatil hakkının tanınması
- İşçilerin şirketlerin elde ettiği kardan pay alması
- İşçilerin hastalıklarından dolayı çalışmadıkları sürelerde ücretinin %80'inin işçinin ailesine ödenmesi.

Mesai fırkası her ne kadar İttihatçı kadrolar tarafından kurulmuş ve örgütlenmesini yaygınlaştıramamış olsa da, parti programına koyduğu ileri ilkelerle işçi taleplerinin meşruiyet kazanmasına katkı sağlamıştır.

²⁵⁹ Numan Usta verdiği bir beyanatta kendisini nasyonal sosyalist olarak tanımlamıştır. Bkz. Sadi, **a.g.e.**, s. 583.

²⁶⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 333.

²⁶¹ **A.e.**, s. 334-339.

2.3.2.4. Türkiye İşçi Ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

1919 yılında Almanya’da eğitim görmüş gençler tarafından kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), bir aydın hareketi olarak siyasî tarihe geçmiştir.²⁶² 3. Enternasyonal’e bağlı olan TİÇSF; Kurtuluş, Aydınlık gibi yayınlar çıkararak entelektüel faaliyetlerde yoğunlaşmıştı. Bu dönemdeki en önemli faaliyeti ise 23 Ekim 1919 ve sonrasında, İstanbul’daki işçi örgütlerini ve sol örgütleri bir çatıda toplamak amacıyla düzenlediği toplantılardı.²⁶³

Yaklaşık 2000 işçinin katıldığı ilk toplantı işçilerin söylevleri çerçevesinde coşkulu geçmiş, hatta bu birleşme sonucunda İstanbul’dan en az 3 işçi milletvekili çıkarılması hedeflenmiş fakat başarısız olunmuştu. Daha sonra parti kurucuları Türkiye İşçiler Derneği’ni örgütlemişti.²⁶⁴

Milli Mücadele’yi kesin bir şekilde destekleyen TİÇSF, bilimsel sosyalizm ilkelerini benimsemiş ve diğer sosyalist partilere göre daha olgun bir teorik söylemle hareket etmişti. Bu söylem gereği İstanbul’daki sol örgütleri ve işçi örgütlerini birleştirmeyi amaçlamış fakat başarılı olamamıştı.

TİÇSF beyannamesinde Milli Mücadele hareketini desteklediğini belirttikten sonra²⁶⁵, işçi meselesine ilişkin şu ilkeleri benimsemişti;²⁶⁶

- Grev hakkının tanınması
- Günlük çalışma süresinin 8 saat olarak belirlenmesi
- Gece çalışmasının 3 katı ücrete tabi olması

²⁶² Her ne kadar Dimitr Şişmanov, TİÇSF’yi kuran kadroların Almanya’daki devrimci hareketlerde aktif rol almış kişiler olduğunu belirtse de; bu bilginin kaynak verilmeden belirtilmesi ve diğer kaynaklardaki bilgilerle uyuşmaması bu bilgiye ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Bkz. Şişmanov, **a.g.e.**, s. 71

²⁶³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 482-486

²⁶⁴ Sencer, **a.g.e.**, s. 281-285

²⁶⁵ TİÇSF’nin lideri Şefik Hüsnü Değmer 1919 yılında bütün işçilerin savaşa hazır olduğunu belirtmişti. Öyle ki; Almanya’da öğrenim gördükten sonra İstanbul’a gelenlerin bir kısmı siyasî faaliyetlere devam ederken bir kısmı Anadolu’daki Milli Mücadele’ye katılmıştır. Bkz. Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 722.

²⁶⁶ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 496-499.

- Kadın ve çocuk işçilerin korunması
- 14 yaşın altındaki çocukların hafif işlerde çalıştırılması ve eğitimlerine devam etmesinin sağlanması
- İşçi eylemlerinin ve halk hareketlerinin “Milli Egemenlik” anlayışı gereği serbest bırakılması
- İlköğretimin parasız ve mecburi olması
- Yoksullara ücretsiz sağlık hizmeti verilmesi.

2.3.2.5. Türkiye Sosyalist Fırkası

1910 yılında kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın devamı olan Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF), 1919 yılında Hüseyin Hilmi Bey tarafından kurulmuştu. 1919 yılında ilk kongresini yapan TSF, Mütareke Dönemi'ndeki işçi hareketlerinin en önemli aktörü olmuş ve yayın organı olarak kısa bir süre “İdrak” gazetesini çıkarmıştı.²⁶⁷

TSF, Mütareke Dönemi'nin kaotik ortamı içerisinde, işgallerin bertaraf edilmesinin sulh yoluyla olabileceğine inanmaktaydı. Dolayısıyla Milli Mücadele'ye destek vermemiş fakat İzmir'in işgali sonrasında işgali protesto etmiş ve işgallere karşı kayıtsız olmadığını göstermişti.²⁶⁸

2. Enternasyonal'e bağlı olan²⁶⁹ TSF, doktriner olarak güçlü bir zemine oturmamış²⁷⁰ fakat bu dönemde işçilerle çok sıkı bir bağ kurmuş ve onları harekete geçirmeye muktedir olmuştu. TSF'nin eylemsel karakterinin oluşmasında partinin lideri Hüseyin Hilmi Bey'in kişisel özelliklerinin önemli etkisi olmuştu. Diğer sol hareketler

²⁶⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 399-403.

²⁶⁸ Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 70.

²⁶⁹ “Sosyalist Fırkasından Tebrik”, **Alemdar Gazetesi**, 5 Mayıs 1921, s. 3.

²⁷⁰ TSF 1919 yılında “Sosyalist Birliği” adlı bir örgüt ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığını beyan etmiştir. Hakkında pek bilgi bulunmayan “Sosyalist Birliği” ile kastedilen, muhtemelen 1919 yılında TİÇSF'nin sol ve işçi örgütlerini birleştirmek amacıyla yaptığı toplantılardı. Nitekim TSF bu toplantılara katılmamıştı. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 406; Sencer, **a.g.e.**, s. 272.

küçük bir aydın çevresinin dışında pek faal olamazken, TSF bu anlayışı yıkabilmiş ve sendikal faaliyetlerde aktif rol almıştı.

1920 yılında Kazlıçeşme'deki Debbağhane grevini başarılı bir şekilde örgütleyen ve grev sürecinde bilinmeyen bir kaynaktan elde ettiği parayla işçilerin ihtiyaçlarını karşılayan TSF'nin işçiler arasındaki popülaritesi artmaya başlamıştı.²⁷¹ Daha sonra Kasımpaşa Tersanesinde gerçekleşen grevin TSF tarafından başarıyla yürütülmesi partiyi işçiler açısından bir cazibe merkezi haline getirmişti. Tramvay Şirketi, Seyr-ü Sefain Şirketi, Debbağhane Fabrikası, Feshane, Şirket-i Hayriye ve Haliç Şirketi'ndeki işçiler TSF'ye kaydolmaya başlamıştı.²⁷² Bir gazete haberinde belgeye dayanarak yapıldığı iddia edilen bir habere göre TSF'ye üye işçi sayısı 17.000'i geçmekteydi.²⁷³

TSF'nin kamuoyundaki yansıması öyle bir düzeye ulaşmıştı ki; 1921 yılında düzenlenen tramvay işçileri grevinin İstanbul'daki gündelik yaşamı olumsuz etkilemesiyle, işgal kuvvetleri TSF'yi muhatap alarak uzlaşma yollarını aramıştı.²⁷⁴ Diğer taraftan Amerika'daki Türk işçiler, kurdukları cemiyetin tüzüğünü TSF'ye göndermek suretiyle partiyle irtibata geçmişti.²⁷⁵

TSF'nin ve Hüseyin Hilmi'nin karizmatik kişiliğinin işçiler için bir çekim merkezi haline geldiği 1921'deki 1 Mayıs kutlamalarında da görülmekteydi. İstanbul'daki 1 Mayıs kutlamaları işgal kuvvetleri tarafından yasaklanmış olmasına rağmen farklı işletmelerde çalışan 7-8 bin civarında işçi, TSF'nin çağrısıyla iş bırakmış ve 1 Mayıs'ı coşkuyla kutlamıştı.²⁷⁶ 1922 1 Mayıs'ı ise TSF'nin de içinde olduğu bir

²⁷¹ TSF bundan önce 1919 yılının Ağustos ayında Haliç'teki fabrikalarda çalışanların sözcüsü olarak, Bahriye ve Ticaret Nezaretlerine başvuruda bulunmuştu. Daha sonra bu talepler çerçevesinde işçiler tarafından grev gerçekleştirilmişti. Fakat TSF'nin yıldızının parlaması ve işçileri kendine çekmesi, 1920'de yürütülen grevler neticesinde olmuştu. Bkz. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e., s. 73-74.**

²⁷² “Şirket-i Hayriye Müstahdemini”, **Alemdar Gazetesi**, 1 Mart 1921, s. 2; “Haliç Amelesi”, **Alemdar Gazetesi**, 31 Ocak 1921, s. 2; “İstanbul'un Can Meseleleri”, **Alemdar Gazetesi**, 18 Mayıs 1921, s. 2.

²⁷³ Sencer, **a.g.e.**, s. 269-273.

²⁷⁴ Ali Satan, **İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1921)**, (Çev. Sevtap Demirci), İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 125, Yıldırım, **a.g.e.**, s. 252.

²⁷⁵ “Amerika'daki Türk Amelesi”, **Vahdet Gazetesi**, 1 Mart 1921, s. 2.

²⁷⁶ “Amele Tezahürat-ı Samimanesi İntibaatından: Tramvay Amelesi Kağıthanede”, **Alemdar Gazetesi**, 8 Mayıs 1921, s. 3.

komisyon tarafından organize edilmiş ve kutlanmıştı. İşgal kuvvetlerinin 1922 1 Mayıs'ında tutumu değişmiş ve çalışmaktan alıkonulmaması ve nümayiş (gösteri) yapılmaması şartıyla sadece yürüyüş yapılmasına izin vermişti.²⁷⁷

Üye sayısı gittikçe artan TSF, işçilerin grevlerini örgütlerken aynı zamanda sendikal amaçlı kültürel faaliyetlerde de bulunmaktaydı. Buna yönelik olarak dikkat çeken faaliyeti; parti üyeleri ve ailelerine yönelik sosyalist içerikli tiyatro gösterimleri organize etmesiydi.²⁷⁸

1922 yılına gelindiğinde TSF zayıflamaya başlamıştı. Bunun en temel sebepleri; 1920 yılında parti tüzüğünde yapılan değişiklikle beraber Hüseyin Hilmi'nin kendisini değişmez başkan olarak ilan etmesi, TSF tarafından 1922 yılında organize edilen tramvay grevinin başarısızlıkla sonuçlanması ve başka işçi kuruluşlarının da TSF'yi yer yer suçlamak suretiyle işçiler arasında taban bulma çabasına girişmesiydi.²⁷⁹

Hilmi Bey'in diktatörleşen tavırları, partiden bir grubun ayrılarak Müstakil Sosyalist Fırkasını kurmasına ve ona karşı olumsuz propaganda yapmasına yol açmıştı.²⁸⁰ Başarısız tramvay grevi ve bununla beraber -işçileri TSF'den ayırmak üzere Tramvay Şirketinin desteğiyle kurulan Amele Siyânet Cemiyeti, zaten başarısız bir grev sonrası itibarı zedelenen TSF'den ayrılıkları hızlandırmıştı.²⁸¹ Bu şekilde zayıflayan

²⁷⁷ Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları I – Cumhuriyet Öncesi", **a.g.e.**, s. 35-37.

1922 1 Mayıs'ı için TSF'nin Taksim'de miting yaparak Kağıthane'ye yürüyüş yapma teklifi işgal kuvvetlerinin İngiliz temsilcisi tarafından kabul edilmemişti. İşgal kuvvetleri bu yasağa gerekçe olarak İstanbul'un işgal altında olmasını göstermişti. Bir diğer gerekçe ise bir önceki yıl Yunanistan Başbakanı Venizelos'a destek için Taksim'de yapılan gösteri sonucunda şehir trafiğinin felç olması gösterilmişti. Bunun üzerine orta yol bulunarak Kağıthane'de toplanılmasına izin verilmişti. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 405.

²⁷⁸ "Türkiye Sosyalist Fırkasına Mensup", **Alemdar Gazetesi**, 26 Kasım 1920, s. 4,

Bu haberde TSF, "Sosyalist Yahut Hak Çalışanıdır" adlı 5 perdelik bir piyesi mensuplarına izletmek üzere çağrıda bulunmaktadır. Sözü edilen piyesin metnine araştırmalarımıza rağmen ulaşamadık.

²⁷⁹ Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 76.

²⁸⁰ **A.e.**, s. 77 ,

Oya Sencer'in bir gazete haberinden aktardığına göre; partinin ikiye ayrılmasıyla beraber TSF üyesi 638 Şirket-i Hayriye işçisinin 420 tanesi partiden ayrılmıştı. Bkz. Sencer, **a.g.e.**, s. 275.

²⁸¹ Sencer, **a.g.e.**, s. 274.

TSF, 1922 Ağustos’unda artık bir tabela partisi haline gelmiş ve çok geçmeden Hilmi Bey’in öldürülmesiyle de siyasal hayattan çekilmişti.²⁸²

Programının giriş kısmında sosyalizmi; eşitsizliğe dayalı toplum düzenini daha iyi hale getirme çabası olarak tanımlayan TSF, amacını; üretim araçlarını devletleştirmek ve uluslararası işçi örgütleriyle birlikte hareket etmek olarak belirlemiştir. Bunun yanında partinin en önem verdiği mesele, işçilerin örgütlenerek güç biriktirmesi ve bu güç etrafında greve gidilerek hakların talep edilmesi idi. Buna yönelik olarak partinin benimsediği ilk adım işçiler tarafından oluşturulacak teşkilatlarıdır.²⁸³ TSF’nin kendi mensupları ve aileleri için 1920’de kurduğu sigorta sandığının işleyişine ilişkin, “Hastalar Sandığına Mahsus Talimatname” de yer alan hükümler, bu meseleye verdiği önemi göstermektedir.²⁸⁴ TSF’nin programında çalışma hayatına ilişkin öne çıkan ilkeler şunlardır,²⁸⁵

- Haftada 1 gün tatil hakkının tanınması
- Günlük çalışma süresinin 8 saate indirilmesi
- 14 yaşından küçük erkek ve 16 yaşından küçük kızların eğitimlerine devam etmesini engellemeyecek işlerde yarım gün çalıştırılması
- Kadın ve çocuk işçiler için gece çalışmasının yasaklanması
- İşyerlerindeki fiziksel koşulların ve sağlık koşullarının, sendika ve hükümet temsilcilerinden oluşan müfettişlerce denetlenmesi
- Üyeleri işçiler arasından seçilen iş mahkemelerinin kurulması

²⁸² Yıldırım, a.g.e., s. 253-254.

²⁸³ “Amele Teşkilatı – Sermayenin Savletine Karşı Say, Yalnız İttihad İle Karşı Koyabilir”, **İdrak Gazetesi**, 13 Mayıs 1919, s. 1; İdrak Gazetesi, “**Şirket-i Hayriye’nin Zavallı İşçileri**”, 1 Mayıs 1919, s. 2.

Sirkeci Gümrük hamalları ücretleri ve başlarındaki Ağa’dan şikâyet ederek Türkiye Sosyalist Fırkasını ziyaret etmişlerdir. Fakat fırka yöneticileri, ülkeyi zor duruma sokmamak için bu meselenin daha ciddi olarak ele alınması gerektiğini belirtmişlerdi. Nitekim, TSF yöneticilerinin hamallara bu şekilde nasihat vermelerinin altında yatan sebep; hamallar arasında güçlü bir örgütlenmenin olmayışı ve örgütsüz yapılan grevin hamal ağalarının gücünü tahkim edeceğini düşünmesidir. Bkz. İdrak Gazetesi, “**Hamallar Arasında**”, 2 Mayıs 1919, s. 2.

²⁸⁴ EK-1’de “Hastalar Sandığına Mahsus Talimatname” nin çevrimyazısı aktarılmıştır.

²⁸⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler C.1**, s. 409-417.

- Çalışma Bakanlığı kurulması veya Nafia Nezareti bünyesinde çalışma hayatına yönelik bir müdüriyetin kurulması²⁸⁶

- Eşit iş gören mahpus (tutuklu) ve hür işçilerin ücretlerinin eşitlenmesi

- Şirket yönetimine işçilerin de katılması

- İşsizlere hükümet tarafından iş bulunması

- 1 Mayıs'ın "Amele ve Çiftçi Bayramı"²⁸⁷ olarak tanınması ve her sene bugünün tatil ilan edilmesi.

TSF tüzüğünde kendisini sosyalist bir parti olarak tanımlayıp yukarıdaki ileri ilkeleri parti programına almasına rağmen, sosyalizmin Türk ve İslam geleneklerinde içkin olduğunu belirterek işçiler arasında meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştı. Her ne kadar işçiler arasında kabul görmesinin sebebi maddi başarıları olsa da; geleneksel değerlere atıf yapması, bu değerlerin işçiler açısından önemli ve TSF açısından da politik bir araç olduğunu göstermekteydi.²⁸⁸ Ayrıca tüzükte 1 Mayıs'ı "Amele ve Çiftçi Bayramı" olarak tanımlaması da, TSF'nin kitlesel tabanını geniş tutmak amacıyla attığı bir adımdı. Her ne kadar nispeten büyük işletmelerdeki vasıflı işçiler arasında taban bulabilmiş olsa da, 1 Mayıs'ın kapsamına çiftçileri dahil etmesi siyasal ufğunun genişliğini göstermekteydi.

Dolayısıyla belirli koşullar altında faaliyetlerini sürdürmüş olan TSF'yi, Türkiye'deki sendikal mücadele ve sol siyaset bakımından pratik bir deneyim inşa etmiş;

²⁸⁶ Bu bakanlığın neden kurulması gerektiğine ilişkin fırkanın yayın organı olan "İdrak" gazetesinde geniş çaplı bir makale kaleme alınmıştır. Makalede Avrupa'daki örneklerinden hareketle, Türkiye'deki işçi-işveren arasında denge temin edecek kurumların eksikliğinden bahsedilmektedir. Bkz., "Mesalih ve Amele Nezareti", **İdrak Gazetesi**, 5 Mayıs 1919, s. 1.

²⁸⁷ Fakat 1920 yılında değiştirilen tüzükte 1 Mayıs'taki tatil ibaresi kaldırılmış ve sadece gösteri yapılır ifadesi bırakılmıştır. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 419.

²⁸⁸ Burada belirtmek gerekir ki; TSF ve çevresi milliyetçi bir damar taşımasına rağmen, milliyetçilikle arasına her zaman mesafe koymuş ve beynelmilel vurgularda da bulunmuştur. Politik konularda keskin bir tavır almaktan uzak duran Hilmi Bey ve partisi; işgal altındaki bir şehirde siyasal faaliyet yürütmesi ve kendisini Türk ve Müslümanların temsilcisi olarak tanımlaması sebebiyle politik tavrını bu çevresel koşullara göre inşa etmiştir. Bu konuda ayrıntılı bir analiz için Bkz. Doğan Çetinkaya, "Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi", **Mete Tunçay'a Armağan**, Der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 499-536.

fakat çevresel koşulların etkisiyle akim kalmış, tarihsel bir aktör olarak görmek mümkündür.

2.3.2.6. Amele Fırkası

1920 yılında kurulan, kurucularının çoğu işçi olmayan, Emniyet arşivlerine göre tescil edilmemiş ve programında işçi meselesine yüzeysel olarak değinmiş olan Amele Fırkası, Mütareke Dönemi'nde pek etkin olamamıştı.²⁸⁹

Bu dönemdeki birçok kuruluşun, fırka adı altında örgütlenmiş olsa bile, sendika niteliğinde veya işçi yardımlaşma kuruluşu niteliğinde olduğu belirtilmiştir.²⁹⁰ Amele Fırkası'nın programında belirttiği amaçtan da anlaşılacağı üzere, işçiler arasında dayanışmayı ve yardımlaşmayı amaç edinmiş bir örgüttü. Zaten bunun ötesine geçecek ekonomik ve sosyal talepleri programına koymayarak bu niteliğini açığa vurmuştu.

Milletvekilleri haricindeki memurların partiye üye olmasının yasaklanması, partinin daha çok işçiler arasında yardımlaşma ve dayanışma amacı güttüğünü göstermekteydi. Çünkü Tatil-i Eşgal Kanunu'ndaki boşluklar yorumlanırken devlet bazı yasakları genişletebilmekteydi.²⁹¹ Dolayısıyla partiden çok dayanışma örgütü olarak faaliyet gösterdiği düşünülen bu örgütün programındaki kısıtlamanın, yasaklayıcı yorumların kapsamından kaçmaya yönelik olduğu düşünülmektedir.

²⁸⁹ A.e., s. 552-555

²⁹⁰ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, a.g.e., s. 83

²⁹¹ Örneğin Mütareke Dönemi'nde başarılı grevler örgütlediği için cazibe merkezi haline gelen Türkiye Sosyalist Fırkası'na Seyr-ü Sefain idaresindeki memurların üye olması devletin dikkatini çekmişti. Bu durumun ortaya çıkmasıyla beraber Meclisi Vükela, Seyr-ü Sefain idaresindeki memurların, devlet memuru olması sebebiyle firkaya üye olma ve grev yapma haklarının bulunmadığını belirtmişti. Bkz. Yıldırım, a.g.e., s. 252-253

2.3.2.7. İşçi Sosyalist Fırkası

1921 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılanlar tarafından kurulan İşçi Sosyalist Fırkası'nın²⁹² adında sosyalist ibaresi yer almasına rağmen tüzüğünde buna ilişkin bir hüküm bulunmamaktaydı. Tüzüğünde de belirtildiği üzere bu parti yardımlaşma ve dayanışma amacıyla kurulmuştu. Bir terzi patronu ve bir kaptan tarafından kurulan partinin tüzüğü TSF'nin tüzüğüyle birçok noktada aynıydı.²⁹³ Parti, Mütareke Dönemi'nde etkin olamamıştı.

2.3.2.8. Müstakil Sosyalist Fırkası

1922 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılan ve çoğunluğunu tramvay işçilerinin oluşturduğu işçiler tarafından kurulan Müstakil Sosyalist Fırkası'nın lideri daha sonra Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'na katılmış ve parti atıl kalmıştır.²⁹⁴

Müstakil Sosyalist Fırkası'nın programında genel itibariyle özgürlüklere vurgu yapılmakla beraber; haftada bir gün tatil hakkı, günlük çalışma süresinin gündüz 8 gece ise 5 saatten fazla olmaması gibi hükümler bulunmaktaydı.²⁹⁵

Bu partinin etkisi de zayıf kalmış ve 1922 yılında sol grupları birleştirmek için yapılan toplantılardan sadece ilkinde katılmaktan başka kayda değer bir faaliyete imza atmamıştı.²⁹⁶

²⁹² Mete Tunçay, **1923 Amele Birliği**, 2.bs., İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2009, s. 14.

²⁹³ Mehmet Ö. Alkan, "İşçi Sosyalist Fırkası 1921", **Tarih ve Toplum**, S.75, 1990, ss. 133-135.

²⁹⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 612; Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.**, s. 84

²⁹⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2, a.g.e.**, s. 615

²⁹⁶ Sencer, **a.g.e.**, s. 286

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA İŞÇİ HAREKETLERİ

3.1. Osmanlı'da Grevlere Genel Bakış (1918'e Kadar)

Osmanlı'da ücretli emeğin yaygınlaşması 19.yy.'da başlamıştı. Fakat ücretli emek nicel ve nitel olarak örgütlü grevler organize edecek düzeye ulaşamamıştı. 19. yy aynı zamanda Osmanlı'nın gerileme sürecine girdiği, ekonomik ve siyasî modernleşme hareketlerinin hız kazandığı bir dönemdi. Bu durum devletin işçi örgütlenmelerine ve eylemlerine olumsuz bakmasına sebep olmuş ve böylece grevlerin hareket alanı son derece sınırlı kalmıştı.²⁹⁷

Fakat İkinci Meşrutiyet'le beraber ortaya çıkan kısmi özgürlük ortamıyla beraber grevlerde büyük bir artış yaşanmıştı. Kısa süre sonra çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu'yla ise, grevler kontrol altına alınmış ve bu tarihten sonra grevlerde azalma görülmüştü. Savaşlarla geçen 1913-1918 yılları arasında ise grevler neredeyse durma noktasına gelmişti.

3.1.1. 1908 Öncesi Osmanlı'da Grevler

Ulaşılan bilgilere göre 1908 öncesinde ilk grev 1473 yılında seramik işçileri tarafından yapılmıştı.²⁹⁸ Yine 1587'de İstanbul'da, 1600'de Edirne'de, 1620'de İzmir'de grevler gerçekleşmişti.²⁹⁹

²⁹⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 367.

²⁹⁸ M. Şehmus Güzel, "İlk Grev", Tarih ve Toplum, S.119, Kasım 1993, s. 41, Bu bölümde ilk grev tartışmasına girilmeyecektir. Literatürde "modern" anlamda "ilk grev" olarak 1872 yılında Hasköy Tersane İşçileri grevi olarak kabul görmektedir. Fakat bu tarihten önce de birçok grev olduğu belgelerle ortaya konulduğu için tespit edilebilen ilk grevi belirtmekle yetineceğiz. Nitekim araştırmalar derinleştikçe bu tarihin daha gerilere götürülmesi muhtemeldir.

²⁹⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 293-294.

1908 öncesi grevlere ilişkin farklı araştırmalar mevcuttur. Buna göre; Sencer, 1870-1908 arasında 23 grev,³⁰⁰ Güzel 1872-1907 arasında 50 grev,³⁰¹ Kırpık 1876-1908 arasında 66 grev³⁰² ve son olarak Yıldırım 1870-1908 arasında 91 grev³⁰³ tespit etmiştir.

1908 öncesindeki grevler formel örgüt yapısı dışında, doğal işçi önderlerince yürütülmüştü. Grevlerin tamamına yakını ekonomik gerekçeliydi. Grevlere sebep olan ekonomik talepler, alınamayan ücretler veya ücret artışı şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Bununla beraber bazı grevlerde hafta tatili ve çalışma süresine yönelik talepler de bulunmaktaydı. Grev hareketleri siyasal anlamda fikri bir alt yapıdan yoksundu. İşçiler greve gitmeden önce farklı çözüm yolları aramış ve bu yolları tükettikten sonra greve gitmişlerdi. Grev esnasında işçiler, greve katılmayan işçilere ve çalıştıkları işletmenin maddi varlıklarına birçok kez zarar vermişlerdi. Devlet, grevleri arabuluculuk yapmak suretiyle engellemeye çalışmış, engelleyemediği zamanlarda ise grevleri bir asayiş meselesi olarak telakki edip kolluk kuvvetleri marifetiyle bastırmıştı. Bazı grevlerin sonucunda işçilerin talepleri karşılanırken, diğer birçok grevin sonucunda bu talepler kabul edilmemiş veya kabul edildiği halde uygulanmamıştı. Grevler çok kısa süreli olmuştu. Bu dönemdeki en uzun süren grev 20 günlük Rumeli Demiryolu işçileri greviydi. Grevlerin %43'ü kamu yatırımlarında, %57'si özel yatırımlarda gerçekleşmişti. Sektör olarak grevlerin %30'u Denizcilik sektöründe gerçekleşmişti. Bölgesel olarak ise, %70'i İstanbul'da, %13'ü Selanik'te gerçekleşmişti.³⁰⁴

1908 öncesindeki grevler, deneyim yoksunluğundan dolayı nicel ve nitel açıdan olgunluğa erişememişti. Nitekim; taleplerin zayıflığı, örgütlenmenin gelişmemiş olması

³⁰⁰ Sencer, **a.g.e.**, s. 147-148.

³⁰¹ Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **a.g.e.**, s. 805.

³⁰² Cevdet Kırpık, "Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876 - 1914)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Tarih ABD), Isparta, 2004, s. 250-253.

³⁰³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 603-606.

³⁰⁴ Makal, **Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, **a.g.e.**, 1997, s. 260-261; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 319-328; Sencer, **a.g.e.**, s. 149; Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **a.g.e.**, s. 808-809.

ve grevlerin sayısının azlığı bunun göstergeleridir. Ayrıca devletin olumsuz bakış açısı da grevleri baskı altında tutan bir diğer etkeni.³⁰⁵

3.1.2. 1908 - 1918 Arası Osmanlı'da Grevler

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber siyasal ve sosyal ortam özgürlük rüzgarının esmesine müsait hale gelmişti. Bu özgürlük ortamıyla beraber, yaşam koşullarından ve ücretlerinden memnun olmayan işçiler de harekete geçmiş ve grev yapmak suretiyle taleplerine ulaşmak istemişlerdi.

24 Temmuz 1908'den bu yılın sonuna kadar Osmanlı coğrafyasında daha önce hiç görülmemiş bir grev dalgası yaşanmıştı. "1908 Grevleri" olarak emek tarihi literatüründe yer alan bu grev dalgası 1909'da çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu'yla kontrol altına alınmıştı. Bu kanun, grev sürecini belirli prosedürlere bağlayarak bu hakkı sınırlandırmıştı. Bu sınırlandırma grevleri durdurmaya yetmemiş fakat azalmasında etkili olmuştu.³⁰⁶

1908 grevleri siyasal konjonktürün müsait olduğu ve özgürlük anlayışının sınırlarının devlet tarafından tam olarak belirlenmediği bir ortamda örgütsüz işçiler tarafından yapılmıştı. Fakat 1909 sonrasındaki grevler; toplumsal hareketlerden endişelenen devletin özgürlüğün sınırlarını otoriter anlayışla çizmeye başladığı, daha sonra savaşlar ve sıkıyönetimle beraber bu otoriterliğini arttığı bir ortamda, 1908 grevleri esnasında dayanışmaya başlayan ve örgütlenen işçiler tarafından yapılmıştı.

³⁰⁵ Devletin grevlere yaklaşımına örnek olarak, 1891'deki bir grev üzerine takındığı tavır verilebilir. Buna göre; işçilerin ücret artışı talebiyle yaptıkları grev sonrası devlet, işverenden ücretlere hemen zam yapmamasını istemişti. Bunun sebebi işçilere grevden dolayı kazanım elde ettiklerini hissettirmemek ve yaygınlaşmasını engellemektir. Bkz. Yıldırım, **a.g.e.**, s. 302.

³⁰⁶ İlerleyen bölümlerde Tatil-i Eşgal Kanunu'nun hükümlerine ayrıntılı olarak değinilecektir.

3.1.2.1. 1908 Grevleri

1908 Temmuz'undan, Aralık ayına kadar yapılan grevlerin sayısı son yapılan araştırmalarda, ilk yapılan araştırmaların neredeyse 6 katına ulaşmıştır. 1969 yılında Fişek, Temmuz-Eylül ayları arasında yapılan grev sayısını 27 olarak tespit etmiştir.³⁰⁷ 1976 yılında Onur, 1908 Temmuz-Ekim arası grevlerin sayısını 70 olarak tespit etmiştir.³⁰⁸ Güzel, 1985 tarihli çalışmasında grev sayısını 111'e,³⁰⁹ Kırpık, 2004 tarihli çalışmasında 119'a³¹⁰ ve nihai olarak Yıldırım, 2011 tarihli çalışmasında 143'e çıkartmıştır.³¹¹

1908 grevlerinin %70'i İstanbul ve Selanik şehirlerinde gerçekleşmişti. Yine bu grevlerin %60'ı demiryolu ve gıda sektörlerinde yaşanmıştı. Grevlere katılan işçi sayısı tam olarak belirlenememekle birlikte, ulaşılan bilgilerden yola çıkılarak 100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.³¹²

1908 grev dalgasında gerçekleşen grevlerin temel özellikleri şunlardır;³¹³

1- Grevlerdeki taleplerin temel meselesi ücret olmakla birlikte, ücret meselesine; iş güvencesi, işçi örgütlenmesinin işletme tarafından tanınması, gece mesai ücretleri, çalışma süreleri, yıllık izin hakkı, ücretli hafta tatili, sağlıklı çalışma koşulları ve emeklilik sigortası konuları da eşlik etmişti.

2- Güçlü bir işçi örgütlenmesinin oluşmadığı, iş güvencesi olmadığı için grevci işçilerin işten kolaylıkla çıkarılabildiği³¹⁴ ve devletin grevlere karşı olumsuz bir tavır takındığı ortamda grevler kısa süreli olmuştu.

³⁰⁷ Fişek, **a.g.e.**, s. 47-51; Hüseyin Avni Şanda, **Yarı Müstemleke Oluş Tarihi-1908 İşçi Hareketleri**, İstanbul, Gözlem Yayınları, t.y, s. 26-37; Erişçi, **a.g.e.**, s. 8-9.

³⁰⁸ Hakkı Onur, "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", **Yurt ve Dünya**, S. 2, 1976, s. 282-283.

³⁰⁹ Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **a.g.e.**, s. 811-815.

³¹⁰ Kırpık, **a.g.e.**, s. 256-263.

³¹¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 607-617.

³¹² Sencer, **a.g.e.**, s. 204-205; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 393-394.

³¹³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 392-400; Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", **Toplum ve Bilim**, S. 78, Güz 1998, ss. 187-206; Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", **a.g.e.**, s. 32-36; Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **a.g.e.**, s. 810-815; Mesut Gülmez, "1936 Öncesinde İşçi Hakları", **a.g.e.**, s. 63-67.

³¹⁴ Devlet fabrikalarında ise greve karşı verilen tepki sürgün ve tutuklama şeklinde de olabiliyordu.

3- İşverenlerin bir kısmı grev sonrasında işçilere verdikleri taahhütleri yerine getirmediikleri için aynı taleplerle grevler aynı işyerinde birkaç kez tekrarlanabilmişti.

4- Ulaşılan bilgilere göre bu grevler sonucunda işçilerin ücretleri tahmini olarak %15-20 oranında artmıştı.

5- Alınamayan ücretlerden dolayı yapılan grevlerin tamamı devlete ait işletmelerde gerçekleşmişti.

6- 143 grevin 127 tanesi özel işletmelerdeki işçiler tarafından yapılırken, sadece 16 tanesi devlete ait işletmelerdeki işçiler tarafından yapılmıştı.

7- Son olarak, 1908 grevlerinde işçiler arasında etnik ve dinsel ayrışmaya rastlanmamıştı.³¹⁵

3.1.2.2. 1909-1918 Grevleri

1909 yılında çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu, 1911-1912 yılları arasında gerçekleşen Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 arası Balkan Savaşı ve Selanik'in kaybedilmesi, 1913 Babıali baskınıyla beraber artan otoriter eğilim ve nihai olarak 1914-1918 arasında gerçekleşen 1. Dünya Savaşı bu dönemdeki grevleri doğrudan etkilemişti.

Bu dönemde gerçekleşen grevlere ilişkin Fişek, Sencer'e atıfla 1909-1914 arasında 22 grev tespit etmiştir. Güzel 1909-1915 arasında 38 grev tespit etmiş ve 1915-1919 arasında herhangi bir grevin gerçekleşmediğini belirtmiştir. Kırpık 1909-1914

³¹⁵ Hüseyin Avni Şanda ve Oya Sencer grevlerin yabancı sermayeye ait işletmelerde yapılmasından yola çıkarak, bu grevlerin aynı zamanda anti-empyralist bir mahiyet taşıdığını belirtmiştir. Fakat bu dönemde yerli sermaye birikimi, büyük yatırımları gerçekleştirecek düzeyde olmadığı için işçi kütlelerini bünyesinde toplayan hacimli yatırımlar mecburen yabancı sermaye tarafından gerçekleşmekteydi. Ayrıca Karakışla'nın da belirttiği üzere, işçilerin yabancı sermayeye ait işletmelerde siyasî taleplerden uzak ekonomik temelli grevler yapması bu durumu içselleştirdikleri anlamına gelmekteydi. Şanda, **a.g.e.**, s. 31; Sencer, **a.g.e.**, s. 197; Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", **a.g.e.**, s. 195.

arasında 43 grev tespit etmiştir. Son olarak Yıldırım ise 1909-1918 arasında 83 grev tespit etmiştir.³¹⁶

Bu yıllar arasında gerçekleşen 83 grevin 65'i 1909-1911 yılları arasında gerçekleşirken, 1912-1918 arasında sadece 18 grev gerçekleşmişti.³¹⁷ 1908 yılında geçici olarak ve 1909 yılında kesin olarak çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu grevleri durdurmaya yetmemiş fakat 1908'de yaşanan grev dalgasını kontrol altına alarak grev sayısının azalmasına sebep olmuştu. Esas itibariyle grevleri durma noktasına getiren etkenler ise 1911 ve sonrasında yaşanan sıkıyönetim ve savaşlarla ortaya çıkan siyasal ve ekonomik ortamı. Ayrıca grev ve işçi örgütlenmesi bakımından en hareketli bölgelerden olan Selanik'in³¹⁸ Balkan Savaşları sonrası kaybedilmesi de grev sayısını azaltan önemli bir etkendi.

Bu dönemdeki grevleri 1908 grev dalgasından ayıran en önemli farklar; siyasal ve ekonomik ortamdaki olumsuzluklar, işçi örgütlenmelerinde meydana gelen artış ve grevlerdeki taleplerin nispeten daha ileri noktalara ulaşmasıydı. Bu açıdan 1909-1918 grevlerinin temel özellikleri şunlardır;³¹⁹

1- 1909 sonrasında işçi örgütlenmelerinde görülen canlanma sonrası işçi taleplerinin niteliği de artmaya başlamıştı. Birincil talep yine ücret olmakla beraber; 1908 grevlerindeki taleplere ek olarak çocuk ve kadın işçilerin ağır işlerde çalışmasının yasaklanması, ücret artışlarının geçim indeksine göre olması, işçi örgütlenmesine dahil olmayan işçilerin çalıştırılmaması, çalışma yaşamına ilişkin mevzuatın iyileştirilmesi, iş kazası ve meslek hastalıklarına karşı işçi sandıklarının oluşturulması ve işletmenin yönetimine katılma gibi talepler ortaya çıkmıştı.

³¹⁶ Fişek, **a.g.e.**, s. 53; Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996, s. 62-67; Kırpık, **a.g.e.**, s. 265-267; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 618-623.

³¹⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 423.

³¹⁸ Daha önce de belirtildiği gibi Selanik, işçi hareketleri ve sosyalist örgütlenme bakımından en hareketli bölgelerden birisiydi. Öyle ki; Tatil-i Eşgal Kanunu Mecliste görüşülürken Selanik'te farklı etnik ve dinsel kökene sahip 5.000 civarında işçi, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun öncülüğünde yasa metnini işçilerin lehine çevirebilmek amacıyla miting düzenlemişti. Bkz. Sencer, **a.g.e.**, s. 212; Odabaşı, **a.g.e.**, s. 69

³¹⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 423-428; Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923, **a.g.e.**, s. 37-38; Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", **a.g.e.**, s. 198; Gülmez, "1936 Öncesinde İşçi Hakları", **a.g.e.**, s. 67-68; Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)**, **a.g.e.**, s. 69.

2- Bu dönemdeki grevlerin süresi, 1908 grevlerine göre nispeten daha uzun olmuştur.

3- Özellikle Rumeli bölgesindeki 1909-1912 arası grevlerde sosyalist örgütler önemli rol oynamışlardır.

4- 83 grevin 37'si İstanbul'da, 16 tanesi ise Selanik'te gerçekleşmişti. Ayrıca bu 83 grevin 34 tanesi, kadın işçilerin yoğun olduğu gıda ve tekstil iş kolunda meydana gelmişti.

5- Bazı grevlerde işçiler kazanımlar elde ederken; işverenlerin grev sonrasında verdikleri taahhütleri yerine getirmemesi veya grevci işçileri işten çıkarması bu dönemde de devam eden bir uygulamaydı.

6- Bu dönemde işçiler milliyetçi boykotlara³²⁰ katılmış fakat bu durum etnik ve dinsel ayrışmaya sebep olacak düzeye gelmemişti. Gayrimüslim ve Müslüman işçiler bir arada greve gidebilmişlerdi.

3.2. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da Grevler (1919-1922)

Mütareke Dönemi olarak adlandırılan 1919-1922 yılları arasında, işgal altında bulunan İstanbul'da; 1908 sonrası hızlı bir şekilde artan, 1913-1918 arasında durma noktasına gelen grev hareketleri tekrar canlanmaya başlamıştı. Bu dönemdeki grevler, siyasî ve ekonomik ortamın kaotik yapısından dolayı 1908'deki gibi ani artış göstermese de, İstanbul özelinde dönem boyunca kamuoyunun gündemini işgal etmişti.

Özel ve kamuya ait işletmelerdeki grevlerin yanı sıra grevle sonlanmayan birçok iş uyuşmazlığı yaşanmıştı. Ayrıca devlet kurumlarındaki orta ve üst düzey bürokratların dahi, bazı sosyal haklarına ilişkin hükümetin kapısını çaldığı görülmüştü.³²¹

³²⁰ 1908-1911 yılları arasında siyasî sebeplerden dolayı Avusturya, Yunanistan ve İtalya'ya, devletin de desteklediği boykotlar düzenlenmişti. Bu boykot hareketlerine işçilerin de bir kısmı (kayıkçı, hamal, mavnacı) katılmıştı. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Yıldırım, **a.g.e.**, s. 278-287.

³²¹ "Memurinin Müşterek İddiası", **Alemdar Gazetesi**, 18 Temmuz 1919, s. 1, "Şehremaneti Memurlarının Müracaatı", **Alemdar Gazetesi**, 4 Ocak 1920, s. 3.

3.2.1. Mütareke Dönemi'nde Grevleri Çerçeveleyen Hukuki Ortam

1908 sonrası görülen grev dalgasını hukuki olarak düzenlemek ve sınırlandırmak amacıyla 1908'de geçici ve 1909'da kesin olarak çıkartılan Tatil-i Eşgal (Grev) Kanunu 1936 yılına kadar yürürlükte kalmıştı.³²²

Toplu iş uyuşmazlıklarına ilişkin ilk düzenleme olması ve hukuki anlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e köprü kurması itibariyle önem arz eden Tatil-i Eşgal Kanunu literatürde etraflıca tartışılmıştır.³²³ Tartışmalarda üzerinde mutabık kalınan en genel görüş; Tatil-i Eşgal'in grevleri azaltmaya ve etkisizleştirmeye yönelik olduğudur.³²⁴

Kanun'a ilişkin farklı görüşlerin olmadığı tartışmalar ise "sendika hakkı", "grev hakkı" ve "Kanun'un kapsamı" olarak 3 başlık altında yoğunlaşmıştır. Kanun'un çıkarılma süreci ve genel çerçevesine değinildikten sonra, bu tartışmalara ilişkin görüşler değerlendirilecektir.

3.2.1.1. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nun Hazırlanma Süreci

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun çıkarılış amacı 1908 Temmuz sonrasında artan grev dalgasını dizginlemek ve kontrol altına almaktı. Bu bağlamda ilk olarak 8 Ekim 1908'de "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat" çıkarılmış ve ardından 8 Ağustos 1909'da kesin metin olan Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılmıştı.³²⁵ Geçici kanun metni ile kesin metin arasında bazı ayrıntılar dışında fazla bir değişiklik bulunmamaktaydı.³²⁶

³²² Mesut Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, Ankara, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 2.bs., 1991, s. 407.

³²³ Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri (1850-1920)**, a.g.e., s. 270

³²⁴ Sencer, a.g.e., s. 211; Yıldırım, a.g.e., s. 479; Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, a.g.e., 362; Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri (1850-1920)**, a.g.e., s. 277; Toprak, "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine", a.g.e., s. 143; Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984**, a.g.e., s. 60; Erişçi, a.g.e., s. 9.

³²⁵ A. Gündüz Ökçün, **Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler – Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982, s. 2-4, 133-135.

³²⁶ Mesut Gülmez, "Tatil-i Eşgal Üzerine Bir Not", **Seha L. Meray'a Armağan Cilt: 1**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF ve T.C Ziraat Bankası Ortak Yayını, 1981, s. 107.

Kanun'un çıkarılma sürecinde Edirne ve Selanik'teki mitingler dışında güçlü bir protesto hareketi olmamıştı.³²⁷ Bununla beraber 1908 sonrası dalga dalga yayılan grevler, gündelik hayatı ve genel ekonomiyi etkilediği için kamuoyunda bu grevlere tepki gösterilmişti. Bu tepkilerin konusu; greve katılan işçilerin katılmayan diğer işçileri çalışmaktan alıkoyması, işverenlerin mallarına zarar verilmesi, bazı grevlerin müzakere edilmeden başlamasıydı. Usûle yönelik bu eleştirilerden sonra gelen tepkiler ise istikrarı bozma, yabancı sermayeyi ürkütme ve ülkenin rekabet gücünü azaltma gibi konular etrafında toplanmıştı.³²⁸

Kanun'un çıkarılma sürecinde meclisteki görüşmelerde milletvekillerinin ve hükümet yetkililerinin, Kanun'daki sınırlandırma ve yasaklara ilişkin savunduğu temel argümanlar; genel ekonomik çıkarlar ve yabancı sermayenin talepleri, devletin içinde bulunduğu zor durum ve Avrupa'daki sosyalist hareketlerin etkisinden duyulan endişeydi.³²⁹

Meclis görüşmelerinde bazı milletvekilleri sendika ve grev konusundan önce; günlük çalışma sürelerine, kadın ve çocukların çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması gerektiğini savunmuşlardı.³³⁰ Bu görüşler çerçevesinde toplu iş ilişkilerine yönelik ilk düzenleme olan Tatil-i Eşgal Kanunu 1909 yılında çıkarılmış ve 27 sene yürürlükte kalmıştı.

3.2.1.2. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun Genel Hükümleri

13 maddeden oluşan Kanun'da, işçilerin işletmenin yönetime katılması yasaklanmış fakat yardımlaşma sandıkları bundan istisna tutulmuştu. Yine bir grup işçinin diğer işçilerin çalışmasını önleyici davranışlarda bulunması, işyerinin maddi varlıklarına zarar vermesi cezai yaptırıma tabi tutulmuştu. Genel hükümleri bu şekilde

³²⁷ Sedat Toydemir, "Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", **Sosyal Siyaset Konferansları**, S.4, 1951, s. 50.

³²⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 479-481.

³²⁹ Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, **a.g.e.**, s. 336-342.

³³⁰ Mesut Gülmez, "Meclis-i Mebusan'da İş Yasası ve İşçi Sorunu Üzerine Görüşmeler", **Amme İdaresi Dergisi**, C.15, S.3, 1982, s. 70.

belirlenmiş olan Tatil-i Eşgal Kanunu'nun uygulanması Dahiliye Nezareti ve Ticaret ve Ziraat Nezareti sorumluluğuna bırakılmıştı.³³¹

3.2.1.3. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nun Kapsamı

Kanun'un 1. maddesinde kapsamı şu şekilde belirlenmişti; hükümetten ruhsat veya imtiyaz almak suretiyle demiryolu, tramvay, liman işleri ve genel aydınlatma gibi kamuya yönelik hizmet sunan işletmelerdeki işçiler bu kanunun kapsamındadır.³³²

Kanun'un sendika yasağına ilişkin olan 8. ve 11. maddelerinde işçi sendikaları yanında işveren sendikalarından da bahsedilmişti. Sendika yasağı kamuya yönelik hizmet sunan işletmelerde hem işçi hem de işveren açısından düzenlenmişti. Dolayısıyla Kanun'un kapsamına, kamuya yönelik hizmet sunan işletmelerdeki işverenler de sınırlı bir şekilde girmektedir.³³³ Nitekim Kanun'da grev süreci düzenlenmesine rağmen, lokavta ilişkin herhangi bir hüküm bulunmaması Kanun'daki işçi-işveren mütakabiliyetinin sınırlı olduğunu göstermekteydi.

Kapsam açısından bazı konularda farklı görüşler vardır. Karakışla, Tatil-i Eşgal Kanunu'nun kapsamına "*mülkiyeti devlete ait fabrikaları*" sokarken,³³⁴ Makal ise 1. maddede geçen "gibi" ifadesinden yola çıkarak "hükümetten ruhsat almış, kamuya yönelik hizmet sunan fakat Demiryolu, Tramvay, Liman İşleri ve Genel Aydınlatma işlerinin dışında olan" işletmelerin de Kanun'un kapsamında olacağını belirtmiştir.³³⁵

Fakat Yıldırım, Kanun çıkarıldıktan sonra devlete ait fabrikalarda yapılan grevlerin tümünde Tatil-i Eşgal'in uygulanmamasından yola çıkarak, Kanun'un kapsamının devlete ait fabrikalar şeklinde genişletilemeyeceğini belirtmiştir. Yine Makal'ın 1. maddedeki "gibi" ifadesinden yola çıkarak Kanun'un kapsamını genişletmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Yıldırım'a göre Kanun'un kapsamı,

³³¹ Ökçün, **a.g.e.**, s. 133-134.

³³² **A.e.**, s. 133.

³³³ **A.e.**, s. 133-134.

³³⁴ Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", **a.g.e.**, s. 202.

³³⁵ Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri (1850-1920)**, **a.g.e.**, s. 271

uygulama bakımından Demiryolu, Tramvay, Liman İşleri ve Genel Aydınlatma işleriyle sınırlandırılmıştır.³³⁶

Yıldırım'ın Kanun'un lafzıyla beraber, uygulanmasından yola çıkarak yaptığı yorumun daha doğru olduğu düşünülmektedir. Nitekim Karakışla ve Makal Kanun'un lafzından hareketle bu yorumu yapmışlardır.

3.2.1.4. Tatil-i Eşgal Kanunu'nda Sendika Düzenlemesi

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun 8 ve 11. maddelerinde düzenlenen sendika yasağı hükümlerine göre; Kanun'un kapsamına giren işletmelerde sendika kurmak yasaktır. Bununla beraber Kanun'dan önce işçi veya işverenler tarafından kurulan sendikaların feshedilmiş sendikalar olarak değerlendirileceği belirtilmişti.³³⁷

Sülker, Tatil-i Eşgal'le beraber sendikaların tamamen yasaklandığını belirtmiştir.³³⁸ Güzel ise Kanun'un kapsamı dışında kalan işletmelerde sendika kurulmasının serbest olduğunu ve bu işletmelerde sendikaların kurulduğunu belirtmiştir.³³⁹ Sülker'in yorumu 1910 yılında resmi izinle kurulan Şemsiye İşçileri Sendikası istisnası dışında, fiili olarak doğru bir tespittir. Şöyle ki; Kanun'un lafzından hareket edildiği vakit, Kanun'un kapsamına girmeyen işletmelerde sendika yasağı olmadığı düşünülebilir. Fakat Tatil-i Eşgal, sendika tanımını yapmadığı için ve diğer Kanun'larda da sendikanın hukuki kişiliğini düzenleyen hükümler bulunmadığı için resmi olarak sendika kurmak mümkün değildi.³⁴⁰ Dolayısıyla Güzel'in belirttiği gibi sendikalar değil, sendikal nitelikte işçi cemiyetleri kurulmuştu.

Hem Kanun'un kapsamına giren hem de girmeyen işletmelerdeki işçiler sendika yasağını, sendikal nitelikte cemiyetler kurarak aşabilmişlerdi. Cemiyetler Kanunu'na göre kurulan bu cemiyetlerin sendikal nitelikte olduğu kamuoyu tarafından bilinmesine rağmen; devlet, cemiyetlerin tüzüğündeki hükümlerden hareketle kuruluş izni

³³⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 495-496.

³³⁷ Ökçün, **a.g.e.**, s. 135.

³³⁸ Sülker, **a.g.e.**, s. 34.

³³⁹ Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)**, **a.g.e.**, s. 70.

³⁴⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, 503-509.

vermekteydi. Fakat 1913 sonrasında ve 1920 yılında³⁴¹ dönemin koşullarının da etkisiyle olsa gerek, bazı olaylarda tersi kararlar alınabilmişti. Ancak genel eğilim bu tipte cemiyetlerin kurulmasına izin verilmesi yönündeydi.³⁴²

Yaygınlaşan grevleri dizginlemek, etkisini azaltmak ve imkanlarını kısıtlamak üzere çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu'nun bu yöndeki en önemli düzenlemesi sendika yasağıdır. Fakat işçilerin bu durumu cemiyetler kurarak aşması, 1909-1911 arası 65 ve 1912-1918 arası sadece 18 grev yapması, grevleri azaltan diğer önemli etkenin siyasal konjonktürdeki olumsuzluklar olduğunu göstermektedir. Nitekim 1. Dünya Savaşı sonrası oluşan görece barış ortamıyla beraber 1919-1922 yılları arasında sadece İstanbul'da 44 grev yapılmıştı.

3.2.1.4. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nda İş Uyuşmazlığı Ve Grev Düzenlemesi

Kanun'un esasını teşkil eden konulardan biri olan uyuşmazlık ve grev süreci şu şekilde belirlenmişti;³⁴³ çalışma şartlarından memnuniyetsizlik duyan işçiler kendi aralarından 3 temsilci seçerek taleplerini Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirecektir. (Madde 1). Fakat savaş veya savaş tehlikesi durumlarında Nezaret, işçilerin talebini görüşmeyi erteleyebilecek veya reddedebilecektir (Madde 10). Eğer savaş veya savaş tehlikesi yoksa Nezaret, işçilerin bu talebini aldıktan sonra 3 gün içinde ilgili işverene bildirecektir. Bildirimi alan işveren bir hafta içinde 3 temsilcinin ismini Nezarete bildirecektir. Eğer işveren 3 temsilciyi belirlenen sürede Nezarete bildirmezse işçilerin talepleri kayıtsız şartsız kabul edilmiş sayılacaktır (Madde 3). Nezaret tarafından atanan memur; işveren kendi temsilcilerini nezarete bildirdikten sonra 3 gün içinde tarafları toplantıya davet edecektir. Toplantıya mazeret belirtmeksizin katılmayan taraf diğer tarafın şartlarını kabul etmiş sayılacaktır (Madde 4). Taraflar arasında “oy birliği” ile

³⁴¹ 17 Ekim 1920 tarihli haberde kurulma girişiminde bulunulan bir işçi cemiyetine tüzüğünde sendikal amaçları taşıdığı gerekçesiyle izin verilmemişti.

“Şark şimendiferleri memurun ve amele cemiyeti namıyla teşkil edilmek istenilen cemiyet Emniyet-i Umumiye'ce tedkik olunan nizamname-i dahiliyesi sendika mahiyetinde olduğu anlaşıldığından cemiyetin teşkiline müsaade olunmamıştır.” Bkz. “Cemiyet Teşkili”, **Alemdar Gazetesi**, 17 Ekim 1920, s. 2.

³⁴² Yıldırım, **a.g.e.**, 509-521.

³⁴³ Ökçün, **a.g.e.**, s. 133-135.

uzlaşma sağlandığı takdirde bu durumu beyan eden bir tutanak hazırlanacaktır (Madde 5). Bu uzlaşma tutanağı uyuşmazlığın gerçekleştiği işletmedeki işçi ve işveren için bağlayıcı bir metin olacaktır. İşletme bu tutanaktaki hükümleri iyi niyetle uygulamaktan kaçınırsa, işletmenin sermaye büyüklüğüne göre para cezası verilecektir. İşletmeden kesilen bu para cezası eğer varsa işçiler adına kurulmuş bulunan emeklilik ve yardım sandıklarına aktarılacaktır. Aksi takdirde ise işçilere ücretleri oranında dağıtılacaktır (Madde 7).

Nezaret tarafından atanan memur ve işçi - işveren taraflarının 3'er temsilcisinden oluşan uzlaştırma kurulunda anlaşma sağlanamazsa, işçiler greve gitmekte serbestti.³⁴⁴ Fakat grev esnasında çalışma özgürlüğünü kısıtlayıcı her türlü eylem ve gösteri yasaklanmıştı (Madde 6). Greve gitmek için belirlenen müracaat ve uzlaştırma prosedürlerine uymadan greve giden işçiler için ise para ve hapis cezaları düzenlenmişti.

Kanun'da belirlenen süreçten anlaşılacağı üzere; Kanun kapsamına giren işletmelerdeki işçilerin grev serbestliği açık bir biçimde düzenlenmiş ve fakat belirtilen uzlaşma sürecinden geçilmesi zorunlu kılınmıştı.

Uzlaştırma sürecine ilişkin Gülmez'in dikkat çektiği nokta, uzlaştırma kurulunda anlaşma sağlanması için "oy birliği" (müttefiklik) şartının aranmasıydı. Buna göre; Nezaret tarafından atanan memurun oy hakkının bulunmadığı bu kurulda oy birliği haricinde "oy çokluğu" ile oluşacak uzlaşma tutanağı da yapılacak grevi yasal hale getirecekti.³⁴⁵

Grev hakkına ilişkin Sülker grevin tamamen yasaklandığını belirtirken³⁴⁶, Toprak ise; Tatil-i Eşgal'in anlaşılabilirliği için gerekçesi, hazırlanması ve uygulanması etrafında değerlendirilmesi gerektiğini belirttikten sonra, geçici kanun'un ertesinde yayınlanan genelgeden yola çıkarak Kanun metnindeki "terk-i hizmet" ifadesinin işçinin çalışma veya çalışmama özgürlüğü anlamına geldiğini ifade etmiş ve buradan hareketle

³⁴⁴ 1921 yılında Nafia Nezareti tarafından alınan karar gereği, işçi temsilcileri grev ilan edeceklerini bakanlığa bildirdikten sonra 7 gün içinde grev yapmadıkları takdirde grev hakkından mahrum olacaklar ve süreç yeniden başlatılacaktır. Böylece grevin uygulanmasına yönelik zaman zaman tartışma konusu olan bir boşluk doldurulmuştu. Bkz. "Amelenin Grevi Hakkındaki Karar", **İkdam Gazetesi**, 14 Aralık 1921, s. 3

³⁴⁵ Gülmez, "Tatil-i Eşgal Üzerine Bir Not", **a.g.e.**, s. 111-112.

³⁴⁶ Sülker, **a.g.e.**, s. 34.

Tatil-i Eşgal'in grev yasağı getirdiğini savunmuştur.³⁴⁷ Kanun'un hazırlanmasında ve gerekçesinde grevlerin kısıtlanması ve etkisizleştirilmesi amacının ağır bastığı bu alandaki bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Fakat Kanun'u, metni ve hazırlanma süreci bağlamında değerlendiren Gülmez³⁴⁸ ve uygulanması bağlamında değerlendiren Yıldırım, Tatil-i Eşgal'in tartışmasız biçimde grev serbestisi getirdiğini ortaya koymuşlardır.³⁴⁹

Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamında olan ve kapsamında olmayan işletmelerde grevi serbest bırakmış ve bu yönüyle grevleri güvence altına almıştı. Fakat; grevci işçilere yönelik iş güvencesinin olmaması, grev zamanlarında hizmetlerin devamını sağlamak için askeri birliklerin kullanılabileceğinin Kanun'da belirtilmesi ve savaş gibi olağanüstü şartlarda işçi taleplerinin dikkate alınmamasına yönelik düzenlemeler grevleri zorlaştıran, azaltan ve etkisizleştiren düzenlemelerdi.

3.2.1.5. Tatil-İ Eşgal Kanunu'nun Genel Değerlendirmesi

Yukarıda Tatil-i Eşgal Kanunu'nun içeriğine, literatürdeki tartışmalar çerçevesinde değinilmiştir. Bu çerçevede Tatil-i Eşgal'e ilişkin açıklığa kavuştuğu düşünülen hususlar şunlardır.³⁵⁰

1-) Tatil-i Eşgal Kanunu grevleri "azaltma", "etkisizleştirme" ve "sınırlandırma" amacıyla çıkarılmıştır.

2-) Tatil-i Eşgal Kanunu, sadece kamuya yönelik hizmet sunan Demiryolu, Tramvay, Liman İşleri ve Genel Aydınlatma işlerini, bu işletmelerdeki işverenleri ve işçileri kapsamaktadır.

³⁴⁷ Zafer Toprak, "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine", **Toplum ve Bilim**, S.13, Bahar 1981, s. 143-146.

³⁴⁸ Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, a.g.e., s. 297-320.

³⁴⁹ Yıldırım, a.g.e., s. 523-525.

³⁵⁰ Literatürdeki bu tartışmaların açıklığa kavuşmasında; kanun metni ve meclis görüşmeleri bağlamında konuyu ele alan Mesut Gülmez ve kanunun metniyle beraber uygulanması bağlamında ele alan Kadir Yıldırım'ın çalışmalarının katkısı büyüktür. Zafer Toprak, Şehmus Güzel, Ahmet Makal, Kemal Sülker, Oya Sencer gibi araştırmacıların da Tatil-i Eşgal Kanunu'na ilişkin yazıları, tartışmaların olgunlaşmasına vesile olmuştur.

3-) Tatil-i Eşgal Kanunu'nun kapsamına giren işletmelerdeki işçilerin ve işverenlerin sendika kurması yasaklanmıştır. Kanun'un kapsamı dışında kalan işletmelerde kurulacak sendikalar içinse bir yasak getirilmemiştir. Fakat mevcut hukuk düzeni içerisinde "sendika" düzenlemesi olmadığı için, esas itibariyle fiili bir yasak ortaya çıkmıştır.

4-) Tatil-i Eşgal Kanunu, kapsamına giren işletmelerde ve diğer işletmelerde grevi yasaklamamıştır. Sadece kapsamına giren işletmelerde, ancak taraflar arasında müzakere yapıp anlaşma sağlanamadığı takdirde grev yapılmasına izin vermiştir.

3.2.2. 1919 Grevleri

3.2.2.1. Şirket-i Hayriye İşçileri Grevi

Şirketi Hayriye vapurlarında çalışanlara verilen ekmeğin artık verilmeyeceğinin açıklanması üzerine 14 Ocak'ta, 68 numaralı vapur mürettebatı, ekmek verilmezse çalışmayacaklarını şirkete bildirmişlerdi. Bunun üzerine seferlerin aksamaması için, şirket işçilere verilecek ekmeği temin etmişti. Fakat işçiler ekmek verilmezse çalışmayacaklarını beyan ettikleri için vapur bir saat geç kalkmıştı. Bu sırada Şirket-i Hayriye yetkilileri Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne durumu bildirmiş ve ekmek verilmediği takdirde ulaşımda oluşacak aksaklıklardan sorumlu tutulmamaları gerektiğini belirtmişti.³⁵¹

Önceden planlanmamış, toplu olarak değil, sadece bir vapurdaki mürettebat tarafından gerçekleştirilen bu kısa süreli iş bırakma eylemi; şirketin aldığı idari karara verilen anlık bir tepki olarak ortaya çıkmıştı.

³⁵¹ "Şirket-i Hayriye Memurlarının Ekmeği", **İkdam Gazetesi**, 15 Ocak 1919, s. 2.

3.2.2.2. Dersaadet Telefon Şirketi İşçileri Grevi

Telefon Şirketi'nde çalışan kadın ve erkek işçiler, temsilcileri aracılığıyla taleplerini şirkete bildirmişlerdi. Daha sonra Şirket temsilcileri ve Posta Telgraf ve Telefon Nezareti temsilcileriyle beraber işçi temsilcilerinin de katıldığı toplantılar gerçekleşmişti.³⁵²

Yapılan toplantılarda şirketin işçilerin zam taleplerini dikkate almaması üzerine, işçiler 27 Ocak günü grev ilan ederek, işlerine gelmemişlerdi ve böylece şehirdeki telefon haberleşmesi kesilmişti. Bunun üzerine hükümet yetkilileri bu durumu güvenlik açısından sakıncalı gördüğünden taraflar arasında uzlaşmanın sağlanması yönünde teşebbüslerde bulunmaya başlamıştı.³⁵³ Hükümet yetkililerinin teşebbüsleriyle beraber şirketin de başvurması üzerine Posta Telgraf ve Telefon Nezareti, telefon haberleşmenin sağlanması için şirketin emrine ileride daha da artırmak üzere 40 tane kadın işçi vermişti.³⁵⁴

Fakat nezaret tarafından sağlanan bu işçiler yeterli olmamış olsa gerek ki, şirket işçilerin taleplerini kabul etmiş ve 27 Ocak sabahı başlayan grev 29 Ocak akşamı sona ermişti. Kadın işçilerinde aktif olarak katılım sağladığı bu iki günlük grevde kabul olunan talepler şunlardır;

- 1 ile 5 lira arasında ücret alanlara 3 misli zam yapılacak.
- 5 ile 10 lira arasında ücret alanların ücretlerinin 5 lirasına 3 misli zam yapılacak.
- 10 liradan fazla ücret alanlara 15 lira zam yapılacak
- Bütün işçilere 1 maaş tutarında ikramiye verilecek.³⁵⁵

Fakat işçilerin bu başarılı grevinden sonra, hemen her grev sonrası olduğu gibi telefon fiyatlarına iki misli zam yapılmıştı.³⁵⁶ Grevden hemen sonra işçilere sağlanan menfaatlerin hemen akabinde maliyetlerin tüketicilere yansıtılması grevlerin meşruiyetini kamuoyu nezdinde zedelemekteydi. Dolayısıyla ilerleyen grevlerde de

³⁵² "Telefon Memurları Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 26 Ocak 1919, s. 2.

³⁵³ "Telefon Muhaberatı", **Alemdar Gazetesi**, 28 Ocak 1919, s. 2.

³⁵⁴ "Telefon Meselesi", **Alemdar Gazetesi**, 29 Ocak 1919, s. 2.

³⁵⁵ "Telefon Grevi Bitti", **Alemdar Gazetesi**, 30 Ocak 1919, s. 2.

³⁵⁶ "Telefon Zammı", **Alemdar Gazetesi**, 25 Şubat 1919, s. 2.

görülebileceği üzere, işçiler greve gitmeden önce gazeteler aracılığıyla grev yapma gerekçelerini halka duyurmaya başlayacaktı.

3.2.2.3. Cibali Reji İşçileri Grevi

Cibali'deki Reji Fabrikası'ndaki işçiler; genel merkez tarafından verilen %50 zam kararını fabrika yönetiminin %40'a indirmesinden dolayı 18 Şubat 1919'da greve çıkmışlardı.³⁵⁷

1200 işçinin çalıştığı Reji Fabrikasında 900 işçi greve çıkmıştı. Fakat bu grev, şirketi pek fazla etkilememişti. Çünkü geçmiş yıldan kalan malların yeni yıla devredilmesi için şirket teamül olarak Şubatın başından, Martın başına kadar üretimi zaten tatil etmekteydi. Stoktaki malların nakliyatı da çalışan işçiler tarafından sağlandığı için bu grev, şirketi zora sokacak bir zarara uğratmamıştı. Dolayısıyla şirket, işçileri Mart'ın başına kadar işe başlamlarsa Mart'ta yerlerine başka işçi almakla tehdit etmişti.³⁵⁸

Grevci işçiler grevlerini etkili kılabilmek için çalışan işçiler üzerinde baskı kurmak amacıyla taşkınlıklarda bulunurken, greve katılmayan işçiler zam yapıldığı takdirde kendilerinin bundan muaf tutulmamasını şirketten talep etmekteydi.³⁵⁹ Taşkınlıkların artması üzerine şirket, kolluk kuvvetlerinden yardım istemişti. Kadınlarında aktif rol aldığı bu grevdeki taşkınlıklar, kolluk kuvvetlerinin müdahaleleriyle engellenmişti.

Bu grevin ne kadar devam ettiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat 14 Temmuz'da işçilerin yeni bir talep listesiyle fabrika müdüriyetine başvurmalarından anlaşıldığı kadarıyla grev, işçileri tatmin edecek bir şekilde sonuçlanmamıştı.³⁶⁰

³⁵⁷ "Reji Amelesi de Maaşlarına Zammiyat Talebiyle Grev Yaptılar", **İkdam Gazetesi**, 19 Şubat 1919, s. 2.

³⁵⁸ "Reji Fabrikasında Bir Grev", **İkdam Gazetesi**, 23 Şubat 1919, s. 2.

³⁵⁹ "Reji Fabrikasında Bir Grev – Sanduka Amelesi", **İkdam Gazetesi**, 23 Şubat 1919, s. 2.

³⁶⁰ "Reji Amelesi", **İdrak Gazetesi**, 17 Temmuz 1919, s. 2.

3.2.2.4. Rumca Gazetelerdeki Dizgicilerin Grevi

Rumca çıkan gazeteler fiyatlarına %40 zam yapınca, bu gazetelerde çalışan dizgiciler de kendilerine aynı oranda zam yapılmasını talep etmişlerdi.³⁶¹ Fakat gazete sahipleri dizgicilerin bu teklifini kabul etmemiş ve gazetelerini çıkarmama kararı almışlardı. Lokavta giden Rumca gazete sahiplerine karşı, Rumca “FARUS” gazetesi, çalışanlar tarafından çıkarılmaya devam etmişti.³⁶² Bu arada diğer Rumca gazete sahipleri gazetelerini tekrar yayınlatabilmek için Yunanistan’dan dizgici getirebilmek için girişimlerde bulunmuşlardı.³⁶³

Yayın hayatına devam eden FARUS gazetesi, dizgicilerin taleplerine ve grevlerine ilişkin haber yapmaya devam etmişti. Lokavt ilan edilen işyerlerinde, aynı zamanda grevlerini sürdüren dizgicilere destek olmak üzere Rum Marangoz İşçileri Sendikası ve Türkçe gazetelerde çalışan dizgiciler destek ziyaretinde bulunmuşlardı.³⁶⁴

24 Şubat’ ta başlayan dizgicilerin grevi ve patronların lokavtı 8 Mart’ta son bulmuş ve 9 Mart’tan itibaren uzlaşma sağlanarak, işçilerin çıkardığı FARUS gazetesi haricindeki Rumca gazeteler tekrar yayınlanmaya başlamıştı.³⁶⁵

3.2.2.5. Tersane-i Amire İşçileri Grevi

Tersanedeki işçilerin sürekli ücret artışı talebinde bulunmasından ve grev yapılmasından dolayı, bu durumu incelemek üzere bir komisyon kurulmuştu. Komisyonun incelemelerine göre bir devlet kurumu olan Tersane-i Amire’deki işçilerin temel rahatsızlığı, özel işletmelerdeki işçilerin kendilerinden daha fazla ücret almasydı. İşçilere daha fazla ücret veren özel şirketler, kurumdaki çalışanlara da iş tekliflerinde bulunuyor ve dolayısıyla işçiler bu durumu şirkete karşı bir koz olarak kullanıyordu.³⁶⁶

³⁶¹ “Rumca Gazeteler Tatil-i Neşr Ettiler”, **İkdam Gazetesi**, 25 Şubat 1919, s. 2.

³⁶² “Rumca Gazeteler”, **Alemdar Gazetesi**, 28 Şubat 1919, s. 2.

³⁶³ “Rumca Gazeteler Tatil-i Neşr Ettiler”, **İkdam Gazetesi**, 25 Şubat 1919, s. 2.

³⁶⁴ “Rumların Grevleri”, **Alemdar Gazetesi**, 1 Mart 1919, s. 2, “Türk ve Rum Mürettepleri Arasında”, **Alemdar Gazetesi**, 3 Mart 1919, s. 2.

³⁶⁵ “Rumca Gazeteler”, **Alemdar Gazetesi**, 9 Mart 1919, s. 2.

³⁶⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 428-429.

3.2.2.6. Şirket-i Hayriye İşçileri Grevi

30 Nisan'da Şirket-i Hayriye'nin 28 numaralı vapurundaki ateşçilerin kısa süreli grev yapmalarından dolayı, söz konusu vapur 2.5 saat gecikmeli olarak sefer yapmıştı. 2.5 saat süren, planlı yapılmamış bu grevin sebebi; şirketin bilet ücretlerine yüksek oranda zam yapmasına rağmen, işçi ücretlerine aynı oranda zam yapmamasıydı. Hayat pahalılığı karşısında, ücretlerinin azlığından dolayı kısa süreli iş bırakma eylemi gerçekleştiren vapur ateşçilerinin bu eylemi, TSF'nin yayın organı olan İdrak Gazetesi'nde eleştirilmişti. Buna göre işçilerin örgütlenmeden, birleşmeden ve güçlenmeden bu tip grevler yapması tasvip edilmemiş ve öncelikli olarak işçilerin kendi aralarında yardım sandığı kurarak işe başlamaları tavsiye edilmişti.³⁶⁷

Daha önce de Ocak ayında aynı şirketin başka bir vapurunda örgütsüz, kendiliğinden ve reaksiyoner biçimde yapılan 1 saatlik iş bırakma eyleminde olduğu gibi bu grevin de temel sebebi hayat pahalılığı karşısında ücretlerin yetersizliği idi.

3.2.2.7. Bankacılar Grevi

Banka Memurun ve Müstahdemini Kulübü aracılığıyla banka çalışanları 27 Haziran 1919'da bankalara taleplerini iletmek üzere toplantı yapmışlardı. Bu toplantıya İstanbul'daki tütün, elektrik, tramvay ve sigorta şirketindeki işçilerin yanı sıra Ereğli maden şirketindeki işçiler de destek amacıyla katılmışlardı.³⁶⁸

Banka çalışanlarının talepleri; örgütlerinin bankalar tarafından tanınması ve bu cemiyete üye olmayan kişilerin istihdam edilmemesi, çalışanlarının ücretlerine %300 zam yapılması, mesai saatlerinin belirlenmesi, emeklilik şartlarının yeniden düzenlenmesiydi. Banka çalışanları, bu talepleri karşılanmadığı takdirde greve gideceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine banka müdürleri Osmanlı Bankası binasında bir araya gelerek çalışanların bu talepleri hakkında toplantı yapmışlardı.³⁶⁹

³⁶⁷ “Şirket-i Hayriye'nin Zavallı İşçileri”, **İdrak Gazetesi**, 1 Mayıs 1919, s. 2.

³⁶⁸ “Müessesat-ı Maliye Memurları”, **Alemdar Gazetesi**, 29 Haziran 1919, s. 2.

³⁶⁹ “Bankalar Müstahdemini İctimar”, **Alemdar Gazetesi**, 28 Haziran 1919, s. 2, “Banka Memurları İttihadı”, **İdrak Gazetesi**, 1 Temmuz 1919, s. 2, “Banka Memurları İttihadı”, **İdrak Gazetesi**, 5 Temmuz 1919, s. 2.

Bankalar tarafından çalışanların bu talepleri kabul edilmediği için 2 Temmuz 1919'da 7 bankanın çalışanları greve çıkmışlardı. Cemiyet 8 bankada grev ilan etmesine karşın, bankalardan birinde maaşlar altın para olarak verildiği ve çalışanlara yapılan zammın talep edilenin ötesinde olduğu için bu bankada greve gidilmemişti.³⁷⁰ Grevin gerçekleşmesi üzerine işçilere ve cemiyete gözdağı vermek amacıyla cemiyetin lideri ve 4 yöneticisi gözüaltına alınmış ve böylece çalışanların talepleri arasına arkadaşlarının tahliyesi de eklenmişti.³⁷¹

Grev ilan edilen bankalardan olan Osmanlı Bankası, emekli olmuş memurlarıyla işleri kotarmaya çalışırken diğer 6 bankadaki işler hemen hemen durma noktasına gelmişti.³⁷² Banka yöneticileri bir yandan çalışanlara işlerine dönmeleri, aksi takdirde müstafi sayılacaklarını söylerken, diğer taraftan işleri yürütmek amacıyla dışarıdan işçi temin etmeye çalışıyordu. Buna karşın işçileri temsilen bildiri yayınlayan Banka Memur ve Müstahdemin Kulübü, taleplerinde kararlı olduklarını belirtmekteydi.³⁷³ Öyle ki; aralarındaki birliği sağlamak üzere, greve katılan bütün işçiler, her gün cemiyete gelerek grevde olduğunu ispat ediyordu.³⁷⁴

Cemiyet işçiler arasındaki dayanışmayı güçlü tutmak için çabalamış olsa da 13 Temmuz günü Osmanlı Bankası'ndaki işçiler, grevcilerden ayrılmış ve işbaşı yapmıştı.³⁷⁵ Fakat greve devam eden banka çalışanları, arkadaşları tahliye edilmesine rağmen, diğer taleplerinin karşılanması için grevi devam ettirme kararı almışlardı.³⁷⁶

İşçiler greve devam kararı almalarına rağmen, diğer bankalardan ayrı hareket eden İtalyan Ticaret Bankası, işçilerin taleplerini kabul etmiş ve işçiler işe başlamışlardı.³⁷⁷ Daha sonra Selanik Bankası işçileri, ücret artışı taleplerinin karşılanması üzerine işlerine geri dönmüşlerdi.³⁷⁸ Rusya Bankası, İtibar-ı Milli Bankası

³⁷⁰ "Banka Müstahdemininin Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 4 Temmuz 1919, s. 2.

³⁷¹ "Bankalar Müstahdemini Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 6 Temmuz 1919, s. 1.

³⁷² "Banka Müstahdemininin Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 4 Temmuz 1919, s. 2.

³⁷³ "Banka Müstahdemlerinin Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 9 Temmuz 1919, s. 2, "Grev Devam Ediyor", **İdrak Gazetesi**, 5 Temmuz 1919, s. 2.

³⁷⁴ "Banka Müstahdemlerinin Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 10 Temmuz 1919, s. 2.

³⁷⁵ "Banka Müstahdemleri Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 14 Temmuz 1919, s. 2.

³⁷⁶ "Banka Müstahdemleri Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 16 Temmuz 1919, s. 2.

³⁷⁷ "Banka Müstahdemleri Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 17 Temmuz 1919, s. 2.

³⁷⁸ "Bankacılar Grevi", **İdrak Gazetesi**, 18 Temmuz 1919, s. 2.

da işçilerin taleplerinin bir kısmını kabul etmiş ve bu bankaların işçileri de işlerine geri dönmüşlerdi. Bankodi-Roma, Atina Bankası ve Karedilione Bankasındaki işçiler ise, çalışma koşulları diğer bankadakilerden daha aşağı olduğu için işlerine geri dönmemişlerdi.³⁷⁹

Süreç içerisinde sönümlenen İstanbul'daki bankacıların grevi, 4 bankanın işçilerin taleplerinin bir kısmını kabul etmesiyle sonuçlanmıştı. Grevi sona erdirmeyen diğer üç bankadaki işçilerin taleplerinin akıbetine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İstanbul'da, birden çok banka işçileri tarafından başlatılan bu grevin en önemli özelliği; farklı işyerlerindeki işçilerin cemiyet etrafında birleşip grev yapabilmesi ve ayrıca kadın çalışanların grevde aktif rol almasıydı.³⁸⁰ Bunun yanında işçilerin talepleri arasında örgütlenmelerini güvence altına alacak “kapalı işyeri şartı (closed shop)” nın bulunması da, işçilerin örgütlenme iradesini göstermesi bakımından önemliydi.

3.2.2.8. Şirket-i Hayriye Vapur Ateşçileri Grevi

29 Haziran'da şirket-i Hayriye'deki vapur ateşçilerinin 2 saat süreyle yaptıkları iş bırakma eylemi, İstanbul'daki ulaşımı aksatmıştı.³⁸¹

Bu kısa süreli iş bırakma eyleminin sebebi, TSF'nin yayın organı olan İdrak gazetesi tarafından çalışma koşullarının ağırlığı ve ücretlerin düşüklüğü olarak değerlendirilmiş ve işçilerin örgütlenerek grevleri daha etkin bir biçimde yapmalarına vurgu yapılmıştı.³⁸²

3.2.2.9. Belediye Temizlik İşçileri Grevi

İstanbul Belediyesi Temizlik İşçileri, kendilerine verilen ücretlerin azlığından dolayı işten ayrılmışlardı.³⁸³ Ayrılan işçilerin yerine ise İstanbul Belediyesi, İzmit'ten

³⁷⁹ “Banka Müstahdemleri Grevi”, **Alemdar Gazetesi**, 19 Temmuz 1919, s. 2.

³⁸⁰ Bkz. **Alemdar Gazetesi**, “**Telefon Grevi Bitti**”, 30 Ocak 1919, s.2.

³⁸¹ “Usulsüz ve Münasebetsiz Bir Grev”, **Alemdar Gazetesi**, 30 Haziran 1919, s. 2.

³⁸² “Ateşçilerin Grevi”, **İdrak Gazetesi**, 1 Temmuz 1919, s. 2.

³⁸³ İşçilerin ücretlerinden dolayı işten istifa etmelerini, Oya Sencer “işlerini bırakmak” olarak tarif etmiştir. Şehmus Güzel ise muhtemelen Sencer'in bu ifadesinden yola çıkarak, 1985 tarihli yayınında temizlik işçilerinin işten çıkmalarını grev olarak tanımlamış ve tarihini “1919 Temmuz” olarak vermiştir. Fakat

mülteciler getirmişti.³⁸⁴ Görüldüğü üzere Anadolu’da süren savaş ve işgaller dolayısıyla başka yerlere iltica edenlerin devlet tarafından da ucuz iş gücü olarak kullanıldığı görülmekteydi.

3.2.2.10. Hisar İskelesi Hamalları Grevi

Hisar iskelesindeki hamallar, gelirlerine el koyduğu ve yolsuzluk yaptığı dolayısıyla toplanıp kasadar Derviş Ağa’nın yerine Kasım Ağa’yı veznedar seçmişlerdi. Fakat hamalların başında bulunan kahya loncaya aldattığı karar gereği, hamalların seçtikleri veznedarı görevden almıştı. Bunun üzerine Eminönü’ndeki Hisar İskelesi Hamalları 13 Temmuz’da grev başlatmışlardı.³⁸⁵ Grevden dolayı işleri aksayan tüccarlar polise başvurmuşlardı ve grevi teşvik ettiği gerekçesiyle 6 kişi tutuklanarak İstanbul dışına gönderilmişti.³⁸⁶ Böylece grev sona ermiş ve diğer hamallar da işlerine başlamışlardı.

1996 yılındaki yayınında ise bu tarihi “13 Temmuz 1919” olarak vermiştir. Yıldırım da bu grevin tarihini Güzel’e atıfla “Temmuz 1919” olarak vermiştir. Dolayısıyla Şehmus Güzel’in 1985 ve 1996 yılında bahsettiği 1919 yılı “temizlik işçileri grevi”, muhtemelen Sencer’in 1969 yılında belirttiği haberden yola çıkmaktadır ve Güzel 1996 tarihli yayınında bu grevin tarihini sehven 13 Temmuz 1919 olarak vermiştir. Çünkü Sencer’in bahsettiği haberin tarihi 4 Temmuz 1919’dur. Bkz. Sencer, **a.g.e.**, s. 245; Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, **a.g.e.**, s. 824; Güzel, **Türkiye’de İşçi Hareketi (1908-1984)**, **a.g.e.**, s. 11; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 624.

Fakat kanımızca bu “iş bırakma”nın grev sayılması doğru değildir. Çünkü söz konusu haberde geçen “terk-i vazife” ifadesi, haber metninden de anlaşıldığı üzere işten tamamen ayrılmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla burada grev başlığı altında belirtilmesine rağmen, şerh düşme gereği duyulmuştur.

Aşağıda söz konusu haberin çevrim yazısı verilmiştir. Parantez içindeki ifadeler sadeleştirmedi.

“*Şehremaneti tanzifat amelesi (temizlik işçisi) maaşlarının kıfayet etmediği bahanesiyle peyderpey terki vazife (işten ayrılmak) eylemekte oldukları cihetle hidemat-ı tenazifiyede (temizlik hizmetinde) istihdam edilmek üzere şehremanetince (İstanbul Belediyesi) İzmit civarına emanetçe gönderilen bir memur vasıtasıyla oradaki muhacirlerden 200 kişi kaydolunarak İstanbul’a getirilecektir. Bunlar kendilerine tahsis olunacak bir dairede ikamet eyleyecek ve işeleri temin olunacaktır.*” “Tanzifat Amelesi”, **İkdam Gazetesi**, 4 Temmuz 1919, s. 2.

³⁸⁴ “Tanzifat Amelesi”, **İkdam Gazetesi**, 4 Temmuz 1919, s. 2.

³⁸⁵ “Hamallar Arasında – Mesele Nasıl Başlıyor”, **İdrak Gazetesi**, 15 Temmuz 1919, s. 1.

³⁸⁶ “Hamallar Grevi – Meselenin İç Yüzü”, **Alemdar Gazetesi**, 13 Temmuz 1919, s. 2.

Lonca geleneğini bu yıllarda da sürdüren hamallar arasında gerçekleşen grev – Vater’ın da işaret ettiği gibi - geleneksel yapıların içinde çalışan işçilerin huzursuz olmaları durumunda greve gidebildiklerini göstermekteydi.³⁸⁷

3.2.2.11. Tünel İşçileri Grevi

15 Temmuz’da tünel şirketinde çalışan işçiler şirketten ücret artışı talebinde bulunmuşlardı. Talepleri karşılanmadığı takdirde ise greve gideceklerini bildirmişlerdi. Tünel şirketi işçilerin taleplerini 45 dakika içerisinde kabul etmişti. Böylece tünel işçileri 45 dakikalık başarılı bir grev gerçekleştirmişlerdi.³⁸⁸

3.2.2.12. Tramvay İşçileri Grevi

Tramvay Şirketi’nin Şişli Fabrikası’ndaki işçiler ücret artışı taleplerini şirkete iletmişlerdi. Bu talebin incelenmesini beklemeden ve uzlaşma masasına oturmadan, şirket üzerinde etki uyandırabilmek için 16 Temmuz’da greve çıkmışlardı.³⁸⁹ Fakat işçilerin bu grevi, Tatil-i Eşgal Kanunu’nda belirlenen prosedüre aykırı olduğu için hemen önlenmişti.³⁹⁰ Çünkü Tramvay Şirketi; Kanun’da, kamuya yönelik hizmet sunan bir işletme olarak tanımlandığı için işçiler ancak; temsilcileri aracılığıyla taleplerini bakanlığa ilemesi, bakanlığın bu talepleri işverene bildirmesi, işverenin bakanlığa temsilci göndermesi, işçi ve işveren temsilcilerinin bakanlık gözetiminde talepleri müzakere etmesi ve anlaşamamasından sonra yasal olarak grev yapabiliirdi.

3.2.2.13. Kasımpaşa Tersanesi İşçileri Grevi

Kasımpaşa Tersanesi İşçileri kendi aralarında bir cemiyet oluşturarak TSF’ye başvurmuş ve sorunlarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine TSF Kasımpaşa Tersanesi işçileri adına, Bahriye Nezareti’ne bir talep listesi göndererek işçilerin sorunlarının

³⁸⁷ Vater, “Şam’ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketi, 1850-1914”, **a.g.e.**, ss. 55-95.

³⁸⁸ “En Kısa Grevler”, **Alemdar Gazetesi**, 16 Temmuz 1919, s. 2.

³⁸⁹ “Sıra Tramvay Müstahdemlerine Geldi”, **Alemdar Gazetesi**, 18 Temmuz 1919, s. 2.

³⁹⁰ “Evvelisi Günki Tramvaycıların Grevi”, **İdrak Gazetesi**, 18 Temmuz 1919, s. 2.

çözülmesini istemişti. TSF'nin işçileri temsilen bakanlığa sunduğu talep listesi şöyleydi;³⁹¹

- Günlük çalışma süresinin 8 saate indirilmesi ve haftalık çalışma süresinin 48 saat olarak belirlenmesi. Dolayısıyla haftada bir gün ücreti ödenmek üzere tatil hakkının verilmesi³⁹²

- İşe başlayan işçilere, memurlara olduğu gibi ücretinin işe başladığı anda verilmesi

- Emeklilik sandığının yeniden düzenlenmesi ve yönetiminde işçilerinde rol alması

İşçilerin bu taleplerinin kabul edilmediği, Ekim ayında tersane işçilerinin aynı taleplerle greve çıkmasından anlaşılmaktaydı.³⁹³ Ekim ayının ortalarında 1300 Kasımpaşa Tersane işçisi greve çıkmışlardı. İşçilerin greve çıkarken ki talepleri; 40 gündür alamadıkları ücretlerini almak, günde 8 saat çalışmak, hafta tatili günlerinde ücretlerin ödenmesi, emeklilik aidatlarının yeniden düzenlenmesi gibi Ağustos ayındaki taleplerin hemen hemen aynısıydı. Buradan anlaşıldığı üzere Ağustos ayındaki taleplerin karşılanmaması ve ücretlerin düzenli verilmemesi üzerine işçiler greve çıkmışlardı. İşçilerin taleplerinin karşılanması üzerine grev son bulmuştu.³⁹⁴

3.2.2.14. Haliç Çardak İskelesi Hamalları Grevi

Bu grevin temel sebebi hamallar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktı. Buna göre bu iskelede iki veznedar arasında çıkan ihtilaf üzerine Şehremaneti, ticaretin aksamaması için başka bir kişiyi bu iskeleye veznedar olarak atamıştı. Fakat hamallar Şehremaneti tarafından gönderilen bu veznedara karşı gelmiş ve greve çıkmıştı. 170

³⁹¹ "Amele Hayatı", **İkdam Gazetesi**, 25 Ağustos 1919, s. 2.

³⁹² Çalışma saatleri hakkında bu talep edilirken, Avrupa'daki uygulamalarla beraber bazı devlet fabrikalarında ki uygulamalar gerekçe gösterilmişti. Çünkü diğer bakanlıkların bünyesinde bulunan ve hatta Bahriye Nezareti'nin bünyesinde bulunan bazı fabrikalarda 8 saat mesai uygulanmaktaydı. Dolayısıyla devlet fabrikaları arasında, mesai saatleri bakımından standart bir uygulamanın getirilmesi talep edilmekteydi.

³⁹³ Sencer, **a.g.e.**, s. 246.

³⁹⁴ M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken – Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 366.

hamalın greve çıkmasıyla beraber Şehremaneti, nakliyatın aksamaması için başka iskelelerdeki hamalları, bu iskeleye yönlendirmiş ve işlerin devamını sağlamıştı. Böylece 170 hamalın, yönetime karşı gelerek yaptığı grev etkisini yitirmişti.³⁹⁵

Hamalların bu grevi, esas itibariyle iskeledeki bütün hamalların menfaatini korumak için değil, çıkarları etrafında ikiye bölünmüş hamal gruplarından birisini daha baskın kılmak amacıyla o grubun mensubu olan hamallar tarafından gerçekleştirilmişti.

3.2.3. 1920 Grevleri

3.2.3.1. İstanbul İlkokul Öğretmenleri Grevi

Ücretlerini vilayet bütçesinden alan İstanbul ilkokul öğretmenleri Ocak ve Şubat ayı ücretlerini alamamışlardı. Bunun en önemli sebebi dönemin kaotik siyaset yapısından dolayı vilayet vergilerinin etkin bir biçimde toplanamamasıydı. Fakat ilkokul öğretmenleri, içine düştükleri zor durumdan kurtulmak için 28 Şubat'ta İstanbul Maarif Müdürlüğü (Eğitim-Öğretim Müdürlüğü)'ne topluca başvurmuşlar ve ücretleri ödenmediği takdirde greve gideceklerini bildirmişlerdi.³⁹⁶ Öğretmenler ücretlerinin ödenmesine ilaveten; ücretlerinin genel bütçeden ödenmesini ve ilkokul eğitime yönelik kanunun değiştirilmesini de talep etmişlerdi.³⁹⁷

İstanbul Maarif Müdürü, durumu Başbakanlığa bildirmiş fakat yine sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine öğretmenler 1 Mart'ta görevlerine devam etmemiş ve böylece grevi başlatmışlardı. Grev başladıktan sonra, sayıları yaklaşık 1000'i bulan öğretmenler kendi aralarında bir komite oluşturmuş ve resmi makamlarla görüşmeleri bu komite aracılığıyla yürütmüşlerdi.³⁹⁸ Grev devam ederken Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti, diğer iki grevde yaptığı gibi öğretmenlerin grevini de desteklemiş ve bu yönde açıklama yapmıştı.³⁹⁹ Öğretmenlerin grevine destek veren bir diğer kesim ise;

³⁹⁵ "Yine Hamallar Meselesi", **İkdam Gazetesi**, 30 Ekim 1919, s. 3; Sencer, **a.g.e.**, s. 247.

³⁹⁶ Göldaş, **a.g.e.**, s. 42-43.

³⁹⁷ Göldaş, **a.g.e.**, s. 63.

³⁹⁸ **A.e.**, s. 43-48.

³⁹⁹ "Muallimler ve Mürettipler", **Alemdar Gazetesi**, 9 Mart 1920, s. 2.

öğretmenlerin ücretlerinin ödenmesi için toplu bir şekilde Valiliğe şikâyette bulunan öğrenci velileriydi.⁴⁰⁰

1 Mart'ta başlayan bu grev 14 Mart'ta, İtibar-ı Milli Bankasından 30.000 liralık kredinin alınıp öğretmenlerin Ocak ve Şubat maaşlarının ödenmesiyle son bulmuştu. Ayrıca Maarif Müdürlüğü öğretmenlerin maaşlarının düzenli olarak ödenmesini taahhüt etmişti.⁴⁰¹

Öğretmenlerin bu grevinin kamuoyu nezdinde meşruiyet sağladığı görülmekteydi. Çocuklarının eğitimi aksayan öğrenci velileri öğretmenlerin grevine destek verirken, öğretmenler de ücretleri ödendiği takdirde öğrencilere ek ders yapmayı taahhüt etmişti. Bu grevde görülen bir diğer önemli nokta ise, greve giden öğretmenlerin aralarından temsilciler seçerek grevi yürütmeleri ve böylece yeni bir örgütlenmenin temelini atmasıydı.⁴⁰²

3.2.3.2. İstanbul Belediyesi Temizlik İşçileri Grevi

Öğretmenlerin grevinin başlamasından birkaç gün sonra İstanbul Belediyesi bünyesinde çalışan, sokak temizlik işçileri de ücretlerini alamadıkları dolayısıyla greve gitmişlerdi.⁴⁰³

1919 yılında İstanbul Belediyesi'nin, İstanbul'da istihdam edecek kişi bulamamasından dolayı İzmit'ten mülteciler getirip ucuz iş gücü olarak yararlandığı bilinmektedir. Dolayısıyla 1920 yılında gerçekleşen bu grevin mülteci temizlik işçileri tarafından yapılmış olma ihtimali mevcuttur.

3.2.3.3. Fransızca ve Rumca Gazete Dizgicileri Grevi

Fransızca ve Rumca yayın yapan gazetelerde çalışan dizgiciler, gazete sahipleriyle 3 ay önce imzaladıkları anlaşmaya göre; dizgicilerin ücretleri artırılmış ve bunun karşısında işçiler 6 ay boyunca zam talebinde bulunmamayı taahhüt etmişlerdi.

⁴⁰⁰ Göldaş, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁰¹ **A.e.**, s. 71.

⁴⁰² **A.e.**, s. 42-48.

⁴⁰³ "Constantinople", **The Orient**, C.8, No: 15, 10 Mart 1920, s. 149.

Fakat 3 ay geçtikten sonra gazete sahipleri taahhütte buldukları ücreti vermekten kaçınınca, dizgiciler Rum Mürettibin Cemiyeti öncülüğünde greve çıkmışlardı.⁴⁰⁴

Dizgicilerin greve çıkmasıyla beraber, Fransızca ve Rumca gazeteler 16 Nisan'dan itibaren yayınlanmamaya başlamıştı. Dizgicilerin grevi sebebiyle gazete çıkaramayan patronlar, bir araya gelerek tekrar gazete çıkarmanın yollarını aramışlardı. Buna göre greve gidilen 6 Rumca gazetenin bir araya gelerek 2 sayfalık bir gazete çıkarması ve 5 Fransızca gazetenin ise bir araya gelerek 1 sayfalık bir gazete çıkarması düşünülmüştü.⁴⁰⁵

Grev ilan edilen 11 gazetenin sahibi bir araya gelip, işçilerin grevini etkisiz kılmaya çalışırken, Türkçe yayın yapan gazete çalışanlarının dahil olduğu Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti grevci işçilere destek ziyaretinde bulunmuşlardı.⁴⁰⁶

Dizgicilerin bu grevi sonucunda, işçilerin taleplerinin bir kısmı karşılanmıştı. Fakat 1921 yılında çıkan bir habere göre işçiler elde ettikleri bu kazanımları tekrar kaybetmişlerdi.⁴⁰⁷

Rumca gazetelerde çalışan dizgicilerin 1919 yılında yaptıkları greve destek ziyaretinde bulunan Türkçe gazete çalışanları aynı tavırlarını bu grevde de göstermişlerdi. Dolayısıyla örgütlenme aşamasında gerçekleşen etnik temelli ayrılığın grev esnasında kırıldığı görülmekteydi.

Diğer taraftan, aynı işi farklı gazetelerde yapan işçilerin bir araya gelip, birden çok işyerinde grev yapabilmeleri örgütlenme açısından önemli bir adımdı. İşçilerin bu birleşmesine karşın işverenlerin örgütlenmeseler bile, greve karşı ortak hareket etmeleri işverenlerin de kendi aralarında çıkar dayanışmasına girebildiklerini göstermekteydi.

3.2.3.4. Tramvay Şirketi İşçileri Grevi

Tramvay Şirketi'nde çalışan vatmanlar şirketten; yevmiyelerinin 150 kuruşa çıkarılmasını, günlük çalışma süresinin 8 saate indirilmesini ve haftada 1 gün tatil

⁴⁰⁴ “Patronlar Grevi”, **Alemdar Gazetesi**, 19 Nisan 1920, s. 3.

⁴⁰⁵ “Constantinople”, **The Orient**, C.8, No: 21, 21 Nisan 1920, s. 208.

⁴⁰⁶ “Türk Mürettepleri Grevciler Nezdinde”, **Alemdar Gazetesi**, 19 Nisan 1920, s. 3.

⁴⁰⁷ “Mürettepler Grevi Münasebetiyle”, **Aydınlık Dergisi**, 1 Aralık 1921, s. 172.

hakkının sağlanmasını talep etmişlerdi. Şirket ve işçi temsilcileri son toplantısını 10 Mayıs'ta yapmış ve uzlaşma sağlanamamıştı. Şirket; vatmanların yevmiyelerinin 1919 Mart'ında 56 kuruş iken bugün bu ücretin kıdem ücretiyle beraber 125 lirayı bulduğunu, tramvay seferlerinin azaltıldığını belirterek, işçilerin yukarıdaki taleplerini kabul etmemişti. Bunun üzerine 11 Mayıs'ta tramvay şirketi işçileri, İstanbul halkına grevin gerekçelerini bildirdikten sonra grev düzenlemişti. Greve giden bu işçiler, çalışmaya devam eden işçilere engel olmak için aileleriyle birlikte taşkınlıklar yapmıştı.⁴⁰⁸

İşçilerin yaptıkları taşkınlıklar kolluk kuvvetleri tarafından engellenirken, şehirdeki ulaşımın aksamasından dolayı hükümet yetkilileri grevi sona erdirmek için girişimlerde bulunmaktaydı. Fakat işçiler taleplerinde şirket ise bunları karşılamamakta ısrar etmekteydi.⁴⁰⁹ Grev devam ederken, işçi ve işveren temsilcilikleri Sadrazam (Başbakan)'ın arabuluculuğunu kabul etmişlerdi. Buna göre Sadrazam ne karar verirse iki tarafta uyacaktı. Bu koşullar altında Sadrazam iki tarafın temsilcilerini makamına davet etmiş ve ayrı ayrı görüşmüştü. Görüşmelerin sonucunda Sadrazam'ın verdiği karara göre; 1 sene çalışmış olan vatmanlar günlük 130 kuruş ve 6 sene çalışmış olan vatmanlar günlük 160 kuruş ücret alacaklardı. 70 kuruştan az günlük ücret alan bütün işçilerin ücreti ise 100 kuruşa çıkarılacaktı, Ayrıca bütün işçilere her ay 100 para kıdem zammı yapılacaktı. İşçiler haftada 1 gün tatil yapacak ve günde 9 saat çalışacaklardı. Sadrazam'ın verdiği karar gereğince, grev kısmen de olsa işçi lehine sonuçlanmış ve 15 Mayıs akşamı işçiler işlerine başlamışlardı.⁴¹⁰ Hemen ardından tramvay bilet fiyatlarına %100 zam yapılmıştı.⁴¹¹

Organize edilmesinde TSF'nin rolü olan, 700 işçinin katıldığı ve diğer işçilerin bir kısmının da destek verdiği bu grevde, Sadrazam'ın işçi ve işveren taraflarının da onayıyla “zorunlu tahkim” makamı olarak hareket etmesi, paternalist devlet anlayışının

⁴⁰⁸ “Grev Devam Ediyor”, **Alemdar Gazetesi**, 13 Mayıs 1920, s. 4.

⁴⁰⁹ “Grev Henüz Bitmedi”, **Alemdar Gazetesi**, 14 Mayıs 1920, s. 3.

⁴¹⁰ “Grev Bitti”, **Alemdar Gazetesi**, 16 Mayıs 1920, s. 1; “Constantinople”, **The Orient**, C.8, No: 25, 19 Mayıs 1920, s. 248.

Bu iki haberde de belirtildiğine göre Sadrazam çalışma sürelerini 9 saat olarak belirlemişti. Yine Sencer'in 16 Mayıs 1920 tarihli İkdam gazetesine atıfla belirttiğine göre günlük çalışma süresi 9 saat olarak belirlenmişti. Fakat Yıldırım çalışma sürelerinin 8 saatle sınırlandırıldığını belirtmiştir. Bkz. Sencer, **a.g.e.**, 250; Yıldırım, **a.g.e.**, 433.

⁴¹¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 433.

işçi ve işveren kesiminde temeli olduğunu göstermekteydi. Bunun yanında; işveren tarafının, hükümetle yaptığı imtiyaz sözleşmesi gereği şirketi işletmesi ve işçi tarafının, mali ve idari açıdan güçlü bir örgütlenmeden yoksun olması tarafların tavırlarını belirleyen diğer etkenlerdi.

3.2.3.5. Tünel İşçileri ve Tramvay Depo İşçileri Grevi

Tramvay vatmanları tarafından başlatılan greve, Tünel Şirketi işçileri ve Tramvay Şirketi'nin depo işçileri Tatil-i Eşgal Kanunu'nda belirlenen usullere uymadan katılmışlardı. Bunun üzerine söz konusu işçilere ihtar yapılmış ve grevde ısrar ederlerse haklarında kanuni işlem yapılmak üzere polise emir verilmişti.⁴¹² Fakat vatmanlar tarafından imzalanan sözleşmeyi tünel ve depo işçileri de imzalayarak grevlerini sona erdirmiş ve böylece işçiler hakkında yasal takip başlatılmamıştı.⁴¹³

Tramvay vatmanları tarafından Kanun'a uygun bir şekilde yapılan greve, aynı şirketin başka birimi olan depodaki işçilerin katılması Tatil-i Eşgal'e aykırı olarak görülmüştü. Yani devletin yorumuna göre; yasal bir grev ilan edebilmek için aynı şirkete ait olsa bile her birimdeki işçiler, Kanun'daki prosedürü ayrı ayrı uygulamak zorundaydı.

3.2.3.6. Kazlıçeşme Deri İşçileri Grevi

Kazlıçeşme'deki Deri Fabrikası'ndaki işçiler, ücretlerine zam talebiyle işverene müracaat etmişler ve talepleri işverence karşılanmayınca greve gitmişlerdi.⁴¹⁴ İşveren, grevi "Kazlıçeşme Debbaglar Amele Cemiyeti" üyelerinden, grevde öncü olanları işten kovarak bastırmış ve işçilerin taleplerini karşılamamıştı.⁴¹⁵

Bu grevde de görüldüğü gibi, greve giden işçilerin hukuki olarak iş güvencesini sağlayacak bir düzenleme olmadığı için, işverenler grevci işçileri çıkararak grevi bastırabilmekteydi.

⁴¹² "Grevciler Hakkında Takibat", **Alemdar Gazetesi**, 13 Mayıs 1920, s. 4.

⁴¹³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 433.

⁴¹⁴ "Debbag Amelesinin Grevi", **Alemdar Gazetesi**, 25 Haziran 1920, s. 3.

⁴¹⁵ Tunçay, "İstanbul'da İşçi Harekatı", **a.g.e.**, s. 39.

3.2.3.7. Kazlıçeşme Deri İşçileri Grevi

Kazlıçeşme Deri Fabrikası'nda çalışan 90 işçi grev ilan edip TSF'ye grevi desteklemesi için başvurmuştu. İşçilerin başvurusu üzerine TSF lideri Hüseyin Hilmi, ileride spekülasyonlara sebep olacak olan kaynağı belirsiz para ile işçilerin grevine destek vermiş, 10 gün süren bu grev esnasında işçilerin ihtiyaçlarını karşılamış ve grev başarıyla sonuçlanmıştı.⁴¹⁶ Başarılı bir şekilde sonlanan bu grev TSF'nin popülaritesinin artmasına vesile olmuştu.

3.2.3.8. Cibali Reji İşçileri Grevi

Uzun zamandır taahhüt edilen ücret zammı gerçekleşmediği için Cibali Reji işçileri 28 Mayıs'ta greve gitmişlerdi.⁴¹⁷

3.2.3.9. Cibali Reji İşçileri Grevi

Cibali Reji Fabrikası'ndaki işçilerin Mayıs'ın sonunda yaptıkları grevin neticesi hakkında bir bilgi mevcut değildir. Fakat bu işçilerin 7 Haziran'da Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) ne başvurarak işyerindeki ücret ve çalışma saatlerinden şikâyet etmesi, Mayıs'ın sonunda yapılan grevin başarısız olduğunu göstermekteydi.⁴¹⁸

Bakanlık yetkilileri işçi temsilcileriyle görüşükten sonra, şirketin müdürüyle görüşmüş ve bu uyuşmazlığın uzlaşmayla çözülmesini istemişti.⁴¹⁹ Şirketin nihai tavrı 16 Haziran'da belli olmuştu.⁴²⁰ Şirket, işçilerin taleplerini kabul etmemiş olsa gerek ki; 19 Haziran tarihli gazetelerde Cibali Reji Fabrikası'ndaki işçilerin "Tütün Amelesi Cemiyeti" örgütünün çağrısıyla greve gittiği ve sonucunda ücretlerine %70 zam ve kıdeme göre bütün işçilere tazminat gibi kazanımlar elde ettiği yazmaktaydı.⁴²¹

⁴¹⁶ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, a.g.e.*, s. 74, 27. Dipnot.

⁴¹⁷ "Constantinople", *The Orient*, C.8, No: 27, 2 Haziran 1920, s. 268.

⁴¹⁸ "Reji Amele Murahhaslarının Müracaatı", *Alemdar Gazetesi*, 8 Haziran 1920, s. 3.

⁴¹⁹ "Reji Amelesi Hakkında", *Alemdar Gazetesi*, 9 Haziran 1920, s. 3.

⁴²⁰ "Reji İşleri", *Alemdar Gazetesi*, 15 Haziran 1920, s. 2.

⁴²¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 433.

3.2.3.10. İstanbul İlkokul Öğretmen ve Müstahdemleri Grevi

İstanbul'daki ilkokul öğretmenleri ve okullarda çalışan müstahdemler (hademeler), yeni eğitim yılının açıldığı Eylül ayında 3 aydır ödenmeyen ücretlerinden dolayı tekrar grev ilan etmişlerdi. Bu süreçte İstanbul fiilen işgal edilmiş ve vilayet vergileri toplanamadığı için ücretler ödenememişti.⁴²²

Valilik, öğretmen ve müstahdemlerin ücretlerini ödemek için girişimlerde bulunurken, bir yandan da göreve başlamayanların müstafi sayılacağını ve ücretlerinin kesintiye uğratılacağını belirterek gözdağı vermekteydi. Fakat öğretmen ve müstahdemler ücretleri ödenene kadar görevlerine başlamamakta kararlıydılar ve bu sırada temsilcileri aracılığıyla Maliye Bakanlığı ve valilik nezdinde girişimlerde bulunmaktaydılar.⁴²³

Grev, daha önce tramvay işçilerinin grevinde olduğu gibi, Sadrazamın grevcilerin temsilcileriyle görüşüp irade (emir) buyurmasıyla 29 Eylül'de sonlanmıştı.⁴²⁴ Bu görüşmeye göre; öğretmenlerin ve müstahdemlerin ilk maaşları hemen ödenecek, ikinci maaşları genel bütçeden ödenen maaşlarla birlikte ödenecek ve üçüncü (Ağustos) maaşları ise Ekim ayında ödenecekti.⁴²⁵

3.2.3.11. Diğer Grevler

1920 yılının diğer grevleri; Kasımpaşa Tersanesi işçilerinin greviydi. Bu grevi de TSF, işçilerin oluşturduğu yardım sandığındaki parayı kullanarak yürütmüş ve işçilerin taleplerinin kabul edilmesini sağlamıştı.⁴²⁶ Bir diğer grev ise kömür hamallarının "İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti" öncülüğünde yaptığı grevdi.⁴²⁷

⁴²² Göldaş, **a.g.e.**, s. 73-75.

⁴²³ "İptidai Muallimler Meselesi", **Alemdar Gazetesi**, 26 Eylül 1920, s. 2.

⁴²⁴ "Mekatip-i İbtidaiye Muallim ve Muallimelerine", **Alemdar Gazetesi**, 29 Eylül 1920, s. 2 Bu haberden anlaşıldığına göre greve gidenler arasında kadın öğretmenler de bulunmaktaydı.

⁴²⁵ Göldaş, **a.g.e.**, s. 82.

⁴²⁶ Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, **a.g.e.**, s. 74, 27. Dipnot.

⁴²⁷ Sencer, **a.g.e.**, s. 251.

Burada belirtilmesi gereken husus; Oya Sencer'in bu grevi tespit ederken atıf yaptığı 24 Temmuz ve 9 Kasım 1920 tarihli İkdam nüshalarında kömür hamallarının grevine ilişkin habere rastlanmamıştır.

1920 yılında greve giden diğer işçiler, gazete dizgicileriydi. İşçiler “Mürettepler Cemiyeti” öncülüğünde greve gitmişler ve taleplerinin bir kısmını işverene kabul ettirmişlerdi.⁴²⁸ Yine ücretlere zam talebiyle Şark Demiryolları işçileri⁴²⁹ ve alamadıkları ücretlerin ödenmesi talebiyle Hapishane inşaatında çalışan işçiler greve gitmişti.⁴³⁰

3.2.4. 1921 Grevleri

3.2.4.1. Mekteb-i Sultani Öğretmenleri Grevi

Uzun süredir ücretlerini alamayan sultani mektepleri öğretmenleri ücretlerinin ödenmesi talebiyle Maarif Nezaretine (Eğitim-Öğretim Bakanlığı) başvurmuşlardı. Öğretmenlerin bu talepleri yerine getirilmeyince; Kadıköy, Beşiktaş, Mercan, Vefa ve Nişantaşı sultani mekteplerindeki öğretmenler 15 Mart'ta derslere devam etmeyerek greve çıkmışlar ve diğer sultani mekteplerindeki öğretmenlerde bu greve daha sonra katılmışlardı.⁴³¹

Grev esnasında ücretlerini alamadıkları için zor durumda kalan öğretmenler ücretlerinin bir kısmının ödenmesi kaydıyla işe başlayabileceklerini bakanlığa iletmişlerdi. Bakanlık yetkilileri ise Ocak maaşlarının yakında ödeneceğini belirtmişlerdi.⁴³² 15 Mart'ta başlayan öğretmenlerin grevinin 6 Nisan'da son

Dolayısıyla eğer Sencer, atf yaptığı gazete nüshalarını yanlış belirtmemişse, Yıldırım'ın Sencer'e atfı belirttiği bu grevin varlığı tartışmalı hale gelmektedir. Bkz. Yıldırım, **a.g.e.**, s. 433.

⁴²⁸ Tunçay, “İstanbul'da İşçi Harekatı”, **a.g.e.**, s. 39.

Tunçay'ın Yeni Dünya gazetesinden aktardığı haberde geçen bu grevi Yıldırım, 1920 Nisan'ında Fransızca ve Rumca çıkan gazetelerdeki dizgicilerin greviden ayrı bir grev olarak değerlendirmiştir. Fakat Tunçay'ın aktardığı haberdeki “Mürettepler Cemiyeti” nin, 19 Nisan 1920 tarihli Alemdar Gazetesindeki haberde geçen “Fransızca ve Rumca Mürettepleri Cemiyeti” ile aynı cemiyet olması ihtimali vardır. Çünkü gazete haberlerinde cemiyet isimleri verilirken, resmi isimleri bazen değiştirilerek verilebilmekteydi. Dolayısıyla bu grevin varlığı da tartışmalıdır. Bkz. “Türk Mürettepleri Grevciler Nezdinde”, **Alemdar Gazetesi**, 19 Nisan 1920, Yıldırım, **a.g.e.**, s. 433.

⁴²⁹ Erişçi, **a.g.e.**, s. 16.

⁴³⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 433.

⁴³¹ “Mekteb-i Sultani Muallimleri”, **Vahdet Gazetesi**, 14 Mart 1921, s. 3, “Tatil-i Tedrisat”, **Vahdet Gazetesi**, 14 Mart 1921, s. 4.

⁴³² “Mekteb-i Sultani Muallimleri”, **Vahdet Gazetesi**, 27 Mart 1921, s. 3.

bulmasından anlaşılacağı üzere, öğretmenlerin Ocak ayı maaşlarının ödenmesiyle grev son bulmuştu.⁴³³

3.2.4.2. Haliç Dersaadet Vapur Şirketi İşçileri Grevi

Haliç Vapur Şirketi işçileri ve Şirket-i Hayriye işçileri bir araya gelerek talep listelerini hazırlamış ve bu listeyi öncelikle incelenmek üzere üyeleri oldukları TSF merkezine göndermişti.⁴³⁴ Bu talepler TSF merkezinde müzakere edildikten sonra; partinin belirlediği 3 işçi temsilcisi aracılığıyla şirketlere iletilmesi, eğer olumlu sonuç alınamazsa aynı taleplerin ilgili bakanlığa iletilmesi kararlaştırılmıştı.⁴³⁵

Haliç Şirketi ve Şirket-i Hayriye işçilerinin TSF öncülüğünde hazırladığı 29 maddeden oluşan talep listesinin başlıca maddeleri şunlardı;⁴³⁶

- Ücretlere %100 zam yapılması
- Gece çalışmasına 2 katı ücret verilmesi
- İşçilere her sene ikramiye verilmesi
- Ücret zamlarının kıdem esasına göre yapılması
- Çalışma süresinin 8 saate indirilmesi
- 8 saatten fazla çalışacak her işçiye saat başı 20 kuruş ücret verilmesi
- Hastalık halinde, hasta olarak geçirilen 3 aylık⁴³⁷ sürede ücretlerin ödenmesi
- İş kazalarına karşı işçilerin sigortalarının yapılması
- İşçilerin ihtiyaçlarını belirlemek ve sorunlarını çözmek için işçi ve işveren temsilcilerinden oluşan bir araştırma heyetinin kurulması.

Haliç Şirketi işçilerinin talepleri, şirket tarafından kabul edilmediği için işçiler taleplerini ilgili bakanlığa iletmişlerdi. Yine Şirket-i Hayriye de işçilerin taleplerini kabul etmemiş ve şirketin işçileri ilgili bakanlığı protesto etmişti.⁴³⁸ Fakat daha sonra

⁴³³ “Mekteb-i Sultaninin Kuşadı”, **Vahdet Gazetesi**, 5 Nisan 1921, s. 3.

⁴³⁴ “Şirket-i Hayriye Müstahdemini”, **Alemdar Gazetesi**, 1 Mart 1921, s. 2.

⁴³⁵ “Vapurlar Müstahdemininin Metalibati”, **Vahdet Gazetesi**, 6 Mart 1921, s. 3.

⁴³⁶ “Haliç Amelesi”, **Vahdet Gazetesi**, 8 Mart 1921, s. 4.

⁴³⁷ Daha sonraki haberlerden anlaşıldığına göre bu haber metninde sehven 3 gün yazılmıştır. Doğrusu 3 aydır.

⁴³⁸ “Haliç Şirketi ve Amelenin Talepleri”, **Vahdet Gazetesi**, 28 Mart 1921, s. 3; “Şirket Amelesinin Grevi”, **Vahdet Gazetesi**, 28 Mart 1921, s. 3.

Şirket-i Hayriye, işçilerin ücrete ilişkin taleplerini kabul etmiş ve böylece uzlaşma sağlanmıştı.⁴³⁹

Bu taleplerle karşılaşan Haliç Şirketi'nin Müdürü, kendisiyle yapılan mülakatta; şirketin işçi ücretlerini savaş öncesine oranla 7-8 kat artırdığını, şirketin sürekli zarar ettiğini, işletmenin kazancının neredeyse tamamının işletme ve işçi giderlerine harcandığını, işçilerin 8 saatten fazla çalıştıkları iddiasının doğru olmadığını belirterek, işçilerin talep listesindeki sadece kazalara karşı sigorta yapılmasını öngören maddeyi doğru bulduğunu beyan etmişti.⁴⁴⁰

Haliç Şirketi işçilerinin Tatil-i Eşgal hükümlerine göre başlattığı süreçte işçi ve işveren temsilcileri arasında müzakereler başlamıştı. Bu müzakerelerde ücretlere zam ve çalışma sürelerini 8 saate indirmeyi öngören maddeler tamamen reddedilmişti. Gece çalışmasına çift mesai verilmesini öngören madde de ise; işveren saat 12'den sonrasını gece mesaisi olarak tanımlarken işçiler ise hava karardıktan sonra yapılan çalışmayı gece çalışması olarak tanımlamış ve bu maddede de uzlaşma sağlanamamıştı. İşçilerin 3 ay hastalıkları süresince ücretlerinin ödenmesi işveren tarafından kabul edilirken, hastane masraflarının ödenmesi reddedilmişti.⁴⁴¹

İşçilerin en önem verdiği ücret ve çalışma sürelerine ilişkin maddelerin reddedilmesiyle birlikte taraflar arasında görüşmeler kesilmişti.⁴⁴² Görüşmelerin kesilmesi üzerine 11 Nisan'da Haliç Şirketi işçileri greve gitmek için işverene 24 saat süre tanıdı.⁴⁴³ Fakat işveren, işçilerin greve gitme tehlikesinin baş göstermesiyle görüşmeleri tekrar başlatmak istemişti.⁴⁴⁴

Bu sırada Haliç Şirketi işçileri greve çıkmış ve grev esnasında görüşmeleri yürütmeye devam etmişti. Grev devam ederken, işletme dışarıdan işçi temin etmeye çalışıyordu. Fakat grevci işçiler bu durumu engellemeye yönelik müdahalelerde bulunuyorlardı. İşleri önemli ölçüde aksatan bu greve işçilerin şirket mallarına zarar

⁴³⁹ “Şirket-i Hayriye Grevi Meselesi”, **Alemdar Gazetesi**, 21 Nisan 1921, s. 2.

⁴⁴⁰ “Haliç Şirketi Müdürüyle Mülakat”, **Vahdet Gazetesi**, 11 Mart 1921, s. 2.

⁴⁴¹ “Haliç Şirketi Amelesi”, **Alemdar Gazetesi**, 1 Nisan 1921, s. 3.

⁴⁴² “Grev Var mı?”, **Alemdar Gazetesi**, 7 Nisan 1921, s. 2.

⁴⁴³ “Haliç Grevi Başlıyor”, **Alemdar Gazetesi**, 10 Nisan 1921, s. 2.

⁴⁴⁴ “Haliç Şirketi Grevi”, **Alemdar Gazetesi**, 12 Nisan 1921, s. 2.

vermesi eklenince zor durumda kalan şirket temsilcileri işçilerin taleplerinin önemli bir kısmını kabul etmişti. İşçilerin kabul edilen talepleri arasında; ücret artışı, gece çalışması ücreti, haftada bir gün ücretli hafta tatili, yılda bir ikramiye, kıdem zammı, hastalık süresinde ücretlerin ve hastane masraflarının ödenmesi, işçilerin vakitlerini geçirebileceği sosyal tesis inşa edilmesi, elbise yardımı ve araştırma heyetinin kurulması gibi maddeler bulunmaktaydı.⁴⁴⁵

Kağıt üzerinde işçilerin bu ileri taleplerinin işveren tarafından kabul edilmesine rağmen bunların ne kadarının uygulanabildiği bilinmemektedir. Nitekim 2 Mayıs tarihinde rastlanan bir haberde şirketin ikramiye ödeme şartını ve günlük 8 saat çalışma süresini tam olarak yerine getirmediği görülmekteydi.⁴⁴⁶

3.2.4.3. Haliç Dersaadet Vapur Şirketi İşçileri Grevi

Nisan ayının sonunda greve çıkan Haliç Vapur Şirketi işçileri, TSF' nin Ayvansaray'daki şubesinde toplanarak şirkete yeni bir talep listesi sunmuşlardı. Bu talepler; şirketin yöneticisinin değiştirilmesi, işçilerden alınan temettü vergisinin şirket tarafından ödenmesi ve günlük çalışma süresinin 8 saate indirilmesiydi.⁴⁴⁷

Haliç Şirketi işçilerinin bu taleplerde bulunmasına sebep olan husus, şirketin son vapur seferini Ramazan ayı dolayısıyla saat 20.30'dan 21.00'e çıkarmasıydı. Bu durum işçilerin daha fazla çalışmasına sebep olacağından, işçiler bu fazla çalışmanın ücretinin ödenmesini talep etmekteydi. İşçiler bu taleplerinin yanına, diğer talepleri de ekleyerek şirkete başvurmuşlardı. Halkın mağdur olmaması için birkaç gün bu koşullarda çalışan işçiler, 27 Mayıs'ta 20.30'dan sonra çalışmayacaklarını İstanbullulara duyurmuş ve ertesi gün 20.30'da iş bırakmıştı.⁴⁴⁸

İşçilerin iş bırakması üzerine, 21.00 vapurunun işlemesi için şirket yöneticileri ve greve gitmeyen birkaç işçi işbaşına geçerek şirketin başka vapuruyla bu seferi yapmıştı. Fakat işçiler, eğer 21.00 seferi kaldırılmaz veya fazla çalışma ücreti ödenmezse

⁴⁴⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 434-437.

⁴⁴⁶ "Haliç Şirketinin İkramiyesi", **Alemdar Gazetesi**, 2 Mayıs 1921, s. 3; "Haliç Amelesinin Yeni Metalibati", **Alemdar Gazetesi**, 27 Mayıs 1921, s. 4.

⁴⁴⁷ "Haliç Amelesinin Yeni Metalibati", **Alemdar Gazetesi**, 27 Mayıs 1921, s. 4.

⁴⁴⁸ "Haliç Şirketinde", **Alemdar Gazetesi**, 29 Mayıs 1921, s. 3.

Ramazan dolayısıyla koyulan akşam seferlerinin hiç birini yapmamakla işvereni tehdit etmişti. İşçiler ayrıca iş bıraktıkları esnada çalışarak, 21.00 vapurunun işlemlerini sağlayan işçilerinde işten çıkarılmasını talep etmişlerdi. Sonraki günlerde vapur seferlerinin aksamadığına bakılırsa, işçilerin talepleri karşılanmıştı.

3.2.4.4. Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Grevi

Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın işçileri TSF aracılığıyla şirkete sunmak üzere bir talep listesi hazırlamıştı.⁴⁴⁹ İşçiler hazırladıkları bu talepleri şirkete ve aynı zamanda ilgili bakanlığa iletmış ve şirket temsilcileriyle görüşmelere başlanmıştı. Bu görüşmelerde işçiler tarafından talep edilip şirket tarafından kabul edilen maddeler şunlardı;⁴⁵⁰

- Haftada 1 gün ücretli tatil hakkı
- Tatil günlerinde çalışan işçilere iki katı ücret verilmesi
- Bütün sermayesi şirket tarafından oluşturulan işçi sandığı oluşturulması
- İşçilerden kesilen para cezalarının, oluşturulacak işçi yardım sandığına aktarılması
- Hasta olan işçilere ücret ödenmesine devam edilmesi
- İş kazalarına karşı işçilere sigorta yapılması

Şirket tarafından kabul edilmeyen işçi talepleri ise şunlardı;

- Günlük çalışma süresinin 8 saate indirilmesi.
- Ücretlere %100 zam yapılması
- İşçilere ceza vermek üzere oluşturulan komisyonda işçi temsilcilerinin de bulunması
- İşçilerin çocuklarının eğitimi için okul yaptırılması.
- İşçilere yazlık ve kışlık elbise verilmesi
- Her yılın sonunda yevmiye (kar payı) ve her ayın sonunda bahşiş (prim) verilmesi.

⁴⁴⁹ "Murahhas İntihabı", **Alemdar Gazetesi**, 1 Mayıs 1921, s. 2.

⁴⁵⁰ "Grev Kokuları Başladı", **Alemdar Gazetesi**, 11 Mayıs 1921, s. 3; "Elektrik Şirketi ile Amele", **Alemdar Gazetesi**, 16 Mayıs 1921, s. 2.

- İşçilere bir seferliğine tahta kundura verilmesi

Her ne kadar bu taleplerin bir kısmı kabul edilmemiş olsa da, TSF aracılığıyla oluşturulan talep listesinin mevcut çalışma koşullarının çok ilerisinde olduğu görülmekteydi. Fakat işçilerin bu ileri talepleri arasında en önem verdikleri ücret ve çalışma süresine ilişkin maddelerin şirket tarafından kabul edilmemesi üzerine Silahtarağa Elektrik Fabrikası işçileri greve gitmişlerdi.⁴⁵¹

Ağır ve sağlıksız çalışma koşulları olan Elektrik Fabrikası'ndaki işçiler bu taleplerle greve giderken işveren, bu işçilere alternatif oluşturmak için iş gücü devrini arttırmaya başlamış ve Rus mültecileri istihdam etmeye başlamıştı. İşçilerse şirkette yabancı işçilerin hem de kendilerinden daha yüksek ücretlerle çalışmasının yerli işçileri işsiz bıraktığı gerekçesiyle tepki göstermişti.⁴⁵²

3.2.4.5. Şark Demiryolları İşçileri Grevi

İstanbul'u dolaylı olarak etkileyen bu grev Şark Demiryolları Şirketinin Edirne şubesinde yapılmıştı. İstanbul – Çatalca - Edirne hattının Edirne şubesindeki işçilerin grevi hattın öbür ucu olan İstanbul'daki grevi etkilediği için İstanbul grevi olarak belirlenmiştir.⁴⁵³

Bu grevde işçiler; ücretlerinin altın para ile ödenmesi, günlük 8 saat çalışma süresi, 21 gün yıllık izin, idari birimlerden 5 kişinin ihracı ve bir arkadaşlarının işe iadesi talebiyle greve gitmişlerdi. Greve katılanların çoğunun Rum olması bu grevin siyasi boyutları olduğu şüphesi uyandırmıştı. Öyle ki, Yunanistan'ın tren yolunu kontrol altına almak için böyle bir grevi desteklediğini düşünen şirket, İstanbul'daki müttefik heyetlerine durumu bildirmiş ve bunun üzerine Yunan Hükümetine bir nota verilmişti.⁴⁵⁴

5 Eylül 1921'de başlayan yaklaşık 1000 işçinin katıldığı bu grevde işçiler çeşitli taşkınlıklarda bulunarak raylara zarar vermişlerdi. İstanbul'u dolaylı olarak etkileyen bu

⁴⁵¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 437.

⁴⁵² "Elektrik Fabrikasındaki Ruslar", **Alemdar Gazetesi**, 12 Haziran 1921, s. 4; "Bizde Sosyalistlik", **Alemdar Gazetesi**, 9 Mayıs 1921, s. 1.

⁴⁵³ Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)**, **a.g.e.**, s. 110

⁴⁵⁴ Sencer, **a.g.e.**, s. 256; "Amele Arasında – Şark Şimendiferleri Grevi – Grevin Sebebi Ne İdi?", **İkdam Gazetesi**, 13 Ekim 1921, s. 3.

grev 12 Ekim’de son bulmuş ve tren seferleri yapılmaya başlanmıştı.⁴⁵⁵ Grevin sonucunda işçilerin taleplerinin ne kadarının karşılandığı bilgisine ulaşılamamıştır.

3.2.4.6. Tramvay Şirketi İşçileri Grevi

1920 Mayıs’ında yaptıkları grev sonrasında Sadrazam’ın arabuluculuğunda anlaşma imzalayan tramvay şirketi kabul ettiği birçok maddeyi uygulamamaktaydı. İşçilerin şikâyetleri üzerine TSF, durumu ilgili bakanlığa bildirerek protesto etmiştir.⁴⁵⁶

Şirket işçilerinin şikâyetine konu olan bir diğer şey ise şirketin himayesinde örgütlenen “Amele Siyânet Cemiyeti” idi. Bu cemiyet TSF’nin işçiler üzerindeki etkin rolünü kırmak amacıyla kurulmuştu. Şirket temsilcileri, işçilere bu cemiyete üye olmaları için baskı yapıyordu. Öyle ki, cemiyete üye olmayan işçilere cezalar veriliyor, sözleşmeden doğan haklarını kullanmaları engelleniyor, hatta işten çıkarılıyorlardı.⁴⁵⁷

Bu şikâyetler devam ederken, tramvay işçileri 14 Mayıs’ta temsilcileri aracılığıyla şirkete 47 maddelik bir talep listesi vermişlerdi.⁴⁵⁸ Yapılan müzakereler sonucunda anlaşma sağlanamamış ve fakat işçiler henüz greve gitme kararı almamıştı. Bu şekilde görüşmeler sürerken, şirket dışarıdan yeni işçiler alarak Amele Siyânet Cemiyeti’ni güçlendirmeye çalışıyordu. Nihayet 29 Eylül 1921’de vatmanlar, alınan yeni işçilerin çalışmasını engelleyerek, tramvayların işlemlerini engellemişlerdi. Polisin müdahalesiyle seferler tekrar başlamış fakat bu sefer işçiler elektrik kablolarını keserek tramvay seferlerinin tamamen durmasına yol açmışlardı.⁴⁵⁹ 36 saat süren bu grevin ardından şirket grevci işçilerle tekrar masaya oturmuş ve daha önce çıkarılan eski

⁴⁵⁵ “Amele Arasında - Grev İçin Ahzedilen Tertibata Lüzum Kalmadı”, **İkdam Gazetesi**, 13 Ekim 1921, s. 3.

⁴⁵⁶ “Tramvay Şirketini Protesto”, **Vahdet Gazetesi**, 1 Nisan 1921, s. 3.

⁴⁵⁷ “Tramvay Kumpanyası Neler Yapıyor”, **Alemdar Gazetesi**, 5 Mayıs 1921, s. 3; “Yine Tramvay Şirketi ve Amelesine Dair”, **Alemdar Gazetesi**, 9 Mayıs 1921, s. 3; “Bu da Kumpanya Haksızlıklarından”, **Alemdar Gazetesi**, 11 Mayıs 1921, s. 3; “Tramvay Şirketi Aldı Yürüyor”, **Alemdar Gazetesi**, 10 Mayıs 1921, s. 3; “Tramvay Şirketlerinin Marifetlerine Bir Numune Daha”, **Alemdar Gazetesi**, 12 Mayıs 1921, s. 3.

⁴⁵⁸ “Tramvay Amelesinin Metalibati”, **Alemdar Gazetesi**, 20 Mayıs 1921, s. 2.

⁴⁵⁹ “Tramvay Amelesinin Dünki Grevi”, **İkdam Gazetesi**, 30 Eylül 1921, s. 3; “The Trolley Strike”, **The Orient**, C.8, No: 40, 4 Ekim 1921, s. 384.

vatmanları işe almayı ve yeni işçi almamayı taahhüt etmiş ve böylece grev son bulmuştu.⁴⁶⁰

3.2.4.7. Matbaa İşçileri Grevi

“Umum Matbaaları İşletme Amele Cemiyeti” nin önderliğinde günlük 8 saat çalışma süresi ve diğer taleplerle greve gitmişlerdi. Bu greve Türkçe yayın yapan gazetelerdeki dizgiciler de katılınca, ertesi gün gazete çıkması için devlet matbaa sahiplerinden fazla mesai yapmalarını istemişti. Fakat buna gerek kalmadan ertesi gün işçilerin taleplerinin bir kısmı kabul edilmiş ve 1 gün süren grev son bulmuştu.⁴⁶¹

3.2.4.8. Diğer Grevler

1921'in Temmuz'unda Kasımpaşa İskelesi'ndeki hamallar ücretlerini artırmak için grev yaparken,⁴⁶² Zeytinburnu Fabrikaları'ndaki işçiler uzun süreden beri devam eden grevlerini sona erdirmişti.⁴⁶³ 1921'in diğer grevleri ise Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın örgütlediği yapı işçilerinin grevi, mekanik işçilerinin grevi ve İstinye'deki işçilerin greviydi.⁴⁶⁴

Bir diğer grev ise Üsküdar'daki yazmacı esnafı ve işçileri tarafından gerçekleştirilmişti. Esas olarak esnaf cemiyeti olarak örgütlenen “Üsküdar Umum Yazmacılar Esnafı Cemiyeti” çatısı altında yapılan bu grevin devlete karşı yapılmış olması muhtemeldi. Çünkü yazmacı esnafı ve yanlarında çalışan işçilerden oluşan 3000 kişinin bir araya gelerek polis müdahalesiyle sonuçlanacak bir greve gitmeleri, ancak devlet karşında konumlanmalarıyla mümkündü.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ “Grev Hitam Buldu”, **İkdam Gazetesi**, 2 Ekim 1921, s. 3.

⁴⁶¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 438.

⁴⁶² **A.e.**, s. 437.

⁴⁶³ “Zeytinburnu Amelesi”, **İkdam Gazetesi**, 19 Temmuz 1921, s. 3.

⁴⁶⁴ Marx, **a.g.e.**, s. 48.

⁴⁶⁵ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 438-439.

3.2.5. 1922 Grevleri

3.2.5.1. Tramvay Şirketi İşçileri Grevi

Tramvay Şirketi işçileri 1921 17 Aralık'ta, işverene 24 maddelik bir talep listesi sunmuşlardı. İşveren işçilerin sunduğu bu talepleri tümüyle reddedince, işçi temsilcileri ilgili bakanlığa başvurmuştu. 21 Aralık'ta işveren ve işçi temsilcileri bir araya gelmiş ve iki gün boyunca müzakereler devam etmişti. Bu müzakerelerde işçiler sundukları 24 maddelik talep listesindeki 21 maddeden vazgeçmişler ve sadece 3 maddede ısrar etmişlerdi. Bu 3 madde; günlük çalışma süresinin 8 saate indirilmesi, daha önce verilen ikramiyelerin verilmeye devam edilmesi ve 2 ay önce işten çıkarılan 6 işçinin tekrar işe alınmasıydı. Fakat işveren tarafı bu 3 maddeyi de reddetmiş ve bunun üzerine 26 Ocak'ta işçiler greve gitmişlerdi.⁴⁶⁶

Greve giden işçilerin yanında, şirketin uzun zamandır dışarıdan eleman alarak ve içeridekileri tehdit ederek örgütlediği Amele Siyânet Cemiyeti'nin çalışmaya devam eden üyeleri de vardı. Fakat bu işçiler henüz yeterince çoğunluğa ulaşamadığı için, grevden önce işleyen 150 tramvayın sadece 30 tanesi işleyebiliyordu. Grevci işçiler, daha önce yaptıkları gibi yine çalışan işçileri engellemeye yönelik aileleriyle birlikte bazı taşkınlıklarda bulunmuşlardı.⁴⁶⁷

3 maddedeki anlaşmazlık sebebiyle 1500-1600 civarında kişinin greve çıktığı Tramvay Şirketi'nde işveren; bir taraftan dışarıdan işçi temin etmek suretiyle grevi etkisiz kılmayı taahhüt ederken bir taraftan da grevdeki işçilere işlerine dönmelerini telkin ediyordu. Burada dikkati çeken nokta; şirket dışarıdan geçici olarak istihdam ettiği acemi işçilere, grevci işçilerden daha yüksek ücret vermekteydi.⁴⁶⁸ Yani işveren esas itibarıyla TSF'yi ve kendi hegemonyası haricinde örgütlenmiş işçileri hedef almıştı. Nitekim işçilere geri dönme çağrısı yaptığı bildiride geçen "*Ameleye grev yapmak hakkını bahş eden kanun aynı zamanda onlara karşı istediği gibi hareket etme hakkını*

⁴⁶⁶ "Tramvay Amelesinin Yeni Grevi", **İkdam Gazetesi**, 27 Ocak 1922, s. 1.

⁴⁶⁷ "Tramvay Amelesi Grevinin İkinci Günü", **İkdam Gazetesi**, 28 Ocak 1922, s. 2.

⁴⁶⁸ "Tramvay Amelesinin Grevi ve Şirket", **İkdam Gazetesi**, 29 Ocak 1922, s. 2, "Tramvay Amelesinin Grevinin 4. Günü", **İkdam Gazetesi**, 30 Ocak 1922, s. 3.

da şirkete bahş eylemiştir” ifadesi bu durumu ve Tatil-i Eşgalin mahiyetini ortaya koymaktaydı.⁴⁶⁹

İşverenin işçilere işe başlamaları için verdiği süre dolmadan bir kısım işçi işlerine geri dönmüştü. Fakat işveren, işine dönen birçok grevci işçiyi kabul ederken, greve öncülük eden işçileri kabul etmemişti. Böylece şirketin 150 tramvayı grevin 10. gününde işlemeye başlarken, TSF lideri taşkınlık yapacağı ihbarıyla gözaltına alınmış ve işçiler arasındaki birlik dağılmıştı.⁴⁷⁰

Az sayıda kalan grevci işçiler günlük 8 saat mesai şartından vazgeçtiklerini fakat diğer iki maddenin kabulü ve buna ilaveten grev süresinde geçen ücretlerin ödenmesi halinde işe döneceklerini işverene bildirmişlerdi. Fakat işveren bunu da reddetmiş ve işçilerin hiçbir şart sunmadan işlerine geri dönmeleri gerektiğini belirtmişti. Bunun üzerine işveren tarafından işe alınmayan grev öncüleri haricindeki bütün işçiler işlerine geri dönmüş ve böylece 12 gündür devam eden grev işçilerin başarısızlığı ve TSF'nin çöküşe doğru geçmesiyle sonuçlanmıştı.⁴⁷¹

3.2.5.2. Belediye Temizlik İşçileri Grevi

5 aydır ücretlerini alamayan 1000'e yakın temizlik işçisi 8 Şubat 1922'de greve gitmişlerdi. Aylık ücretleri 22.5 lira olan bu işçilerin tek talepleri geçmiş ücretlerinin ödenmesiydi.⁴⁷² İşçilerin bu taleplerini karşılamak üzere Maliye Bakanlığı Osmanlı Bankası'ndan kredi çekerek İstanbul Belediyesi'ne aktarmıştı. 1 aylık maaşlarını alan temizlik işçileri kalan maaşlarının da ödeneceğine dair taahhüt aldıktan sonra 11 Şubat'ta grevi sonlandırmışlardı.⁴⁷³

⁴⁶⁹ “Tramvay Seferleri Gittikçe Çoğalıyor”, **İkdam Gazetesi**, 31 Ocak 1922, s. 2.

⁴⁷⁰ “Tramvay Amelesi”, **İkdam Gazetesi**, 1 Şubat 1922, s. 3; “Tramvay Amelesi”, **İkdam Gazetesi**, 4 Şubat 1922, s. 3; “Tramvay Amelesinin Grevi ve Şirket”, **İkdam Gazetesi**, 5 Şubat 1922, s. 3.

⁴⁷¹ “Tramvay Amelesinin Hükümete Bir Müracaatı”, **İkdam Gazetesi**, 7 Şubat 1922, s. 3; “12 Günlük Grev”, **İkdam Gazetesi**, 8 Şubat 1922, s. 2.

⁴⁷² “Çöpçülerin Grevi”, **İkdam Gazetesi**, 10 Şubat 1922, s. 2.

⁴⁷³ “Çöpçülerin Grevi ve Maaşları”, **İkdam Gazetesi**, 12 Şubat 1922, s. 2.

3.3. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'daki Grevlerin Değerlendirmesi

1919-1922 arasında, İstanbul'da 44 grev gerçekleşmiştir. Daha önceki çalışmalarda bu yıllar arasında İstanbul'da gerçekleşen grev sayısını Güzel 19, Yıldırım 31 olarak tespit etmiştir. Yapılan araştırmada tespit edilen 44 grevin iş kollarına göre dağılımı şu şekildedir;⁴⁷⁴

TABLO 2: MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA GREVLER (1919-1922)

İŞKOLU	GREV SAYISI
DEMİRYOLU	8
DENİZCİLİK	8
HİZMETLER	8
TEKSTİL	4
BASIN, YAYIN VE MATBAACILIK	4
RIHTIM, DOK VE ANTREPO	4
GIDA	3
İNŞAAT	3
ENERJİ	1

KAYNAK: 350-473 arası dipnotlar.

Grevlerin en çok görüldüğü demiryolu ve denizcilik iş kolları Tatil-i Eşgal kapsamında olan ve nispeten vasıflı işçilerin istihdam edildiği büyük işletmelerdi. Kanun'un kapsamında olan enerji iş kolunda ise (genel aydınlatma) sadece bir grev yapılmıştı. 44 grevden 10 tanesine katılan işçi sayısı 10.650'ydi. Diğer grevlerdeki katılımcı sayısına ise ulaşamamıştır.

⁴⁷⁴ Grevlerden bir tanesinin iş kolu tespit edilememiştir. Gözlemlerini anlatan gazeteci grevin gerçekleştiği işletme veya işkolu adı vermemiştir. Bkz. Marx, **a.g.e.**, s. 48.

Bu dönemde İstanbul'da gerçekleşen 44 greve katılan toplam işçi sayısının 25-30 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Grevde geçen işgünü ise; grevlerin bir kısmının süresi ve katılan işçi sayısı bilinemediği için hesaplanamamıştır.

Grevler büyük işletmelerde nispeten organize bir biçimde gerçekleşirken, daha küçük işletmelerde ise daha reaksiyoner ve kısa süreli iş bırakma biçiminde ortaya çıkmıştı. Bunun en önemli sebebi; işgücünün yoğun olduğu işletmelerin Tatil-i Eşgal kapsamında olmasıydı. Kanun greve gidecek işçilerin asgari düzeyde de olsa örgütlenmelerini zorunlu kılmaktaydı.

Bu dönemin grevlerinde karşımıza çıkan diğer bir özellik, greve giden işçilerin büyük çoğunluğunun vasıflı işgücü olmasıydı. Vasıflı işgücü; diğerlerine göre pazarlık gücü daha fazla olduğu için örgütlenme ve grev konusunda daha cesur davranabilmişti. Fakat yine de dönemin ekonomik ve hukuki koşullarından dolayı bu güç sınırlı kalmıştı. Birçok grevde görüldüğü gibi işçiler grev sürecinde ekonomik destek sağlayacak güçlü örgütlerden ve koruyucu hukuk kurallarından mahrum olduğu için grevleri uzun süre devam ettirememiş ve geri adım atmak zorunda kalmışlardı.

Grevlerin genellikle yabancı sermayeye ait işletmelerde ortaya çıkması, bazı yazarların bu grevlere anti-emperyalist veya milliyetçi bir vurgu yüklemesine sebep olmuştur.⁴⁷⁵ Fakat grevlerin başlangıcı, yürütümü ve sonuçları hakkında ulaşılan bilgiler bu yoruma temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir. Elbette işgal edilmiş bir başkentte, sınıf kimliğini içselleştirememiş ve kendisini dinsel ve etnik kimliğiyle tanımlamayı yeğleyen işçiler milliyetçi refleksler göstermişti. İşgalleri protesto amacıyla yapılan mitinglere işçilerin de katıldığı, işgalcilere sempatiyle bakan ve ağırlığını Rumların oluşturduğu gayrimüslim işçilerle Türk işçiler arasında gündelik hayatta gerilimlerin yaşandığı bilinmektedir. Ayrıca işçi hareketlerinde etkin rol oynayan TSF Milli Mücadele'yi desteklemese bile işgallere karşı tavır almış ve işçi örgütlenmesinde önemli

⁴⁷⁵ Sencer, **a.g.e.**, s. 251; Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)**, **a.g.e.**, s. 118.

Bu konudaki diğer görüş ise; işçilerin yaptığı grevler, müttefik güçlerinin ilgilerini bu alana kanalize etmiş ve böylece, Anadolu'daki Milli Mücadele'ye yardım sağlayan yer altı örgütlerinin eylemleri üzerindeki baskılar bertaraf edilmiştir. Bkz. Criss, **a.g.e.**, s. 133-141.

girişimlerde bulunmuş TİÇSF ise açıktan Milli Mücadeleyi desteklemişti. Bu etkenler, farklı etnik ve dinsel kimliğe mensup işçilerin oluşturduğu örgütlenmeleri birleştirme çabalarını akamete uğratmıştı.

Greve giden işçilerin taleplerine bakıldığında 1908 ve sonrasında gelişen grevlerde olduğu gibi, ücret ve çalışma süresine ilişkin talepler başat bir unsurdu. Bu dönemdeki hayat pahalılığı ve çalışma sürelerindeki belirsizlik, işçilerin taleplerini bu iki alana yoğunlaştırmıştı. Fakat bununla beraber nispeten örgütsel gücü olan işçilerin taleplerinin çeşitlendiği görülmekteydi. Özellikle TSF'nin desteğini arkasına almış olan işçilerin düzenlediği grevlerde, ücret ve çalışma süresi dışındaki sosyal haklara ilişkin ileri taleplerin varlığı dikkat çekmekteydi. Her ne kadar bu ileri talepler grevlerde işçiler tarafından kolayca gözden çıkarılmış ve çoğu durumda işveren tarafından kabul edilse dahi uygulanmamış olsa da, işçi taleplerinin olgunlaştığını ve çeşitlendiğini göstermekteydi.

Greve giden işçilerin grev sürecinde devletle kurdukları ilişki çoğu durumda asayiş gerilimi etrafında şekillenmişti. Fakat, Öğretmenlerin ve Belediye temizlik işçilerinin grevlerinde devlet, iş uyuşmazlığının tarafı olmuştu. Tramvay işçilerinin 1920 grevinde ise devlet, kural koyucu ve işveren rolüne uyuşmazlık çözme rolünü de eklemişti. Bu noktada devletin zorunlu tahkim rolünün ortaya çıkmasının tarafların iradesiyle gerçekleşmesi, işçi ve işverenlerin devlete bakışlarındaki benzerliği göstermekteydi. Elbette tarafların tavrını belirleyen diğer koşullar hatırdan çıkarılmamalıdır.

İşçilerin talepleri karşısında işverenler genellikle olumsuz tavır almışlardı. Greve giden işçilerin taleplerini reddetmek, kabul etse dahi uygulamamak, dışarıdan işçi temin ederek grevi etkisiz hale getirmek, kendi güdümünde işçi örgütlenmesi oluşturmak ve hatta mültecileri ucuz işgücü olarak kullanmak işverenlerin genel tavrıydı. İşverenlerin, devlet desteğini ve hukuki düzenlemeleri arkasına alarak takındıkları bu tavırlara karşı işçiler, mali ve yapısal olarak güçlü örgütlenmelerden yoksun ve işsizlik korkusuyla malul oldukları için fazla direnememişlerdi.

Grevlerin yanı sıra, bu dönemde grevle sonuçlanmayan iş uyuşmazlıkları da görülmüştü. Bu uyuşmazlıklar çoğu zaman, işverenin grevi etkisiz kılmasıyla ve işçilerin geri adım atmasıyla sonuçlanmıştı.

3.4 Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da 1 Mayıs Kutlamaları

1 Mayıs İstanbul'da, ilk kez Mütareke Dönemi'nde kitlesel bir şekilde kutlanmıştı. Her ne kadar Parvus Efendi'nin mektubundan hareketle 1910⁴⁷⁶ ve İştirak Gazetesi'ndeki bir haberden hareketle 1912 1 Mayıs'ında da İstanbul'da gösteriler yapıldığı belirtilmiş olsa da, bu gösteriler 1921 ve 1922 yılı 1 Mayıs'ı kadar geniş çaplı olmamıştı. İstanbul haricinde ise 1908 ve sonrasında Rumeli bölgesinde, ağırlıklı olarak gayrimüslim işçilerin katıldığı 1 Mayıs kutlamaları yapılmıştı.⁴⁷⁷

1919 1 Mayıs'ında, TSF'nin yayın organı olan İdrak Gazetesi'nde tebrik mesajı yayınlanmasına rağmen kitlesel gösteriler olmamıştı.⁴⁷⁸ Yine 16 Mart 1920'de İstanbul fiilen işgal edildiği ve olağanüstü durum devam ettiği için, 1920 1 Mayıs'ı da gösterilerle kutlanamamıştı. 1921 1 Mayıs'ı ise TSF'nin teşvik ve organizasyonu ile işgal altındaki İstanbul'da kitlesel bir şekilde ilk kez kutlanmıştı.⁴⁷⁹

1921 1 Mayıs'ında TSF, İstanbul'daki aydınlatma işi haricinde çalışan bütün işçilere iş bırakma çağrısı yapmıştı. Bu çağrıya partinin ilişkili olduğu Şirket-i Hayriye, Feshane, Seyr-ü Sefain, Haliç Vapur Şirketi ve Tramvay Şirketi işçileriyle beraber birçok atölyede çalışan işçiler de uymuş ve işlerini bırakarak 1 Mayıs kutlamalarına katılmışlardı. TSF'nin, Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nda da örgütlenmesi olmasına rağmen, şehir elektriğinin kesilmemesi için partinin gösterdiği hassasiyete uyan işçiler çalışmaya devam etmişti. Bunun yanında kutlamalar çerçevesinde TSF'nin merkezinde tulumlarını giyip kırmızı kavat takan TSF üyesi işçiler bayramlaşma merasimi

⁴⁷⁶Margit Schreiner, "Parvus'un 1910, 1 Mayıs Bayramı Üzerine Mektubu", **Tarih ve Toplum**, S. 101, Mayıs 1992, ss. 21-22.

⁴⁷⁷Sencer, **a.g.e.**, s. 229-230; **Mayıs 1 Nedir**, İstanbul, 1925, s. 9.

⁴⁷⁸"1 Mayıs", **İdrak Gazetesi**, 1 Mayıs 1919, s. 1.

⁴⁷⁹Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları I Cumhuriyet Öncesi", **a.g.e.**, s. 36.

yapmıştı. Bu merasimden sonra TSF lideri Hüseyin Hilmi Bey ve 3 parti temsilcisi, parti programını ve talep listelerini Sadrazam'a iletmışlerdi.⁴⁸⁰

Sadrazam'a talepler iletdikten sonra, 1 Mayıs'ta gösteri ve yürüyüş yapmak müttefiklerin kurduğu zabıta komisyonu tarafından yasaklandığı için 7-8 bin civarında işçi Kağıthane'de toplanmıştı. Bu toplantıda çeşitli konuşmalar yapılmış ve işçiler TSF'ye üye olmaya davet edilmişti.⁴⁸¹ Kağıthane'deki büyük toplanma haricinde, yasağa rağmen Florya ve TSF merkezinin bulunduğu Şişli'de kitlesel işçi yürüyüşleri yapılmıştı.⁴⁸² Kitlesel yürüyüş ve toplantılar çok geniş kapsamlı olmasa da, iş bırakmalardan dolayı şehirdeki gündelik yaşam önemli ölçüde aksamıştı.

1922 1 Mayıs'ı ise 1921 yılına göre daha organize bir şekilde kutlanmıştı. Bu 1 Mayıs'ta müttefiklerin zabıta komisyonu, iş bırakmayı ve siyasî slogan atmaya yasaklarken sessizce ve düzenli bir şekilde yürünmesine müsaade etmişti. TSF, TİÇSF, Beynelmillel İşçiler İttihadı, Türkiye İşçiler Derneği ve Sosyal Demokrat Fırkası'nın da dahil olduğu geniş komisyon 1 Mayıs kutlamalarını organize etmişti.⁴⁸³ 1 Mayıs organizasyon komisyonu, işgal kuvvetlerinden Taksim Meydanı'nda miting yapmak ve ardından Kağıthane'ye yürümek için izin istemişti. Fakat 1921 yılında Yunan Başbakanı Venizelos'a destek için yapılan mitinge izin veren işgal güçleri, 1 Mayıs kutlamalarına izin vermemişti.⁴⁸⁴

Bunun üzerine işçilerin Pangaltı'da toplanarak, Kağıthane'ye kadar slogan atmadan sessiz ve düzenli bir şekilde yürümeleri kararlaştırılmıştı. Bu 1 Mayıs'a da yine TSF'nin tabanının olduğu işletmelerdeki işçiler yoğun olarak katılmıştı. Geniş çaplı komisyonun hazırladığı programa geçilmeden önce TSF üyesi işçiler direğine kızıl bayrakların çekildiği partinin merkez binasında, kırmızı pazubenletleri ve mavi gömlekleriyle toplanmış ve kendi aralarında bayramlaşmışlardı. Kendi aralarındaki

⁴⁸⁰ **A.e.**, s. 37; "Amele Bayramı Tezahüratları", **Alemdar Gazetesi**, 2 Mayıs 1921, s. 1.

⁴⁸¹ "Amele Tezahürat-ı Samimanesi İntibaatından: Tramvay Amelesi Kağıthane'de", **Alemdar Gazetesi**, 8 Mayıs 1921, s. 3.

⁴⁸² "Amele Bayramı Tezahüratları", **Alemdar Gazetesi**, 2 Mayıs 1921, s. 1.

⁴⁸³ Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları I Cumhuriyet Öncesi", **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁸⁴ Bkz. 279. Dipnot.

töreni tamamladıktan sonra komisyonun hazırladığı program çerçevesinde Pangaltı’da toplanan TSF üyesi ve diğer işçiler, slogan atmaksızın bandolar eşliğinde Kağıthane’ye yürüyerek ufak çaplı bir miting yaptıktan sonra dağılmışlardı.⁴⁸⁵

Kitlesel olarak kutlanan 1921 ve 1922 1 Mayıs’larında işgal güçlerinin takındığı yasakçı tavır, bu 1 Mayıs’ların aynı zamanda işgallere ve işgalcilere karşı bir protesto niteliği de taşıdığını göstermekteydi.

⁴⁸⁵ “Dünkü Sosyalist Bayramı”, **İkdam Gazetesi**, 2 Mayıs 1921, s.3; Toprak, “İstanbul’da Amele Bayramları I Cumhuriyet Öncesi”, **a.g.e.**, s. 37.

SONUÇ

Mütareke Dönemi'nde İstanbul'daki işçi örgütlerinin ve işçi hareketlerinin incelendiği bu çalışmada öncelikle dönemin özgül koşulları ve çalışma yaşamı üzerinde durulmuştur. Bu dönemde İstanbul'daki ekonomik hayat, savaşın etkisiyle çökme noktasına gelmişti. Savaş döneminde düşman devletlerle ticari ilişkilerin durması ve ambargo uygulanması sebebiyle, İstanbul'da tüketim maddeleri azalmış ve fiyatlar artmıştı. 1919 yılına gelindiğinde 1914'e nispetle fiyatlar 14 kat artmıştı. Fiyatlardaki bu artışa karşın ücretlerin artış seviyesi düşük kalmış ve savaşla beraber artan yoksulluk, savaş sonrasında daha da derinleşmişti.

İstanbul'un ekonomik alanda darboğaza girdiği bu dönemde, büyük bir nüfus hareketliliği vardı. Bolşevik Devriminden kaçan Ruslar, Anadolu'daki işgallerden kaçan Türkler, Türk birliklerinden kaçan Ermeni ve Rumlar ve başka yerlerden gelen mülteciler, İstanbul'un içinde bulunduğu ekonomik darboğazı daha da derinleştirmişti. Mültecilere gıda ve sosyal yardımlar yapıldığı gibi, gelirlerini temin etmeleri için istihdam sağlamak üzere yardımlar da yapılmıştı. Mülteciler bazen ucuz işgücü olarak kullanılabilirken, bazen de işçi örgütlenmesi ve grevleri kırmak amacıyla kullanılmıştı. Mesela Belediye'deki temizlik işçilerinin ücretleri sebebiyle işlerini terk ettiği sırada mülteciler Belediye tarafından ucuz işgücü olarak temin edilmişti. Yine Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nda görüldüğü üzere, işçilerin örgütlenmesini ve TSF ile olan ilişkisini kırmak amacıyla, örgütlü işçiler çıkarılıp yerine Rus mülteciler istihdam edilmişti.

Bu dönemde İstanbul'daki işgücünün önemli bir kısmı küçük ölçekli işletmelerde istihdam edilmekteydi. Sınırlı sayıdaki büyük işletmeler ya devlet tarafından kurulmuş veya imtiyaz sözleşmeleriyle yabancı şirketlere işletme hakkı verilmişti. Bu büyük işletmelerdeki işçiler, diğerlerine göre daha vasıflı oldukları ve pazarlık güçleri daha fazla olduğu için örgütlenme ve grev faaliyetleri yürütebilmişlerdi. Küçük işletmelerdeki işçiler de bu dönemde grevler düzenlemişlerdi. Fakat bu grevler büyük işletmelerdeki kadar etki uyandıramamıştı. Mesela Tramvay Şirketi'ndeki ve

bankalardaki grevler büyük yankı uyandırırken, Kasımpaşa ve Haliç iskelesindeki hamalların grevi pek etkili olamamıştı.

Kadınların çalışma hayatına katılımı özellikle 1. Dünya Savaşı yıllarında artmıştı. Savaş bittiğinde, erkeklerin yerine işgücüne katılan kadınlar tekrar işten çıkarılmaya başlamış fakat bu durum sistematik ve kalıcı olmamıştı. Nitekim kadınların çalışma hayatında var olduğu, hatta örgütlenme ve grevlerde faal oldukları görülmüştür. Cibali Reji Fabrikası'nda, Bankalarda ve Dersaadet Telefon Şirketi'ndeki grevlere kadın işçiler aktif olarak katılmıştı. Çocuk işçiler ise genellikle babasını savaşta kaybetmiş ve annesiyle birlikte çalışmak zorunda kalmış çocuklardan oluşmaktaydı. Yaşları 7 ile 16 arasında değişen çocuk işçilerin çalıştıkları kötü koşulların düzeltilmesine ilişkin çabalar olsa da, önemli bir ilerleme sağlanamamıştı.

Çalışma koşulları açısından bu dönemde standart bir uygulama yoktur. Çalışma sürelerine ilişkin İstanbul'daki işletmelerde birbirinden çok farklı uygulamalar vardı. Tramvay işçileri günde 12-16 saat arasında çalışırken, Zeytinburnu ve Tophane'deki devlete ait fabrikalardaki işçiler 8 saat, Feshane Fabrikasındaki işçiler ise 10 saat çalışmaktaydı. Ücretlerde ise temel kıstas vasıf olmasına rağmen, işverenler bazı durumlarda grevleri etkisiz kılmak için bu kıstası çiğnemekteydi. Tramvay Şirketi'nde 1922 yılında yapılan grevde ve Silahtarağa Elektrik Fabrikasında görüldüğü üzere işverenler grevleri ve örgütlenmeleri zayıflatmak adına, grevci işçilere göre daha vasıfsız veya aynı vasıftaki işçilere daha yüksek ücret verebilmekteydi.

Mütareke Dönemi'ndeki işçi örgütlenmelerinin birçoğunun 1908 sonrası kurulan fakat savaş yıllarında atıl kalan örgütlerin devamı olduğu görülmektedir. Fakat bu devamlılık her zaman örgütsel anlamda olmamıştı. Örgütsel devamlılık sağlanmasa dahi, aynı işletmedeki çalışan işçiler Mütareke Dönemi'nde tekrar örgütlenme girişimlerinde bulunmuşlardı. Bu dönemdeki işçi örgütlenmelerinin en aktif unsuru sosyalist oluşumlardı. Siyasî parti olmasına rağmen TSF, birçok sendikal örgütlenmenin kurulmasında ve faaliyetlerinde rol oynamıştı. Bir diğer sosyalist örgüt, iş kolu esasına göre örgütlenmiş ve federatif yapısı olan Beynelmilel İşçiler İttihadı'ydı. Bu üst kuruluş daha çok İstanbul'daki Rumların baskın ve hâkim olduğu bir örgütlenmeydi. Bir diğer

önemli sosyalist örgüt ise İstanbul'daki işçi örgütlerini ve sol örgütleri bir çatı altında toplamak için çabalayan fakat başarısız olan TİÇSF'ydı.

Bu birleşme çabalarının başarısız olmasının en önemli sebebi, etnik ve dinsel ayrılıklardı. İstanbul işgal edildiği sırada, Rumların ve Ermenilerin bu durumu sevinç gösterileriyle karşılaması İstanbul'un Türk ve Müslüman unsurlarında büyük bir travma yaratmıştı. Kurucuları Türk olan, temsiliyeti büyük ölçüde Türklere dayanan ve Milli Mücadeleyi açıktan destekleyen TİÇSF'nin birleştirme çabalarına, Beynelmilel İşçiler İttihadı katılmamıştı. Bu birleşme çabalarına katılmayan diğer önemli örgüt ise TSF'dir. TSF'yi bu birleştirme çabalarından uzak tutan şey; siyasal görüşlerdeki bazı farklılıklar ve örgütsel rekabetti. Bu girişimlerin başarısızlığı sonucunda, Türkiye'deki sendikal ve sol örgütlenmelerin tarihinde yeni bir sayfa açılmamıştı.

Sendikal anlamda dönemin en etkin örgütü olan TSF'nin mevcut etkisini sürdürememesinin en önemli sebebi; etkin olduğu işletmelerdeki işverenlerin TSF'ye açıkça cephe alması ve hatta alternatif olarak güdümlü örgütlenmeler inşa etmesiydi. İşverenlerin bu yıpratma faaliyetleriyle birlikte; devletin koruyucu bir biçimde müdahil olmaktan ziyade işverenlerin yararına hareket etmesi, örgütsel yapıdaki zayıflıklar ve elbette dönemin olağanüstü koşulları TSF'yi başarısız kılan diğer etkenlerdi.

Mütareke Dönemi'ndeki grevler, işçi taleplerinin önceliği açısından 1908 grevleriyle aynı mahiyete sahiptir. 1908'de başlayan grev dalgasındaki ücret ve çalışma süresi taleplerine verilen öncelik, Mütareke Dönemi'nde de devam etmiştir. Fakat talepler açısından Mütareke Dönemi'nin en önemli farkı; ücret ve çalışma süresine öncelik verilmesine rağmen taleplerin çeşitlenmesi ve zenginleşmesiydi. İşçilerin talepleri arasına; iş kazalarına karşı sigorta yapılması, kârdan işçilere pay dağıtılması, işçi çocukları için okul yaptırılması gibi maddeler eklenmişti. Fakat ücretlerin artırılması ve günlük 8 saat çalışma talepleri yanında işçiler bu ileri taleplerden şartların baskısıyla kolayca vazgeçebilmişti.

Grev sırasında işçilerin hiçbir hukuki güvenceleri olmadığı için hemen her grevde, işverenler grevi kırarak dışarıdan işçi temin etme yoluna gitmişlerdi. Greve giden işçilerse, hukuki güvencenin olmadığı ortamda hukuk dışı yollara başvurmuş ve

dışarıdan temin edilen işçilerin çalışmasına engel olmaya çalışmıştı. Fakat bu gibi durumlarda devletin kolluk güçlerinin hemen müdahale ettiği görülmüştür.

Greve giden işçiler; güçlü mali ve idari yapısı olan örgütlenmelere sahip olmadıkları için, hukuki düzenlemeler aleyhlerine olduğu için ve yoğun bir işsizlik baskısı hâkim olduğu için işverenler karşısında fazla süre direnememişlerdir. Başarılı olunan grevlerin yanı sıra, bazı grevlerde işverenler grevci işçileri işten atmakla tehdit ederek çalıştırmaya zorlamış ve başarılı olmuştu. Sıkça görülen bir diğer husus ise; grev sonrasında işverenlerin işçilere verdikleri taahhütleri uygulamaması ve devletin de bu duruma göz yummasıydı. Ayrıca bazı grevlerde tarafların Sadrazam'ı zorunlu tahkim makamı olarak belirledikleri görülmüştür. Bu durum paternalist devlet anlayışının işçiler açısından yansımaları göstermesi bakımından önemlidir.

Grevlerde, işçi örgütlenmelerinde görüldüğü gibi keskin bir etnik ve dinsel ayrışma görülmemiştir.

Türkiye'de işçi sınıfı kimliğinin oluşumu sürecindeki tarihsel engellerden birinin Osmanlı'dan kalan etnik ve dinsel farklılıklar olduğuna dair literatürde yorumlar bulunmaktadır.⁴⁸⁶ Fakat tarihsel akış içerisinde İstanbul özelinde yapılan bu araştırmada etnik ve dinsel farklılıkların tek başına sınıf kimliğinin oluşumuna engel teşkil etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1908 sonrası yaşanan grev ve örgütlenme dalgasında farklı etnik ve dinsel kökene sahip işçilerin bir arada hareket ettikleri bilinmektedir. Fakat 1912 sonrasında başlayıp 1922'ye kadar devam eden olağanüstü koşullar ve savaşlar ayrışmaları tetiklemiş ve İstanbul'un işgal yıllarında bu durum belirgin hale gelmişti. Bu ayrışma; grevlerin gerçekleşmesinde ancak 1923 yılından sonra görülecek olsa bile,⁴⁸⁷ örgütlenme aşamasında Mütareke Dönemi boyunca belirgin bir biçimde görülmüştür. Dolayısıyla literatürdeki işçi sınıfı kimliğinin oluşumuna ilişkin tartışmanın, Osmanlı'nın son döneminde yaşanan savaşlar ve "toplumsal travmalar" bağlamında değerlendirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan Cumhuriyet'e

⁴⁸⁶ Yıldırım Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, Atol Yayıncılık, 1992, s. 77; Mahmut Üstün, "Türkiye İşçi Sınıfına Bakarken", **Praksis**, S.8, 2002, s. 230; Akkaya, **a.g.e.**, 135-137

⁴⁸⁷ Toydemir, **a.g.e.**, s. 51-54.

Osmanlı'dan kala(maya)n işçi sınıfı kimliği tartışmalarına bu pencerenin de dahil edilmesi, yorumların sıhhatini artıracaktır.

Son olarak belirtilmesi gereken husus; Cumhuriyet Türkiye'sindeki sendikal hayatın olumlu ve olumsuz tarafları analiz edilirken, "toplumsal travma"lar etrafında şekillenmiş deneyimlerin göz önüne alınması, gelecek tasavvuru açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

A-) GAZETE VE DERGİ

Alemdar, “Telefon Memurları Grevi”, 26 Ocak 1919.

Alemdar, “Telefon Muhaberatı”, 28 Ocak 1919.

Alemdar, “Telefon Meselesi”, 29 Ocak 1919.

Alemdar, “Telefon Grevi Bitti”, 30 Ocak 1919.

Alemdar, “Telefon Zammı”, 25 Şubat 1919.

Alemdar, “Rumca Gazeteler”, 28 Şubat 1919.

Alemdar, “Rumların Grevleri”, 1 Mart 1919.

Alemdar, “Türk ve Rum Mürettepleri Arasında”, 3 Mart 1919.

Alemdar, “Rumca Gazeteler”, 9 Mart 1919.

Alemdar, “Telefondaki Memurlarımız”, 6 Haziran 1919.

Alemdar, “Bankalar Müstahdeminin İçtimarı”, 28 Haziran 1919.

Alemdar, “Müessesat-ı Maliye Memurları”, 29 Haziran 1919.

Alemdar, “Usulsüz ve Münasebetsiz Bir Grev”, 30 Haziran 1919.

Alemdar, “Banka Müstahdeminin Grevi”, 4 Temmuz 1919.

Alemdar, “Bankalar Müstahdemini Grevi”, 6 Temmuz 1919.

Alemdar, “Debbağlar Amelesi Cemiyeti”, 8 Temmuz 1919.

Alemdar, “Banka Müstahdemlerinin Grevi”, 9 Temmuz 1919.

Alemdar, “Banka Müstahdemlerinin Grevi”, 10 Temmuz 1919.

Alemdar, “Hamallar Grevi – Meselenin İç Yüzü”, 13 Temmuz 1919.

Alemdar, “Banka Müstahdemleri Grevi”, 14 Temmuz 1919.

Alemdar, “Banka Müstahdemleri Grevi”, 16 Temmuz 1919.

Alemdar, “En Kısa Grevler”, 16 Temmuz 1919.

Alemdar, “Banka Müstahdemleri Grevi”, 17 Temmuz 1919.

Alemdar, “Memurinin Müşterek İddiası”, 18 Temmuz 1919.

Alemdar, “Sıra Tramvay Müstahdemlerine Geldi”, 18 Temmuz 1919.

Alemdar, “Banka Müstahdemleri Grevi”, 19 Temmuz 1919.

Alemdar, “Türk Gazeteciler Cemiyeti”, 27 Eylül 1919.

Alemdar, “Kasadar Hanım Aranıyor”, 5 Ekim 1919.

Alemdar, “Türk Gazeteciler Cemiyeti Nizamnamesi”, 12 Kasım 1919.

Alemdar, “Şehremaneti Memurlarının Müracaatı”, 4 Ocak 1920.

Alemdar, “Muallimler ve Mürettipler”, 9 Mart 1920.

Alemdar, “Türkiye Sosyalist Fırkasından Bir Teşekkür”, 16 Mart 1920.

Alemdar, “Patronlar Grevi”, 19 Nisan 1920.

Alemdar, “Türk Mürettipleri Grevciler Nezdinde”, 19 Nisan 1920.

Alemdar, “Grev Devam Ediyor”, 13 Mayıs 1920.

Alemdar, “Grevciler Hakkında Takibat”, 13 Mayıs 1920.

Alemdar, “Grev Henüz Bitmedi”, 14 Mayıs 1920.

Alemdar, “Grev Bitti”, 16 Mayıs 1920.

Alemdar, “Kömür Amelesi Cemiyeti”, 6 Haziran 1920.

Alemdar, “Reji Amele Murahhaslarının Müracaatı”, 8 Haziran 1920.

Alemdar, “Reji Amelesi Hakkında”, 9 Haziran 1920.

Alemdar, “Reji İşleri”, 15 Haziran 1920.

Alemdar, “Debbağ Amelesinin Grevi”, 25 Haziran 1920.

Alemdar, “Amele Yevmiyelerinin Tezyidi Meselesi”, 16 Eylül 1920.

Alemdar, “İptidai Muallimler Meselesi”, 26 Eylül 1920.

Alemdar, “Mekatip-i İbtidaiye Muallim ve Muallimelerine”, 29 Eylül 1920.

Alemdar, “Cemiyet Teşkili”, 17 Ekim 1920.

Alemdar, “Türkiye Sosyalist Fırkasına Mensup”, 26 Kasım 1920.

Alemdar, “Muhacirleri Çalışmaya Teşvik”, 22 Aralık 1920.

Alemdar, “Haliç Amelesi”, 31 Ocak 1921.

Alemdar, “Şirket-i Hayriye Müstahdemini”, 1 Mart 1921.

Alemdar, “Haliç Şirketi Amelesi”, 1 Nisan 1921.

Alemdar, “Grev Var mı?”, 7 Nisan 1921.

Alemdar, “Hafta Tatili Kanunu”, 10 Nisan 1921.

Alemdar, “Haliç Grevi Başlıyor”, 10 Nisan 1921.

Alemdar, “Haliç Şirketi Grevi”, 12 Nisan 1921.

Alemdar, “Silahdarağa Amelesinin Talepleri”, 21 Nisan 1921.

Alemdar, “Şirket-i Hayriye Grevi Meselesi”, 21 Nisan 1921.

Alemdar, “Tramvay ve Tünel Amelesinin Metalibatı”, 24 Nisan 1921.

Alemdar, “Elektrik Amelesi de?”, 26 Nisan 1921.

Alemdar, “Protesto”, 27 Nisan 1921.

Alemdar, “Feshane Amelesine Verilen Eşya”, 29 Nisan 1921.

Alemdar, “Murahhas İntihabı”, 1 Mayıs 1921.

Alemdar, “Amele Bayramı Tezahüratları”, 2 Mayıs 1921.

Alemdar, “Haliç Şirketinin İkramesi”, 2 Mayıs 1921.

Alemdar, “Sosyalist Fırkasından Tebrik”, 5 Mayıs 1921.

Alemdar, “Tramvay Kumpanyası Neler Yapıyor”, 5 Mayıs 1921.

Alemdar, “Amele Tezahürat-ı Samimanesi İntibaatından: Tramvay Amelesi Kağıthane’de”, 8 Mayıs 1921.

Alemdar, “Bizde Sosyalistlik”, 9 Mayıs 1921.

Alemdar, “Yine Tramvay Şirketi ve Amelesine Dair”, 9 Mayıs 1921.

Alemdar, “Tramvay Şirketi Aldı Yürüyor”, 10 Mayıs 1921.

Alemdar, “Buda Kumpanya Haksızlıklarından”, 11 Mayıs 1921.

Alemdar, “Grev Kokuları Başladı”, 11 Mayıs 1921.

Alemdar, “Tramvay Şirketlerinin Marifetlerine Bir Numune Daha”, 12 Mayıs 1921.

Alemdar, “Feshane Amelesi”, 13 Mayıs 1921.

Alemdar, “Elektrik Şirketi ile Amele”, 16 Mayıs 1921.

Alemdar, “İstanbul’un Can Meseleleri”, 18 Mayıs 1921.

Alemdar, “Tramvay Amelesinin Metalibatı”, 20 Mayıs 1921.

Alemdar, “Haliç Amelesinin Yeni Metalibatı”, 27 Mayıs 1921.

Alemdar, “Elektrik Fabrikasındaki Ruslar”, 12 Haziran 1921.

Alemdar, “Haliç Şirketinde”, 29 Mayıs 1921.

Alemdar, “Bir Rum Cemiyetinin Beyannamesi”, 18 Eylül 1921.

Bugün, “Dünkü İçtima”, 17 Temmuz 1922.

Bugün, “Şehrimizde Birçok İşsiz Var”, 6 Eylül 1922.

İdrak, “Şirket-i Hayriye’nin Zavallı İşçileri”, 1 Mayıs 1919.

İdrak, “1 Mayıs”, 1 Mayıs 1919.

İdrak, “Hamallar Arasında”, 2 Mayıs 1919.

- İdrak, “Zavallı Ekmekçiler Amelesi”, 3 Mayıs 1919.
- İdrak, “Mesalih ve Amele Nezareti”, 5 Mayıs 1919.
- İdrak, “Mürettipler Cemiyeti”, 9 Mayıs 1919.
- İdrak, “Amele Teşkilatı – Sermayenin Savletine Karşı Say, Yalnız İttihad İle Karşı Koyabilir”, 13 Mayıs 1919.
- İdrak, “Ateşçilerin Grevi”, 1 Temmuz 1919.
- İdrak, “Banka Memurları İttihadı”, 1 Temmuz 1919.
- İdrak, “Banka Memurları İttihadı”, 5 Temmuz 1919.
- İdrak, “Grev Devam Ediyor”, 5 Temmuz 1919.
- İdrak, “Hayat Ne Kadar Pahalılaştı”, 14 Temmuz 1919.
- İdrak, “Hamallar Arasında – Mesele Nasıl Başlıyor”, 15 Temmuz 1919.
- İdrak, “Bankalar Yola Geliyor mu?”, 17 Temmuz 1919.
- İdrak, “Reji Amelesi”, 17 Temmuz 1919.
- İdrak, “Bankacılar Grevi”, 18 Temmuz 1919.
- İdrak, “Evvelisi Günki Tramvaycılarının Grevi”, 18 Temmuz 1919.
- İdrak, “Şehremiz ve Şehremaneti- İşsizlere İş Bulmak Lazım”, 6 Mayıs 1919.
- İkdam, “Şirket-i Hayriye Memurlarının Ekmeği”, 15 Ocak 1919.
- İkdam, “Reji Amelesi de Maaşlarına Zammiyat Talebiyle Grev Yaptılar”, 19 Şubat 1919.
- İkdam, “Reji Fabrikasında Bir Grev”, 23 Şubat 1919.
- İkdam, “Reji Fabrikasında Bir Grev – Sanduka Amelesi”, 23 Şubat 1919.
- İkdam, “Rumca Gazeteler Tatil-i Neşr Ettiler”, 25 Şubat 1919.

İkdam, “Tanzifat Amelesi”, 4 Temmuz 1919.

İkdam, “Zeytinburnu Amelesi”, 19 Temmuz 1921.

İkdam, “Amele Hayatı”, 25 Ağustos 1919.

İkdam, “Dünkü Sosyalist Bayramı”, 2 Mayıs 1921.

İkdam, “Tramvay Amelesinin Dünki Grevi”, 30 Eylül 1921.

İkdam, “Ruslar ve Tramvay Grevi”, 2 Ekim 1921.

İkdam, “Grev Hitam Buldu”, 2 Ekim 1921.

İkdam, “İstanbul Piyasası ve Pahalılık Ne Halde?”, 19 Ekim 1919.

İkdam, “İstanbul’da Amele ve İşçinin Hakkını Müdafaa Yolunda İlk İçtima”, 25 Ekim 1919.

İkdam, “Yine Hamallar Meselesi”, 30 Ekim 1919.

İkdam, “Türk Amelesinde Mücadele Hazırlığı”, 29 Aralık 1919.

İkdam, “Amele Arasında – Şark Şimendiferleri Grevi – Grevin Sebebi Ne İdi?”, 13 Ekim 1921.

İkdam, “Amele Arasında - Grev İçin Ahzedilen Tertibata Lüzum Kalmadı”, 13 Ekim 1921.

İkdam, “Tramvay Amelesinin Yeni Grevi”, 27 Ocak 1922.

İkdam, “Tramvay Amelesi Grevinin İkinci Günü”, 28 Ocak 1922.

İkdam, “Tramvay Amelesinin Grevi ve Şirket”, 29 Ocak 1922.

İkdam, “Tramvay Amelesinin Grevinin 4. Günü”, 30 Ocak 1922.

İkdam, “Tramvay Seferleri Gittikçe Çoğalıyor”, 31 Ocak 1922.

İkdam, “Tramvay Amelesi”, 1 Şubat 1922.

İkdam, “Tramvay Amelesi”, 4 Şubat 1922.

İkdam, “Tramvay Amelesinin Grevi ve Şirket”, 5 Şubat 1922.

İkdam, “Tramvay Amelesinin Hükümete Bir Müracaatı”, 7 Şubat 1922.

İkdam, “12 Günlük Grev”, 8 Şubat 1922.

İkdam, “Çöpçülerin Grevi”, 10 Şubat 1922.

İkdam, “Çöpçülerin Grevi ve Maaşları”, 12 Şubat 1922.

İleri, “İstanbul’da Bir Kişinin Aylık Sarfıyatı”, 27 Kasım 1920.

İkdam, “Amelenin Grevi Hakkındaki Karar”, 14 Aralık 1921.

Takvim-i Vekayi, “Cemiyet-i Umumiyye-i Belediye’nin Küşadında Şehremaneti Cemil Paşa Tarafından Kıraat Olunmuştur”, 19 Ocak 1920.

The Orient, “Constantinople”, C.8, No: 15, 10 Mart 1920.

The Orient, “Constantinople”, C.8, No: 21, 21 Nisan 1920.

The Orient, “Constantinople”, C.8, No: 25, 19 Mayıs 1920.

The Orient, “Constantinople”, C.8, No: 27, 2 Haziran 1920.

The Orient, “The October Meetings of the Christian Workers’ Union”, C.8, No: 46, 13 Ekim 1920.

The Orient, “Constantinople”, C. 8, No: 34, 24 Ağustos 1921.

The Orient, “The Trolley Strike”, C.8, No: 40, 4 Ekim 1921.

Vahdet, “Amerika’daki Türk Amelesi”, 1 Mart 1921.

Vahdet, “Şehrimizde Hayat Pahallığı”, 1 Mart 1921.

Vahdet, “Vapurlar Müstahdemininin Metalibatı”, 6 Mart 1921.

Vahdet, “Haliç Amelesi”, 8 Mart 1921.

Vahdet, “Haliç Şirketi Müdürüyle Mülakat”, 11 Mart 1921.

Vahdet, “Mekteb-i Sultani Muallimleri”, 14 Mart 1921.

Vahdet, “Tatil-i Tedrisat”, 14 Mart 1921.

Vahdet, “Mekteb-i Sultani Muallimleri”, 27 Mart 1921.

Vahdet, “Haliç Şirketi ve Amelenin Talepleri”, 28 Mart 1921.

Vahdet, “Şirket Amelesinin Grevi”, 28 Mart 1921.

Vahdet, “Havagazı Şirketi Amelesinin Talepleri”, 31 Mart 1921.

Vahdet, “İstanbul’da İşsizlik”, 31 Mart 1921.

Vahdet, “Tramvay Şirketini Protesto”, 1 Nisan 1921.

Vahdet, “Mekteb-i Sultaninin Kuşadı”, 5 Nisan 1921.

Vahdet, “Kadıköy Gaz Şirketi Amelesi”, 7 Nisan 1921.

B-) KİTAPLAR

Mayıs 1 Nedir, İstanbul, 1925.

Akşin, Sina: **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.1, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2.bs., 2004.

Armstrong, Harold: **Turkey in Travail: The Birth of a New Nation**, London, Butler and Tanner Press, 1925.

Bakar, Bülent: **Esir Şehri Misafirleri Beyaz Ruslar**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012.

Bayar, Celal: **Ben de Yazdım – Millî Mücadele’ye Giriş**, C. 5, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997.

Criss, Nur Bilge: **İşgal Altında İstanbul**, İstanbul, İletişim Yayınları, 7. bs., 2008.

Çavdar, Tefvik: **Milli Mücadele’ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, Cumhuriyet Tarih-Kültür Dizisi, 2001.

Çelik, Nuri: **İş Hukuku Dersleri**, İstanbul, Beta Yayım, 24. bs., 2011.

Deleon, Jak: **Beyoğlu’nda Beyaz Ruslar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 3. bs., 2008.

Ekin, Nusret: **Endüstri İlişkileri**, İstanbul, Beta Yayım, 6. bs., 1994.

Eldem, Vedat: **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1994.

Erdem, Hamit: **Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2012.

Ergin, Osman Nuri: **İstanbul Şehreminleri**, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

Erişçi, Lütfi: İstanbul, **Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)**, Kutulmuş Basımevi, 1951.

Fişek, Kurthan: **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Ankara, Doğan Yayınevi, 1969.

Gökbilgin, M. Tayyip: **Milli Mücadele Başlarken – Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Göldaş, İsmail: **İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)**, İstanbul, Kardeşler Basımevi, 1984.

Gülmez, Mesut: **Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, Ankara, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 2.bs., 1991.

Güzel, M. Şehmus: **İşçi Tarihine Bakmak**, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2007.

Güzel, Şehmus: **Türkiye’de İşçi Hareketi (1908-1984)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996

Güzel, Şehmus: **Türkiye’de İşçi Hareketi (1908-1984)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.

Haupt, George, Paul Dumont: **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler**, Çev. Tuğrul Altınkal, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1977.

Kocahanoğlu, Osman Selim: **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, İstanbul, Temel Yayınları, 2005.

Koç, Yıldırım: **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri**, Ankara, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1976.

Koç, Yıldırım: **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, Ataol Yayıncılık, 1992.

Kutal, Gülten: **Türkiye'de İşçi Sendikacılığı 1960-1968**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1977.

Makal, Ahmet: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri 1850-1920**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997.

Marx, Magdeleine: **Makeler – Anılar**, (Çev. Ahmet Şensılay), İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları,, 2007.

Mufty-zade K. Zia Bey, **Türkler Hakkında-Osmanlı Aristokratının Mütareke Dönemi İstanbul'u ve Türkiye'sine Dair İzlenimleri**, İstanbul, Nobel Kitabevi, 2004.

Oktar, Tiğınçe: **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı – Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**, İstanbul, Bilim Teknik Yayınları, 1998.

Ökçün, A. Gündüz: **Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler – Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982.

Quataert, Donald: **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)**, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul, İletişim Yayınları, 8. bs., 2011.

Sadi, Kerim: **Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Satan, Ali: **İngiliz Yıllık Raporları’nda Türkiye (1921)**, (Çev. Sevtap Demirci), İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011.

Sayılgan, Aclan: **Türkiye’de Sol Hareketler**, İstanbul, Otağ Yayınları, 1976.

Sencer, Oya: **Türkiye’de İşçi Sınıfı – Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul, Habora Kitabevi, 1969.

Soysal, İsmail: **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

Sparatis, Haris: **Biz İstanbullular Böyleyiz**, 2.bs. (Çev. İro Kaplangı), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.

Sülker, Kemal ve Georges Lefranc: **Dünyada ve Bizde Sendikacılık**, Ankara, Varlık Yayınları, 1966.

Sülker, Kemal: **Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler**, 2.bs., İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2004.

Hüseyin Avni Şanda, **Yarı Müstemleke Oluş Tarihi-1908 İşçi Hareketleri**, İstanbul, Gözlem Yayınları, t.y.

Şişmanov, Dimitr: **Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi - Kısa Tarih (1908-1965)**, Haz. A. R. Zarakolu, İstanbul, Belge Yayınları, 1978.

Temel, Mehmet: **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1998.

Toker, Hülya: **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2006.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 2.bs., İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1968,

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 2 Mütareke Dönemi**, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010

Tunçay, Mete: **Türkiye'de Sol Akımlar Cilt: 1**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Tunçay, Mete: **İstanbul Komünist Grubundan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926 1. Cilt**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2012.

Tunçay, Mete, Erden Akbulut: **Beynelmilel İşçiler İttihadı – Mütareke İstanbul'unda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2009.

Tunçay, Mete: **1923 Amele Birliği**, 2.bs., İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2009.

Tunçomağ, Kenan: **İş Hukukunun Esasları**, İstanbul, Beta Yayım, 1988.

Vaka, Demetra: (Mrs. Kenneth Brown), **The Unveiled Ladies of Stamboul**, New Jersey, Gorgias Press, 2001.

Yıldıztaş, Mümin: **Yaralı Payitaht İstanbul'un İşgali**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010.

Zaim, Sebahaddin: **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul, Elektronik Ofset, 1975.

Zürcher, Eric Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, , İstanbul, İletişim Yayınları, 27. bs., 2012.

C-) MAKALELER

Ahmad, Feroz: “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik Üzerine Düşünceler”, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, Der. Mete Tunçay-Eric Jan Zürcher, Çev. Mete Tunçay, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, ss. 13-33.

Akkaya, Yüksel: “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)”, **Praksis**, S.5, 2002, ss. 131-176.

Akın, Rıdvan: “Mütareke İstanbul’unda Bir Semt: Üsküdar”, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V Bildiriler**, Ed. Dr. Coşkun Yılmaz, C.2, İstanbul, 2007, ss. 137-156.

Alkan, Mehmet Ö.: “Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi”, **Tarih ve Toplum**, C.14, S.81, Eylül 1990, ss. 47-51.

Alkan, Mehmet Ö.: “İşçi Sosyalist Fırkası 1921”, **Tarih ve Toplum**, S.75, 1990, ss. 6-8.

Aydın, Hakan: “Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.27, Bahar 2010, ss. 553-569.

Aydın, Mehmet: “Mütareke Döneminde İstanbul’da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922)”, **History Studies**, C.2, S. 2, ss. 441-451.

Birinci, Ali: “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, S.41, 1987, ss. 17-24

Birol, Nil: “İstanbul’un İşgali”, **Atlas Dergisi**, S. 156, Mart 2006, ss. 96-114.

Black, Floyd Henson: “Okullar ”, **İstanbul 1920**, 2.bs., Ed. Clarence Richard Johnson, Çev. Sönmez Taner, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, ss. 317-358.

Clark, Edward C., “The Ottoman Industrial Revolution” , **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, No. 1, Ocak 1974 , ss. 65-76.

Çetinkaya, Doğan: “Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi”, **Mete Tunçay’a Armağan**, Der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 499-536.

Davis, C. Claflin: “ İstanbul’da Mültecilerin Durumu”, **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A, (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, ss. 175-196.

Dumont, Paul: “Beyaz Yıllar”, **İstanbul 1914-1923**, Haz. Stefanos Yerasimos, (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, ss. 176-196.

Emin, Ahmed: “Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü”, **Vakit**, 9 Şubat 1918, ss. 1.

Georgeon, François: “Gülüşün ve Gözyaşlarının Kıyısında”, **İstanbul 1914-1923**, Haz. Stefanos Yerasimos, (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, ss. 78-99.

Goodsell, Fred Field: “Tarihsel Görünüm”, **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A, (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, ss. 21-83.

Gülmez, Mesut: “1908 Grevleri (İlan-ı Hürriyet Grevleri)”, **Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, ss. 175-178.

Gülmez, Mesut: “1936 Öncesinde İşçi Hakları”, **Türkiye’de İşçi Hakları: Osmanlı’dan 1986’ya**, Ankara, Türkiye Yol İş Sendikası Yayınları, 1986, ss. 17-77.

Gülmez, Mesut: “İşçi Sorunu ve Polis Mevzuatı: Fransa Örneği ve Polis Nizamının 12. Maddesi”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.17, S.1, 1984, ss. 115-132.

Gülmez, Mesut: “Meclis-i Mebusan’da İş Yasası ve İşçi Sorunu Üzerine Görüşmeler”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.15, S.3, 1982, ss. 69-97.

Gülmez, Mesut: Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı, **Amme İdaresi Dergisi**, C.16, S.4, 1983, ss. 3-15.

Gülmez, Mesut: “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss. 792-802

Gülmez, Mesut: “Tatil-i Eşgal Üzerine Bir Not”, **Seha L. Meray’a Armağan C.1**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF ve T.C Ziraat Bankası Ortak Yayımları, 1981, ss. 106-117

Güzel, M. Şehmus: “1845 Tarihli “Polis Nizamı” Sansür, “Tatil-i Mesalih” (İşlerin Bırakımı), Toplantı, “Ziham” (Kalabalık) ve Cemiyetler”, **Süreç**, C.2, S.8, 1981, ss. 22-39.

Güzel, M. Şehmus: “İlk Grev”, **Tarih ve Toplum**, S.119, Kasım 1993, ss. 40-41.

Güzel, Şehmus: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss. 803-828.

Hanioğlu, Şükrü: “Ali Cevdet’in Bir Risalesi: İş Ücreti ve İşsizlik Buhranı”, **Toplum ve Bilim**, S.4, Kış 1977, ss. 112-125.

Hür, Ayşe: “Osmanlı-Türk İşçi Tarihine Bir Bakış”, **Anlayış**, S. 82, 2010, ss. 44-47.

Karakışla, Yavuz Selim: “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, **Toplum ve Bilim**, S. 78, Güz 1998, ss. 187-209.

Karakışla, Yavuz Selim: “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald

Quataert ve Eric Jam Zürcher, (Çev. Cahide Ekiz), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, ss. 27-54.

Kaymaz, İhsan Şerif: “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, **21. Yüzyıl Dergisi**, S.7, Ankara, 2008, ss. 239-268.

Koçak, Filiz: “Mondros’tan Mudanya’ya İşgal Altında Bir Başkentte İktisadi Hayat”, **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, Konya, Ocak 2012, ss. 337-355.

Kutal, Metin: “Sendika Hürriyeti”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.13, 1962, ss. 99-116.

Makal, Ahmet: “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi”, **Çalışma ve Toplum**, S.25, 2010, ss. 13-40.

Moore, Laurence S.: ”Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri”, **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A, (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, ss. 147-175.

Odabaşı, İ. Arda: “Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu’nun Beynelmilel Amele Eğlencesi, Rasim Haşmet Bey ve Amele Gazetesi”, **Toplumsal Tarih**, S. 201, Eylül 2010, s. 69-73.

Öksüz, Melek: “Amerikan Belgelerine Göre 1. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri”, **Turkish Studies**, C. 5, S. 1, 2010, ss. 1247-1270.

Öztürk, Cemil: “Mondros Mütarekesi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul, 2005, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 271-272.

Peet, William Wheelock: “Kent Yönetimi”, **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A, (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, ss. 83-109.

Phillips, Mabelle C: “Dul Kadınlar”, **İstanbul 1920**, Ed. Clarence Richard, Johnson M.A, (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2013, ss. 247-279.

Schreiner, Margit: “Parvus’un 1910, 1 Mayıs Bayramı Üzerine Mektubu”, **Tarih ve Toplum**, S. 101, Mayıs 1992, ss. 21-22.

Serçe, Erkan: “Amelperver Cemiyeti”, **Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, ss. 41.

Serçe, Erkan: “Mitostan Gerçeği: Amelperver Cemiyeti”, **Toplumsal Tarih**, S.14, 1995, ss. 6-11.

Sertoğlu, Mithat: “İstanbul’un İşgali”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 9, 1968, ss. 3-8.

Silier, Orhan: “Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1990, S. 79, ss. 24-30.

Solano, Solito: “Constantinople”, **National Geographic**, C. 41, No: 6, Haziran 1922, ss. 647-680.

Sümer, Tülin: “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği”, **Belgelerle Türk Tarihi**, S. 10, Temmuz 1968, ss. 59-63.

Tekin, Yusuf: “Türkiye’de İlk Sosyalist Hareket "İştirak Çevresi"nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 57, S. 4, ss. 171-184.

Terzi, Arzu: “Mütareke Dönemi İstanbul’unda Rekabet Piyasası”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 6, ss. 87-107.

Toprak, Zafer: “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, ss. 205-208.

Toprak, Zafer: “Amele-i Osmani Cemiyeti” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1993, ss. 242.

Toprak, Zafer: “İstanbul’da Amele Bayramları I – Cumhuriyet Öncesi”, **Tarih ve Toplum**, S. 41, Mayıs 1987, ss. 35-42.

Toprak, Zafer: “Nüfus”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C.6, 1994, ss. 107-118.

Toprak, Zafer: “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti”, **Toplum ve Bilim**, S.4, Kış 1988, ss. 141-153.

Toprak, Zafer: “Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Hasan Rıza’nın Bir Risalesi”, **Toplum ve Bilim**, S.5, 1978, ss. 88-117.

Toydemir, Sedat: “Türkiye’de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, S.4, 1951, ss. 45-66.

Tunçay, Mete: “1908 ve Özgürlükler Mücadelesi”, **Düne Bakarak Bugünü Anlamak: 2008’den 1908’e Bakmak**, Yayına Haz: Tutku Vardağlı ve Mutlu Dursun, İstanbul, Tarem Yayınları, 2009, ss. 15-20.

Tunçay, Mete: “Alman Sol Basınında Türkiye 1920-1921”, **Tarih ve Toplum**, S. 57, 1988, ss. 51-52.

Tunçay, Mete: “İstanbul Katolik İşçiler Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1991, S. 91, ss. 35.

Tunçay, Mete: “İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti”, **Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, ss. 66.

Tunçay, Mete: “İstanbul’da İşçi Harekatı”, **Tarih ve Toplum**, S.64, 1989, ss. 38-39.

Tunçay, Mete: “Sonuç Yerine”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, Der. Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, ss. 239-256.

Uçkan, Banu: “Mecelle’de İş Hukuku Düzeni”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, , C. 54, S. 1, Ankara, 1999, ss. 159-173.

Üstün, Mahmut: “Türkiye İşçi Sınıfına Bakarken”, **Praksis**, S.8, 2002, ss. 227-254.

Vardağlı, Tutku: “1908’e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilayeti Tütün İşçileri”, **Düne Bakarak Bugünü Anlamak: 2008’den 1908’e Bakmak**, Yayına Haz: Tutku Vardağlı ve Mutlu Dursun, İstanbul, Tarem Yayınları, 2009, ss. 33-44.

Vater, Sherry: “Şam’ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketi, 1850-1914”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (Çev. Cahide Ekiz), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, ss. 55-96.

Yazgan, Turan: “Türkiye’de Sendikal Hareketler (Kısa Tarihçe)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 20, İstanbul, 1982, ss. 5-104.

Yetkin, Bilgen: “Milli Türk Fırkasının Sesi İfham Gazetesi’nin Mütareke Dönemine Bakışı (1919-1920)”, **Uluslararası Sosyal Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2012, S. 7, ss. 1-26.

Yükselen, İ. Hakkı: “İstanbul Tramvay İşçileri Grevleri”, **Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, ss. 66-69.

D-) TEZLER

Bozkurt, Abdurrahman: İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi S.B.E.) 2009.

Yıldırım, Kadir: Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, S.B.E), İstanbul, 2011.

Kırpık, Cevdet: "Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876 - 1914)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Tarih ABD), Isparta, 2004.

E-) İNTERNET KAYNAKLARI

Library of Congress, Carpenter Collection

<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3g14862/?co=ffcarp> , (Çevrimiçi),

10.05.2014.

EKLER

EK 1: TSF HASTALAR SANDIĞINA MAHSUS TALİMATNAME

TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI
HASTALAR SANDIĞINI MAHSUS TALİMATNAMEDİR
TEMMUZ 1336 (1920)

TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI HASTALAR SANDIĞI TALİMATNAMESİDİR

MADDE 1: Türkiye Sosyalist Fırkası'na mensup arkadaşların kendilerine veya ailelerine, hastalıkları esnasında yardım etmek üzere her şube ve heyet-i merkezide birer "Hastalar Sandığı" teşkil edilmiştir.

MADDE 2: İşbu sandıklar biri reis, biri katip ve biri de veznedar ve ikisi de aza olmak üzere şubelerde 5 ve heyet-i merkezilerde 7 kişiden mürekkep bir komisyon tarafından idare edilir.

MADDE 3: Komisyon azaları şube veyahut merkezi heyet idareleri tarafından tayin edilmekle beraber vazifeleri merkez-i umumi tarafından tasdik edilmedikçe icray-ı faaliyet edemezler.

MADDE 4: Usul-û mezkure dairesinde teşkil etmeyen ve işbu talimatname ahkamına riayet etmeyen komisyon ve mezkur komisyonun tabi bulunduğu heyet-i idare azaları tebdil ve haklarında takibat-ı kanuniye icra edilir.

MADDE 5: İşbu komisyonlar laakal haftada bir defa içtima eder ve vuku bulan müracaatları serîen tedkik edebilmek için hemen fevkalade olarak toplanır.

MADDE 6: Komisyon her ay muntazaman sandığın vaziyet-i maliyesini ve ifa ettiği hidematı mübeyyin iki nüshalık bir rapor tanzim ederek bir nüshası merkez-i umumiye gönderilmek şartıyla her ikisini de mensup olduğu şubeye irsal eder.

MADDE 7: Vazifelerini bi-hakkın ifa etmeyen komisyonlar derhal mensup oldukları şubeler heyet-i idare kararıyla bu merkez-i umuminin tasvibiyle tebdil edilirler.

MADDE 9: Komisyon tarafından vuku bulacak kaffe-i mesarif bir senet mukabilinde icra edilir. Komisyondan muavenet görenler aldıkları mübayaya mukabil bir senet vermek mecburiyetindedirler.

MADDE 10: Fırkaya mensup umum arkadaşlar mensup oldukları şube hastalar sandığına ma-hiye 20 kuruş vermeye mecburdurlar.

MADDE 11: Komisyon sandığında ancak 50 lira kadar bir meblağ kalabilir. Fazlası İstanbul'daki şubelerde merkez-i umumi reisi ve mezkur hasta komisyonu reis, katip ve veznedarlarının imzalarıyla taşrada murahhasları ile yine mezkur komisyonlar reis, katip ve veznedarlarının imzalarıyla ve hastalar komisyonu mühr-ü resmisi ile bankaya yatırılır.

MADDE 12: 3 ay işbu sandığa mahsus aidat-ı şehriyyesini vermeyen arkadaşların komisyondan hiçbir veçhile taleb-i muavenet hakları yoktur.

YARDIM EDİLECEK HALLER

MADDE 13: Komisyon frengi ve bel soğukluğu gibi emraz-ı zühreviye müstesna olmak üzere diğer bilcümle hastalıklar ile vaz-ı haml ve bundan mütevellit hastalıklara müptela olan arkadaşların ailelerine ve vefat edenlere yardım edecektir.

ŞERAİT-İ MUAVENET

MADDE 14: Komisyondan yardım istemek hastalığı ihbara mütevakıftır. Yardım, ihbar anından itibaren başlar ve geçmiş günlere ait bir şey talep edilemez.

MADDE 15: 14. Maddede zikredilen hastalıklar için komisyona müracaat eden arkadaşın hanesine o anda bir doktor gönderilerek hasta muayene ettirilir ve tedavisi için icap eden ilaçlar meccanen ve yevmiye süt parası namıyla 30 kuruş verilir.

MADDE 16: Fırkaca gönderilen doktorun raporu üzerine muavenetin tezyidi icap ederse bu husus, sandık mevcudu nazar-ı dikkate alınarak komisyon tarafından şubeye ve şube tarafından da keyfiyet merkez-i umumiye arz edilir. Merkez-i umuminin tasvibi üzerine işbu muavenet tezyid edilebilir.

MADDE 17: İşbu talimatnameye yapılacak zeyl ve tashihat merkez-i umumi kararıyla icra edilir.